

A PÉCSI M. KIR. ERZSÉBET
TUDOMÁNYEGYETEM NEMZETKÖZI
JOGI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI.

Igazgató: FALUHELYI FERENC dr. egyetemi ny. r. tanár.

— 29. —

JOGHATÓSÁG
A KÜLFÖLDI ÁLLAM MAGÁNJOGI
ÜGYLETEI FELETT

IRTA:
Dr. ARATÓ ISTVÁN
KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BÍRÓ

ELŐSZÓ.

Az olvasó előtt fekvő munka azoknak a tanulmányoknak az alapján készült, amelyeket az 1937/1938., illetőleg az 1939. években állami ösztöndíjjal Berlinben végeztem. A berlini Institut für ausländisches und öffentliches Recht und Völkerrecht és az Institut für ausländisches und internationales Privatrecht anyagát az intézetek igazgatói, dr. I. Barns és Dr. E. Heymann egyetemi ny. r. tanár urak lekötelező szívességgel bocsátották rendelkezésemre. Ezért nekik e helyen is hálás köszönetet mondok.

Budapesten. 1942. évi augusztus hó 20. napján.

A. I.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	3
Tartalomjegyzék.....	4
Irodalom.....	7
Rövidítések jegyzéke	11

I. FEJEZET.

Bevezetés.

1. Az állam közjogi és magánjogi (<i>jure imperii</i> és <i>jure gestionis</i>) cselekményeinek elhatárolása	13
2. Az állam magánjogi tevékenységének fő formái	20
A) Az állami vasutak	20
B) Az állami kereskedelmi hajózás.....	22
C) Az állami légiforgalom.....	24
D) Az állami külkereskedelem	24
E) Az állami hadi ipar	27
F) Az állam külföldi kölcsöneinek kérdése.....	27

II. FEJEZET.

A joghatóság fogalma és jelentősége.

1. A joghatóság fogalma	30
2. A joghatóság mint általános perjogi feltétel	32
3. A joghatóság, hatáskör és illetékesség viszonya	33
4. A joghatóság az állam magánjogi ügyletei felett	39
5. A kérdés helye a jogrendszerben.....	39

III. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság az államközi szerződésekben.

1. A világháborút befejező békeszerződések	43
2. A római vasúti egyezmények	44
3. A szovjet kereskedelmi képviselők jogállását szabályozó államközi szerződések	46
4. A tengeri kereskedelmi hajók jogállása tárgyában kötött bruxelles-i egyezmény	48
5. A varsói légi forgalmi egyezmények.....	49
6. Egyezménytervezetek	51

IV. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság az államközi gyakorlatban.

1. Magyarország	56
2. Német Birodalom	60
A) A régi Németország	60
B) Az osztrák jogterület	71
C) A cseh-morva védnökség	76
D) A lengyel fő kormányzóság	78
3. Anglia	78
4. Olaszország	83
5. Belgium	90
6. Franciaország	96
7. Németalföld	103
8. Svájc	105
9. Románia	106
10. Európán kívüli államok	106
11. Államközi bíróságok	108
12. A Nemzetek Szövetségének idevonatkozó adatgyűjtése ..	111

V. FEJEZET.

A jogtudomány álláspontja a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében.

1. Bevezetés	113
2. A régi jogtudomány	113
3. A szubjektív irány	117
A) A szubjektív irány álláspontja és különböző fajtái:	
a) az állami alapjogok elmélete	117
b) a területenkívüliség analógiájának elmélete	119
c) az államszemélyiség egységének elmélete	121
d) gyakorlati elméletek	124
B) A szubjektív irány által felállított kivételek:	
a) az ingatlanokra vonatkozó dologi kereset	126
b) az önkéntes alávetés	126
c) egyéb kivételek	127
C) Részletkérdések:	
a) az önkéntes alávetés formája	128
b) az önkéntes alávetés ideje	132
c) az önkéntes alávetés terjedelme	133
d) a külföldi állam ellen a joghatóság hiányában hozott jogerős belföldi ítélet hatálya	137
4. Az objektív irány	144
A) Az objektív irány álláspontja és különböző fajtái:	
a) az állami ügyleteknek a magánjog alá tartozásán alapuló elmélet	144
b) gyakorlati elméletek	147

B) Az objektív irány által felállított kivétel: a végrehajtási eljárás szabályai	148
C) Részletkérdések:	
a) az ügylet magánjogi jellegének megállapítása.....	150
b) a külföldi állam idézése és perbeli képviselője	152

VI. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozó elméletek bírálata.

1. Bevezetés	154
2. A szubjektív irány bírálata	155
A) Általános bírálat:	
a) az állami alapjogok elméletének bírálata	155
b) a területenkívüliség analógiájának bírálata.....	159
c) az államszemélyiség egysége elméletének bírálata...	168
d) a gyakorlati elméletek bírálata	172
B) A szubjektív irány által felállított kivételek bírálata	174
3. Az objektív irány bírálata.....	176
A) Általános bírálat:	
a) az állami ügyleteknek magánjog alá tartozásán alapuló elmélet bírálata	176
b) a gyakorlati elméletek bírálata	177
B) Az objektív irány által felállított kivétel bírálata	178

VII. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság szabályai.

1. Az államközi jogi szabályozás	179
2. A belső állami jogi szabályozás	186
3. A jelenlegi jogállapot kialakulatlanságának okai:	
A) Az állam feletti joghatóság a belső állami jogban	189
B) Különböző érdekek a külföldi állam feletti joghatóság terén.....	191
C) Gazdasági okok.....	194
D) Politikai okok.....	195
4. Az államközi gyakorlat fejlődésének iránya	196
5. A különböző felfogások értékelésének kérdése	197
6. Nemzetközi bíróságok felállítására vonatkozó tervek	199

Inhaltsübersicht	201
-------------------------------	-----

IRODALOM.

- Allen*: The position of foreign States before Belgian Courts, New York, 1929.
 -- The position of foreign States before French Courts, New York, 1929.
 -- The position of foreign States before German Courts, New York, 1928.
 -- The position of Foreign States before National Courts, New York, 1933.
- Anzilotti*: L'esonzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione. Riv., 1910.
- Audinet*: L'incompétence des tribunaux francais à l'égard des Etats étrangers, Rgdip. 1895.
- Beitzke*: Die Reichsbahn vor ausländischen Gerichten, DJZ, 1936.
 -- Juristische Personen im IPR und Fremdenrecht, München-Berlin, 1938.
- Höger*: Die Immunität der Staatsschiffe, Kiel, 1928.
- Bosco*: Lo Stato attuale della questione dell'esecuzione degli Stati esteri dalla giurisdizione interna, Riv., 1929.
- Brie, Fischer u. Fleischmann*: Zwangsvollstreckung gegen fremde Staaten und Kompetenzkonflikt, Breslau, 1910.
- Brookfield*: The immunities of foreign States engaged in private transactions, J. of Comp. Legisl. and Int. Law, 1938.
- Bynkershoek*: De foro legatorum.
- Carlino*: Genesi e fondamento delle immunità diplomatiche, Roma, 1915.
- Cavaglieri*: Capacità processuale di un governo estero, F. it. 1932.
 -- I diritti fondamentali degli Stati nella società internazionale, Padova, 1900.
- Cereti*: Su l'esonzione degli Stati esteri dalla giurisdizione, Riv., 1937.
- Cobbett*: Leading Cases on international Law, London, 1922.
- Cuvelier*: De l'incompétence des tribunaux nationaux à l'égard des gouvernements étrangers, R. d. i. 1888.
- Deák*: Immunity of a foreign mission's premises from local jurisdiction, A. J. I. L. 1929.
- Droop*: Über die Zuständigkeit der inlandischen Gerichte für Rechtsstreitigkeiten zwischen Inlandern und fremden Staaten, Gruch. Beitr. 1882.
- Esperson*: Condizione giuridica dello straniero secondo le legislazioni italiani ed estere. Roma, 1890.

- Fairman*: Some disputed applications of the principle of State Immunity, A. J. I. L. 1928.
- Feine*: Die völkerrechtliche Stellung der Staatschiffe, Berlin, 1921.
- Féraud-Giraud*: Etats et souverains devant les tribunaux étrangers, Paris, 1895.
- Fischer*: Die Verfolgung vermögensrechtlicher Ansprüche gegen ausländische Staaten, Leipzig, 1912.
- Fitzmaurice*: State immunity from proceedings in foreign Courts, B. Y. 1933.
- Freund*: L'Etat soviétique et le Statut de ses représentations commerciales, Clunet, 1934.
- Gabba*: De la compétence des tribunaux à l'égard des Souverains et des Etats étrangers, Jdipr. 1888.
- Gianzana*: Lo straniero nel diritto civile italiano, Torino, 1884.
- Gutteridge*: Le conflit des lois de compétence judiciaire, dans les actions personnelles, Cours, 1935-111.
- Hartmann*: De la compétence des tribunaux dans les procès contre des Etats et souverains étrangers, R. dr. int. législ. comp. 1890.
- Hendler*: Die völkerrechtliche Stellung der Handelsvertretung der UdSSR, Berlin, 1931.
- Heymann*: Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, ArchZPrax, 1923.
- Holtzendorff*: Incompétence des tribunaux nationaux pour ordonner une saisie-arrêt sur des biens appartenant aux gouvernements étrangers, J. dr. int. publ. 1876.
- Hurst*: Les immunités diplomatiques, Cours, 1926-II.
- Kann*: Die Rechtsverfolgung gegen ausländische Staaten, JW, 1910.
- Koellreutter*: Gerichtsbarkeit über ausländische Staaten, WB.
- Kohler*: Klage und Vollstreckung gegen einen fremden Staat, Z. für VR und Bundesstaatsrecht, 1910.
- Krückmenn*: Inländische Gerichtsbarkeit über ausländische Staaten, Z. für Ostr., 1927.
- Laband*: Rechtsgutachten im Hellfeldfall. Z. für VB und Bundesstaatsrecht, 1910.
- De Lapradelle*: La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910.
- Leske-Loewenfeld*: Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr, Berlin, 1930.
- Lieberich*: Die russische Handelsvertretung in Deutschland, München, 1928.
- Loening*: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane. Festgabe Halle-Wittenberg, Halle, 1903.
- Loening*: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910.
- Mamelok*: Die juristische Person im internationalen Privatrecht, Zürich, 1900.
- Matsunami*: Immunity of State ships, London, 1924.

- McNair*: Juridical recognition of States and governments and the immunity of public ships, B. V. 1921/22.
- Meili*: Die völkerrechtliche Unzulässigkeit von Zivilklagen und Pfändungen gegen einen auswärtigen Staat, Z. für VR und Bundesstaatsrecht, 1910.
- Mendelssohn-Bartholdy*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, JW. 1926.
- Miele*: In tema di giurisdizione dei tribunali italiani sullo Stato russo per atti delle sur rappresentanze commerciali, Riv., 1937.
- Neuner*: Internationale Zuständigkeit, Berlin-Leipzig, 1929.
- Niboyet*: Les inimités de jurisdiction, en droit français, des Etats étrangers engagés dans des transactions privées, Rgdip, 1936.
- Niemeyer*: Zur Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910.
- Ozanam*: L'immunité civile de jurisdiction des agents diplomatiques, Paris, 1911.
- Paepé*: De la compétence civile à l'égard des Etats étrangers et de leurs agents politiques, diplomatiques et consulaires, Jdipr. 1895.
- Petraconne*: Giurisdizione dei tribunali italiani in tema di controversie di lavoro con enti internazionali o rappresentanti di Stati esteri Riv. it, dir. int. pr. e proc, 1931.
- Politis*: Les emprunts d'Etat en droit international, Paris, 1894.
- Phillimore*: Droits et devoirs fondamentaux des Etats, Cours, 1923.
-- Immunité des Etats au point de vue de la jurisdiction ou l'exécution forcée, Cours, 1925-III.
- Praag*: Jurisdiction en droit international public, La Haye, 1915.
- Provinciali*: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri, Padova, 1933.
- Prudhomme*: Détermination de la jurisdiction compétente à l'égard des litiges nés à l'occasion des contrats conclus entre Etats et ressortissants d'un autre Etat, Clunet, 1926.
- Reu*: Die staatliche Zuständigkeit im internationalen Privatrecht, Marburg, 1938.
- Rocco*: Limitazioni agli atti esecutivi e cautelari contro Stati esteri. Riv. di dir. proc. civ. 1926.
- Roggenkamp*: Das Gerichts- und Vollstreckungsverfahren gegen den ausländischen Gesandten, Hamburg, 1934.
- Scerni*: Su l'esonazione degli Stati esteri dalla giurisdizione, Riv., 1931.
- Schmülling*: Der Anspruch der UdSSR auf die Exterritorialität ihrer ausländischen Handelsvertretungen, Erlangen, 1933.
- S. D. N.* Publications, Genève, I. le 20 avril 1927, II. le 27 juin 1928.
- Seuffert*: Gutachten zur Sache v. Hellfeld gegen den Kaiserlich Russischen Fiskus, Z. für VR und Bundesstaatsrecht, 1910.
- Siotto-Pintor*: Aspetti vecchi e nuovi della questione dell'immunità dello Stato estero dalla giurisdizione interna, F. it., 1929.
-- La dottrina dell'immunità degli Stati esteri dalla giurisdizione interna e la recentissima giurisprudenza italiana, Festgabe Fleiner, Tübingen, 1927.
-- Lo Stato estero e la giurisdizione. Riv. di dir. proc. civ. 1926.

- Spée*: De la compétence des tribunaux nationaux à légard des gouvernements et des souverains étrangers, Jdipr. 1876.
- Spruth*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung seit dem Weltkriege. Leipzig, 1929.
- Stauffenberg*: Die Rechtsstellung der russischen Handelsvertretungen. Berlin-Leipzig, 1930.
- Stoupnitzky*: Statut international de l'URSS Etat commercant. Paris, 1936.
- Strisower*: L'exterritorialité et ses principes applications, Cours, 1923.
- de Roche du Teilloy*: De la compétence civile à légard des Etats, des souverains, des agents diplomatituiues et consulaires étrangers, Nancy, 1906.
- Ténékides*: L'immunité de juridiction des Etats étrangers. Rgdip, 1931.
- Tosi-Bellucci*: Le azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri. Milano, 1909.
- Triepel*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten. Arch. öff. R., 1912.
- Undén*: Rattengang mot utlandsk Stat. Uppsala, 1929.
- de Visscher*: Les gouvernements étrangers en justice, R. dr. int. législ. comp. 1922.
- Walton*: State immunity in the laws of England, France, Italy and Belgium, J. of comp. legisl. and int. law, 1920.
- Weist*: Compétence ou incompétence des tribunaux à l'égard des Etats étrangers, Cours, 1923.
- Weston*: Actions against the property of sovereigns, Harward Law Review, 1918.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.

- A. j. I. L.* The American Journal of International law
AmtlS Entscheidungen des Obersten Gerichtes in Zivil- und
 Justizverwaltungssachen, Amtliche Sammlung, Wien
Annuli Annuli della giurisprudenza italiana
Annuaire Annuaire de l'Institut de Droit International
Appello Corte di Appello
Arch.giur. Archivio giuridico
ArchZPrax. Archiv für die zivilistische Praxis
Bull. I. J. I. Bulletin de l'Institut Juridique International, Leyde
B. Y. The British Year Book of International Law
C. c. Code civil
C. de comm. Code de commerce
C. proc. civ. Codice di procedura civile
Cass. Cour de Cassation, Corte di Cassazione
Clunet Journal de droit international
Cours Recueil des Cours de l'Académie de Droit International, La Haye
D. C. Preliminary Draft Convention to be considered at the 5th
 Meeting of the Advisory Committee. Harvard Law School,
 Research in International Law, Cambridge-Mass, 1931
D Dalloz
Darras Revue de droit international privé
DJZ Deutsche Juristen-Zeitung
F. Bruns: Fontes Juris Gentium
F. It. Foro Italiano
GVG Gerichtsverfassungsgesetz
Giurispr. Giurisprudenza italiana
GruchBeitr. Gruchots Beitrage zur Erläuterung des Deutschen Rechts
H. B. Hatásköri Bíróság
HGB Handelsgesetzbuch
IPR Internationales Privatrecht
Jdipr. Journal de droit international privé
JN Juridiktionsnorm
JW Juristische Wochenschrift
KG Kammergericht
LG Landgericht
MJSz. Magyar Jogi Szemle
Niem. Niemeyers Zeitschrift für Internationales Recht

OLG Oberlandesgericht
Pp Polgári perrendtartás, 1911 : 1. t. c.
P Pasicrisie Belge
Pdt Polgári jogi döntvénytár
RG Reichsgericht
RGZ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen
RSprOLG Rechtsprechung der Oberlandesgerichte
RGBI Reichsgesetzblatt
R. d. i. Revue de droit international
R. crit. Revue critique de droit international
R. dr. int. législ. comp. Revue de droit international et de législation comparée
Rgdip. Revue générale de droit international public
Riv. Rivista di diritto internazionale
Riv. di proc. civ. Rivista di procedura civile
Riv. it. dir. int. pr. e proc. Rivista italiana di diritto internazionale privato e processuale
Riv. di dir. proc. civ. Rivista di diritto di procedura civile
Trib. civ. Tribunal civil
Trib. Comm. Tribunal de Commerce
TAM Tribunal Arbitral Mixte
VR Völkerrecht
WB Strupp: Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie
Wbl. Weekblad van het Recht
Z. Zeitschrift
ZfV Zeitschrift für Völkerrecht
Z. Ak. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht
Z. für Ostr. Zeitschrift für Ostrecht, Zeitschrift für osteuropaisches Recht
ZPO Zivilprozessordnung
ZPR Zivilprozessrecht

I. FEJEZET.

Bevezetés.

I. Minél bonyolultabbá válnak az emberi életviszonyok, annál fontosabb szerepre tesz szert a társadalom életében a jogrend. Napjainkban a tételes jogszabályok az emberi életmegnyilvánulásoknak úgyszólván már minden terét felölelik. E szabályok közül egyesek évszázados, sőt évezredes múltra tekinthetnek vissza. Mások viszont a legmodernebb kor egészen újkeletű szükségleteinek köszönhetik létrejöttüket.

A mindenben rendszerességet és szabályosságot kereső emberi elme ezeket a jogszabályokat a könnyebb áttekinthetőség kedvéért különböző rendszerekbe foglalta össze. Ez a rendszerező tevékenység a jogtudomány keletkezésével szinte egyidős. Már a régi római jogtudomány különbséget igyekezett tenni *közjog* és *magánjog* között.¹ A legmodernebb rendszertani irányzatok pedig, néha egészen új utakon ugyan, de szintén a tudománynak erre az ősi, minden időben meglévő törekvésére vezethetők vissza.

Bármennyire is különbözzenek azonban egymástól az egyes korok elméleti jogrendszerei, nagyjából valamennyi két főkategóriát, az *államközi jogot* és a *belső állami jogot* állítja szembe egymással. Ugyancsak megegyeznek abban is, hogy a továbbiakban a *belső állami jogot* a *közjog*, illetve *magánjog* fő felosztási alapjainak figyelembevételével osztjuk további rendszerbe.

Csak látszólag mondanak ellent ennek a megállapításnak azok a legújabb időben keletkezett elméletek, amelyek egyrészt a jogtudományban monista álláspont néven ismert irány köré csoportosulva az államközi jog és *belső állami jog* egységét vitatják, másrészt a *belső állami jogban* a köz-, illetve *magánjog* szétválaszthatatlanságát hangsúlyozzák.

¹ *Ulpianus* (D. 1. 1. 1. 2.).

A monista irány első képviselői már régebben megtalálhatók ugyan, de az elmélet teljes kifejtése az újabban keletkezett bécsi iskola működésének eredménye. Ez az irány az államközi, illetőleg belső állami jog elsőbbségének hangsúlyozásával csak fokozatbeli különbséget állít fel a két jogrendszer között, voltaképpen azonban elismeri, hogy a két kör egymástól szigorúan elválasztható.² A közjog és magánjog közti különbséget támadó irány ezzel szemben azt állítja, hogy ez a két jogrendszer egymással szétválaszthatatlanul egybeolvad, és tagadja, hogy a köz- és magánjog két egymástól elkülöníthető, egymástól független, önálló jogterületet alkot, amelyek egymástól szellemükben és felépítésükben jelentős mértékben különböznek.³ Ez a felfogás

² A monista és dualista néven ismert irányzatok az államközi jog és a belső állami jog viszonya körüli két szélsőséges álláspontot képviselik. Maga az elnevezés *Verdross*-tól ered (l. *Verdross: Zur Konstruktion des VR, ZfV, 1914*). A dualista elméletet *Triepel* fejtette ki (VR und Landesrecht, 1899, a monista elméletek legkiválóbb képviselői pedig *Kelsen* (Allg. Staatslehre, 1925) és *Verdross* (Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft. 1926). A két felfogás egymáshoz való viszonyára l. *Walz: Völkerrecht und staatliches Rech., 1933*, *Kunz, Landesrecht und VR. Wb. 1924. I. Meriggi: Das Wesen des internationalen Rechts und seine Beziehungen zum inneres Recht der Staaten, ZfV, 1932*. Fejtegetéseink szempontjából a monizmus és a dualizmus közötti különbség nem lényegbevágó, mert az itt mondottak állnak akkor is, ha akár a monista, akár a dualista szempontot fogadjuk el irányadónak. Ez különben érthető is, mert a két felfogás követőit sokszor csak a szóhasználat kérdése választja el egymástól. L. *Kertész: Az állam nemzetközi felelőssége, 1938. 9. I.*

³ A közjog és a magánjog közötti különbség elhalványodása részben a *Kelsen-féle tiszta jogtani iskola*, részben a német *nemzeti szocializmus* jogelméleti állásfoglalására vezethető vissza. A *Kelsen-féle* elmélet szerint a közjog és magánjog közötti különbség megtételére nincs alap, mert a jogszabályok között csak a különböző rangú jogforrások különbségének segítségével lehet osztályozást tenni. (Allgemeine Staatslehre, 1925, Reine Rechtslehre. 1934.) A nemzeti szocialista felfogás szerint pedig a két jogterület elválasztó határ elvesztette jelentőségét, mert a magánjogi viszonyok is közérdekűek, tekintettel arra, hogy minden jogviszony a népközösséghez való vonatkozást jelent és így benne a köz mindig érdekelve van. (*Schmitt: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens, 1934. Walz: Der Gegensatz von öffentlichen und privaten Recht, Z. Ak, 1938. 581. Hein: Beiträge zur Systematik des Rechts. u. o. 1937. 206. I. Schlegelberger: Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung. 1934. 17. I. Scheuner: Die Bedeutung der Unterscheidung zwischen öffentlichem und privatem Recht, DJZ, 1933.*) E felfogások követői szerint a köz- és magánjog megkülönböztetése legfeljebb alaki téren történhetik meg: a közjogi igények és a magánjogi igények érvényesítése más-más, közigazgatási,

azonban jórészt kiforratlan és tudományosan még nem teljesen tisztázott.

Nincs tehát eddig semmi ok arra, hogy a jogi gondolkodás évszázados és hosszú időn át bevált fenti kategóriái helyett új és kellően még meg nem alapozott elvek szolgáljanak a tudományos rendszerezés alapjául.

Az államközi jog és belső állami jog, illetőleg közjog és magánjog hagyományos felosztását elfogadva, ezeknek a különböző jogterületeknek érintkező pontjában a *jogi személyiséggel rendelkező állam* foglal helyet. Az állam, mint jogi személy az érintkező pontja ezeknek a különböző jogrendszereknek, mert egyedül az állam alanya az államközi jognak ép úgy, mint a belső állami jognak, viszont a belső állami jogban ép úgy alanya a közjognak is, mint magánjognak.⁴

Azoknak az elméleti fejtegetéseknek, amelyek az állam jogi személyiségét tagadva jogalanyiságát sem tartják meg-

ill. bírói úton történik. (*Duguit: Traité de droit constitutionnel*, III. éd Tome III 1930, 434. Hauriou: *Précis de droit administratif et de droit public*. X. éd. 1921. 42. és 868. l.)

A tiszta jogtan felfogásával szemben rá kell mutatni arra, hogy az általa alkalmazott rendszerezés külsőleges szempontok szerint történik és ezért logikai értelemben vett rendszeralkotásra nem alkalmas. A nemzeti szocialista felfogás pedig a köz- és magánjog megkülönböztetését a köz- és magánérdek ingatag és tartalmilag határozatlan alapján végzi, holott ennek ma már más, megfelelőbb és helyesebb módja is van. Az alaki megkülönböztetés elve sem fogadható el, mert tartalmilag helytelen. Magánjogi igény érvényesítése közigazgatási úton is történhetik, az igény ezzel magánjogi jellegét még nem veszti el. (*Mamelok: Die juristische Person im internationalen Privatrecht*, 1900. 163. l.) Mindezek alapján a köz- és magánjog szétválaszthatóságát tagadó elméleteket nem vehettük figyelembe. L. minderről bővebben: Moór: *A jogrendszer tagozódásának problémája*. 1937.

⁴ Az államnak a különböző jogrendszerekben elfoglalt helyzetére nézve l. *Anzilotti: L'essenzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione*, Riv. 1910. 477. l. *Cavaglieri: I diritti fondamentali degli Stati nella società internazionale*. 1906. 60. l. *Donati: I trattati internazionali nel diritto costituzionale*. 1906. *Tosi-Bellucci: Le azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri*. 1909. 2. skv. l. Külön kiemelendő, hogy az egyik jogrendszerben elfoglalt jogalanyiság a másakra nincs hatással. Magánjogilag az állam jogalany lehet akkor is, ha az államközi jogi elismerés hiánya miatt államközi jogalanyiséga nincs. (*Anzilotti: id. m.* 489. l. *Beitzke: Juristische Personen im IPR und Fremdenrecht*. 1938, 191. l. Helytelen volt tehát az a gyakorlat, amely az orosz szovjet magánjogi jogképességét azon az alapon nem ismerte el, hogy az állam nem volt államközi jogilag elismerve: (L. *Clunet*, 1932, 781. l. A.J.I.L 1925, 219. l. és 1932, 765. l.)

állapíthatónak, inkább tudományos jelentőségük van. Az elvont gondolkozásnak és a jogi fogalmakkal való foglalkozásnak igen szép elméleti termékei lehetnek, azonban nem számolnak a gyakorlati étellel, pedig ennek a szolgáltatásban kell végső eredményben állnia minden jogi szabályozásnak. Elméleti konstrukciónak talán megállhat pl. a *Duguit–Krabbe*- vagy a *Höhn-féle* elmélet, amelyek szerint az államnak nincs jogalanyisága, de az ilyen elméleti meg gondolásnak ellentmond az a mindennapos jelenség, hogy az állam különböző köz- és magánjogi jogviszonyokba lép, bíróságai, illetőleg közigazgatási hatóságai előtt ügyfélként szerepelhet, ez pedig gyakorlatilag mégis csak az állam jogalanyiságát jelenti. Ugyanígy áll a helyzet azokkal az államközi jogi elméletekkel szemben is, amelyek az állam jogalanyiságát tagadva az államközi jog alanyaiként kizárólag az egyes egyéneket ismerik el. Ez a meg gondolás szintén elvont logikai konstrukciókból indul ki és a gyakorlati élet szemellátható jelenségeit teljesen figyelmen kívül hagyja.⁵

Ezeket a jórészt nem is az érvényes tételes jog alapján álló, hanem *de lege ferenda* szempontokat tételes jogszabályként feltüntető elméleteket nem tekintve ma még uralkodhatónak mondható az a felfogás, amelyet a fentiekben képviseltünk.

E felfogás alapján megállapítható, hogy *az állam kettős jogi életet él.*

Egyfelől mint államközi jogalany, az államközi jogközösségben, az államközi jog által szabályozott területen

⁵ *Duguit* (Traité de droit const.. 1930, 325. skv. 1.) részletesen kifejti, hogy az állam jogi személyiségét elismerő minden elmélet helytelen és elvetendő. Szerinte nincsenek állami jogok és kötelezettségek, ezek csak az államvagyon különböző védett helyzetei, illetőleg megterhelései. Egy másik elmélet szerint (*Krabbe*, Die moderne Staats-Idee, 1919. 275. skv. 1.) az állam jogai, illetőleg kötelességei csupán az államszervként működő egyént illetik meg. Ennek a felfogásnak az államközi jog terére átvitt következménye az a nézet, amely szerint az államközi jog alanyai is csak az egyesek, de nem az állam. (*Scelle*, Précis de droit des gens, 1932, J. 49. 1. *Spiropoulos*, L'individu en droit international, 1928, *Kelsen*: Das Problem der Souveranitat und die Theorie des Völkerrechts, 1920, 162. skv. 1. *Politis*, Les nouvelles tendances du droit international, 1927, 55. skv. 1.) A Höhn-féle elmélet (Der individualistische Staatsbegriff und die juristische Staatsperson, 1935) szerint pedig az államszemélyiség elve az individuális-liberális világszemlélet eredménye, amelynek érvényessége ennek a szemléletnek a fennállásához van kötve. Ezt a felfogást a német irodalom sem tette teljesen magáévá. (*Zuber*: Die Staatsperson Pufendorfs im Lichte der neuen Staatslehre, Arch. öff. R. 1939, 33. 1.)

fejt ki tevékenységet. Résztvesz az államközi jog kialakításában, államközi alanyi jogai és kötelességei vannak és államközi jogi felelősséggel tartozik. Az államnak ez a tevékenysége a *maga teljes egészében az államközi jog szabályozása alá esik*.

A másik oldalon az állam a *maga belső állami jogi életét éli*. Ezen a téren állam-jellegéből kifolyólag elsősorban olyan tevékenységet végez, amely közvetlenül a jogszabályok megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére irányul. Az államnak ez a tevékenysége a törvényhozás, közigazgatás és bírászkodás funkcióit foglalja magában. Ebben a tevékenységi körben az állam *impériumot* gyakorol. Az impérium ennek a tevékenységi körnek az elvégzéséhez fogalmilag szükséges, ezért az ebbe a körbe tartozó cselekményeket *csak imperiummal rendelkező jogalany, vagyis csak kizárólag állam végezheti*.

Az állam azonban a *jure imperii* végzett tevékenységi kör ellátása mellett olyan cselekményeket is végez, amelyeknek közvetlen célja *nem* jogszabályalkotásra, jogszabályok érvényesítésére vagy kikényszerítésére irányul. Ez az ú. n. gondozó (*jure gestionis* végzett) tevékenység. Az államnak ez a tevékenysége az előbbinél ma már egyre szélesebb területre terjed ki. A mai állam nem látja feladatát kimerítve abban, hogy ellátja az imperium gyakorlásával járó közhatalmi funkciókat. Az egyes belső állami jogalanyok fölé rendelt közhatalmi szervezet mellett megjelenik az ú. n. *jóléti állam is*. Ez az állam igen sok olyan tevékenység ellátását is feladatának tekinti, amelyeknek az ellátása *nem a közhatalom gyakorlásával függ össze*, hanem amelyek a közösség szükségleteinek minél jobb és hatályosabb kielégítése céljából kerültek az állami funkciók közé.⁶

Ez utóbbi feladatoknak az ellátását a történelmi fejlődés aránylag későn vonta be az állam tevékenységi körébe. Ma már azonban az állam számtalan olyan életterületre terjesztette ki tevékenységét, amely az állami imperiummal semmi kapcsolatban nincs. A modern állam adásvételi, bérleti, szolgáltatási szerződéseket köt, vasúti, hajózási vállalatokat tart fenn, kölcsönöket vesz fel, pénzügyi műveleteket bonyolít le, egyszóval tevékeny részt vesz a közgazdasági és kereskedelmi életben, amelyben pedig *nemcsak imperiummal bíró jogalanyok, hanem elvileg bárki, nem állam-magánszemélyek is résztvehetnek*.

⁶ Moór: A jogrendszer tagozódásának problémája, 1937. Mayer: Deutsches Verfassungsrecht. I. köt. 1924. Hauriou: Précis de droit administratif et de droit public, 1921, különösen 39. és 866. l.

Az állam *jure imperii* és *jure gestionis* végzett tevékenységi körének elhatárolása azon az alapon történik, hogy a *jure imperii* végzett tevékenység közvetlenül jogszabályok alkotására, érvényesítésére vagy kikényszerítésére irányul, a *jure gestionis* végzett állami tevékenység ellenben nem. E meghatározás alapján a *jure imperii* és *jure gestionis* végzett állami tevékenység elválasztása az egyes államokon belül fennálló tételes jogtól függetlenül, valamennyi államra nézve egyformán és egységesen a tevékenység jellege alapján történhetik.

Lehetséges azonban e két tevékenységi kör elhatárolása tételes jogi alapon is. A *jure imperii* végzett állami cselekmények rendszerint a belső állami közjog (közigazgatási, jog) szabályai alatt állanak, a *jure gestionis* végzett tevékenységi kört viszont a belső állami magánjog szabályozza. Bár a közjog és magánjog körének elvi elhatárolása elméletileg szintén megoldható függetlenül, az egyes államok belső jogrendszereire való tekintet nélkül, a gyakorlatban mégis az az eset, hogy a jogviszony közjogi vagy magánjogi jellegének megítélésére a tételes jog minősítése az irányadó. Ez más szóval azt jelenti, hogy a közjog és magánjog elhatárolása tételes jogilag a mindenkori belső állami jog függvénye.⁷

A *jure imperii* és *jure gestionis* végzett tevékenységi kör azonban a tételes közjog, illetőleg magánjog alá eső tevékenységi körrel nem azonos. Elsősorban azért, mert a közjogi és magánjogi ügyletek elválasztása a tételes jog függvénye, a *jure imperii* és *jure gestionis* végzett tevékenységi kör viszont a tételes jog rendelkezéseitől független és minden államra nézve egyforma. Nem irányadó a *jure imperii* és *jure gestionis* tevékenységi kör elválasztására az sem, hogy az előbbiből támasztott igény rendszerint közigazgatási, míg az utóbbi alapján keletkezett igény többnyire bírói úton érvényesíthető. Ez ugyanis – függetlenül attól, hogy szintén tételes jogi kérdés –, a belső állami jogrendszerekben sincs feltétlenül így. Mindazonáltal azokban a jogrendszerekben, ahol a közjog és magánjog, illetőleg a közigazgatási és polgári peres eljárás tételes jogi elhatárolása megtörtént, a *jure imperii* végzett állami tevékenység rendszerint az anyagi közjog és a közigazgatási eljárás, a *jure gestionis* végzett állami cselekmények viszont általában az anyagi magánjog és a polgári peres eljárás szabályai alá esnek, noha ez nem feltétlenül van így. Az állam megtehetné

⁷ Moór: Öffentliches und privates Recht, Revue internationale de la théorie du droit, 1938.

és bizonyos esetekben meg is teszi –, hogy *jure gestionis* végzett cselekményei szabályozására az általános magánjogtól, illetőleg a polgári, perrendtartástól eltérő jogi rendet alkosson. Általában azonban a helyzet mégis az, hogy az állam a *jure gestionis* végzett cselekményekre ugyanazokat a szabályokat szokta magára nézve kötelezőnek tekinteni, amelyeket előír akkor, ha a kérdéses jogviszonyban *imperium nélküli* magánszemélyek szerepelnek. Ha ettől az elvtől az állam közérdekből el is tér, az eltérést rendszerint a magánjogi rend formái között, magánjogi alapon teszi.⁸

Noha a fentiek szerint a *jure imperii* tevékenységi kör az állam közjogi cselekményeivel, a *jure gestionis* végzett állami cselekmények viszont a magánjog alá eső állami tevékenységgel nem azonosíthatók, a magyar nyelv a „közjogi” és „magánjogi” kifejezéseket nemcsak tételes jogi értelemben, hanem a *jure imperii* és a *jure gestionis* végzett tevékenységi kör megjelölésére is használja.

Az állam ellen magánjogi viszony alapján indított polgári perben az állam többnyire ugyanazt a jogállást biztosítja magának, mint bármely magánszemélynek. A legtöbb állam azon az alapon áll, hogy ha magánjogi jogviszonyba lép, akkor a vele szembenálló félnek ugyanazt a jogvédelmet biztosítja, amely ezt akkor illeti meg, ha ügyleti ellenfele nem állam. Ez a fél tehát mindazokban az esetekben, amikor magánszemély ellenfele ellen polgári pert tehetne folyamatba, ezt az állam ellen is megindíthatja és amennyiben a keresetnek hely adható, a bíróság az államot ép úgy marasztalja, mint bármely alperest. Másfelől viszont az állam is jogosítva van ellenfele ellen polgári perrel fellépni és amennyiben ezt megteszi, a bíróság keresetére ép úgy eljár, mint a magánszemély-felperes keresetére. Mindezek régóta fennálló és általánosan elismert jogszabályok, melyeknek alkalmazása során különösebb nehézségek nem merültek fel. Az *állam saját bíróságai előtt nem-*

⁸ Ilyen eltérést tartalmaz pl. a Pp. 2. §. 3. pontja, amely szerint az állam ellen alkalmazottainak hivatalos eljárásából eredő kártérítési kereset tekintet nélkül az értekre, a törvényszék hatáskörébe tartozik. (Ugyanígy a német GVG 71.§. 2 bek. 1. pontja.) Ugyancsak ilyen rendelkezést tartalmaz az 1928 : XII. t. c. 37. §-a, amely szerint az állam ellen biztosítási végrehajtásnak még a törvényileg különben megengedett esetekben sincs helye. Ezeknek a rendelkezéseknek nyilvánvalóan gyakorlati jelentőségük van (az állam érdekeinek hatályosabb védelme, vagy felesleges és szükségtelen eljárások elkerülése), magán azon az elven azonban, hogy az állam is alá van vetve magánjogi viszonyai tekintetében a közönséges jogrendnek, nem változtatnak.

csak mint felperes jelenik meg, hanem oda mint alperes is megidézhető és marasztaló ítélet esetén magát a bíróság ítéletének ép úgy köteles alávetni, mint bármelyik magán-személy-alperes.

2. A nehézségek ott kezdődnek, ahol az állam magánjogi tevékenysége *több állam magánjogi rendjével* kerül érintkezésbe.

A különböző népek eltérő életviszonyaiból folyó történeti szükségszerűség, hogy az államok belső állami joga nemcsak hogy nem egységes, hanem egymással összehasonlítva a legtarkább képet mutatja. Ennek a körülménynek nincs jelentősége ott, ahol egy életviszony csak egyetlen meghatározott állam jogrendjével áll jogilag jelentős kapcsolatban. Egészen más azonban a helyzet, ha a jogviszony *több állam jogrendjével jut érintkezésbe*, akár a felek különböző állampolgársága, vagy lakóhelye következtében, akár a teljesítés vagy ügyletkötés helyének, vagy az ügylet tárgyának más állami jog területén való fekvése, akár más körülmény folytán.

Egészen sajátos jelenség hogy az állam magánjogi tevékenysége során feltűnően gyakran kerül a jogviszony más államok jogrendjével is kapcsolatba. Az állam ugyanis többnyire ép azokon a területeken lép fel magánjogi alanyként, ahol a külföldi joggal való érintkezésre a legtöbb mód van.

A) Az állam magánjogi tevékenységének egyik legjelentősebb részét teszi a *közforgalmú vállalatok, elsősorban a vasúti üzem fenntartása.*

Noha az első vasúti vonalak megépítése eleinte nem állami, hanem magánkézben volt, az állam már kezdettől fogva felismerte, hogy fontos közgazdasági és hadászati okok folytán a vasúti vonalak megépítésének a közérdek szempontjából más magánvállalkozásoknál jóval nagyobb jelentősége van. Ép ezért az állam már kezdetben is a rendesnél jóval nagyobb jogkört biztosított magának a vasúti vállalatok felügyelete és ellenőrzése terén. Több állam a vasútépítést és a vasúti üzem fenntartását állami koncesszióhoz kötötte. Ezek a koncessziók rendszerint meghatározott időre szólnak és az ekként épített vasúti üzemeket ennek az időnek leteltével az állam többnyire magához váltotta. Így a magánvasútnak jórésze idővel az állam kezébe ment át. Hasonló meggondolások vezették az egyes államokat akkor, mikor saját maguk is létesítettek vasúti üzemeket. Ezenfelül még azzal is biztosította magának az állam a vasúti igazgatás kézbentartását, hogy néhol a magán-részvénytársaságok által létesített üzemeket – tár-

sulati jellegük érintetlenül hagyásával – saját kezelésébe vette át.⁹

Ez a folyamat nem minden államban történt egyforma módon. Vannak államok, ahol még ma is a magántársasági formában szervezett vasúti üzemek vannak többségben. (Egyesült Államok, Anglia.) Máshol viszont megvannak ugyan az állami vasútak, ezek mellett azonban még mindig nagy számban működnek magán-vasúttársaságok is. (Franciaország.) Ezzel szemben több állam úgyszólván teljesen a maga kezébe vette át a vasúti üzemet és a magántársaságoknak csak igen kis szerepet hagyott meg. (Ilyen állam elsősorban Németország, de ide lehet számítani Magyarországot is, ahol a legkiterjedtebb és legnagyobb magán-vasúti üzemnek, a Duna–Száva–Adria vasúttársaságnak állami megváltása óta a magánvasútak száma és hálózata igen kis térre korlátozódott.)¹⁰

⁹ Hogy a vasúti üzemi fenntartása állami felségjog, arra nézve l. *Breithaupt*: Das Eisenbahnhoheitsrecht des Deutschen Reiches, 1912. A vasutak államosítására Németországban: *Alberti*: Der Übergang zum Staatsbahnsystem in Preussen, seine Begründung, seine Durchführung und seine Folgen, 1911; *Roth*: Die Reichseisenbahnen, 1921 és *Weschenfelder*: Die Deutsche Reichsbahn im Dritten Reich, 1935. A német állami vasutakra nézve l. még: *Jagliuni*: The role of the State in the provision of railways, 1924. különösen 48. skv. l. Ugyanő tárgyalja a vasútnak Angliában és Indiában elfoglalt helyzetét is. A francia, belga és svájci szervezetekre l. *Coquet*: L'organisation administrative et financière des Chemins de fer de l'Etat, 1912, *Nicolai*: Les chemins de fer de l'Etat en Belgique, 1885 és *Gariel*: Les chemins de fer fédéraux, 1913. Magyarországon a magánvasútak megváltásáról az 1880 : XXXI. t. c. és az 1888 : IV. t. c. rendelkezik. E törvények szerint vasúti vonalak építése Magyarországon is állami felségjog. Magántársaságok vasutakat csak a kormány (fontosabb esetekben az országgyűlés) engedélyével létesíthetnek. Az engedélyek mindenkor bejelentendők az országgyűlésnek és az 1880: XXXI. t. c. 2. §-a szerint csak 90 évre adhatók. Ezután a vasút az állam tulajdonába megy át. Az 1888 : IV. t. c. 2. §. c) pontja szerint az engedélyokirat keltétől számított 30 év múlva az állam megváltási joga feltétlenül érvényesíthető. E rendelkezések alapján ma már a Magyarországon működött magánvasútak legnagyobb része állami kezelésbe került.

¹⁰ Az állami vasutak helyzetére és jogállására vonatkozólag a legtisztább képet a német jog rendelkezései adják, mert Németországban az állami vasutak jogviszonyait tételes törvény szabályozza. Németországban az állam a Deutsche Reichsbahn-Gesellschaft üzemet az 1937. február 10-én kelt törvénnyel (RGBl. II. 47. l.) vette át. Németországban (Gesetz über die Deutsche Reichsbahn, 1939 július 4. RGBl. I. 1939, 1205. l.) az állam „Deutsche Reichsbahn” név alatt elkülönítve és külön vagyonkezelés mellett igazgatja az államvasutakat. Az államvasutak a saját nevükben perelnek és perelhetők, ez azonban nem

Az 1933-i római vasúti személy-, illetőleg áru fuvarozási egyezmények szerint (az előbbi az 1938 : XXVI., az utóbbi az 1938: XXVII. t. c-be van iktatva) a vasúttal a fuvarozási szerződésből eredő igények érvényesítése polgári perre tartozik. Az igény érvényesítése pedig az egyes – az egyezményben pontosan meghatározott – vasutak *üzembentartója* ellen történik. Ott, ahol a vasút üzemeltetője az állam, ezek az igények a vasúttal üzemeltető *állam* ellen érvényesíthetők. Az állam tehát azzal, hogy a vasúti forgalom fenntartását a saját kezébe vette, igen sok esetben ki van téve annak, hogy a vasúttal kötött fuvarozási szerződés alapján perbe vonják a polgári bíróság előtt. Minthogy pedig a vasúti fuvarozási szerződés igen sokszor nemzetközi vonatkozásokat is tartalmaz, ezen a téren sokszor merülhetnek fel gyakorlati nehézségek.¹¹

B) Hasonló, bár nem ilyen nagy mértékű az állam részvétele a *tengeri kereskedelmi hajózás* terén is.

A tengeri kereskedelmi hajózás eleinte a vasúttal hasonlóan szintén magánkézben volt. Később azonban itt is ugyanaz a folyamat játszódott le, mint a vasúti üzemek terén. Bár itt nem volt a közgazdasági és hadászati okoknak olyan nagy szerepe, mint a vasúttal, az egyes államok kereskedelmi érdekei mégis oda vezettek, hogy többé-

jelent a vasúti vállalat külön jogi személyiségét, hanem csak az állam különleges perbeli képviselőjét az államvasutak ellen indított perekben. A vasút kötelezettségeiért ugyanis az állam felel, a vasút alkalmazottai közhivatalnokok, szervei állami hatóságok. Az államnak a vasút kötelezettségeiért való felelőssége azonban korlátolt, mert csak a külön kezelt vagyona terjed ki. Ez a külön kezelt vagyon az állam többi kötelezettségeiért viszont nem felel. Ez a szabályozás világosan mutatja, hogy a Deutsche Reichsbahn üzemeltetője az állam, a vasút kötelezettségeiért az állam felelős, ez a felelőssége azonban a vasúti üzem különleges természete folytán különleges szabályozás alatt áll és az állam egyéb kötelezettségeiért való felelősséggel szemben csak korlátolt felelősség.

L. még: *Beitzke*: Die Reichsbahn vor ausländischen Gerichten, DJZ, 1936, 1269. l.

¹¹ A római egyezményeknek erre vonatkozó rendelkezései szerint a befizetett összegek visszafizetésére irányuló keresetek az ellen a vasúttal indítandók, amely az összeget beszédte, az utánvételtől eredő igények a rendeltetési állomás vasúttársasága ellen érvényesítendőek (még akkor is, ha az a szállítmányt nem vette át), a kártérítésből eredő igények pedig ezenfelül az ellen a vasúttal, amelynek a vonalán a károkozó esemény bekövetkezett. A vasutak egymás elleni megtérítési jogáról külön rendelkezések intézkednek.

kevésbé a tengeri kereskedelmi hajózást is állami üzemmé tették. Több tengeri állam megszervezte a haditengerészetét, illetőleg közszolgálati flottája mellé a kereskedelmi flottát is, sőt az egyik legnagyobb tengeri hatalom, az Északamerikai Egyesült Államok a tengeri kereskedelmi hajózásának több mint a felét állami kézben tartja. Hasonló a helyzet Szovjet-Oroszországban is. De azok az államok, ahol a kereskedelmi flottának állami kézbe vétele nem történt meg ilyen nagy arányokban, szintén rendelkeznek kisebb-nagyobb állami kereskedelmi hajóparkkal.¹²

A kereskedelmi hajózásnak az állam részéről folytatása ismét igen gyakran teszi lehetővé azt, hogy az állam ellen magánosok polgári pert indítsanak. A harmadik személyeknek a kereskedelmi hajózás folytatásából eredő magánjogi igényei ugyanis szintén polgári perútra tartoznak és a *hajó tulajdonosa* ellen indíthatók. (Így rendelkezik

¹² Az Egyesült Államok az ú. n. *Shipping Board*, a szovjet pedig a *Sovtorgflot* nevű szervezetekkel vették át állami kézbe a kereskedelmi hajózás nagy részét. A *Shipping Board*-ot az Egyesült Államok az 1916. évi *Shipping Act*-tel állították fel. Méreteire jellemző, hogy működése 5419.4 millió \$ államhitellel indult meg és fennállásának első négy évében hajóépítésre összesen 2038 millió \$-t fordított. Az általa létesített *Emergency Fleet Corporation* ma a világ egyik legnagyobb kereskedelmi hajózási vállalata. (*Helander-Haslinger: Seeschiffahrt. Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 1926, 362. skv. 1.) Az a vita, amely az állami hajó fogalmának meghatározása terén folyt, ma már eldöntöttnek tekinthető. Azzal a felfogással szemben ugyanis, amely szerint valamely hajó állami minőségét az adja meg, hogy a hajó állami közfeladatok szolgálatában áll (így *Heyking: L'exterritorialité, Cours*, 1925–II., *Heilborn: System des VR*, 1896, 278. 1.), ma már általában az a nézet az uralkodó, hogy államhajó minden hajó, amelyet az állam bármi célból üzemben tart. (*Hennebique: Principes de droit maritime Comparé*, 1904, *Ferguson: Manual of International Law*, 1884, 438. 1. *Westlake: International Law*, 1910, I. köt. 265. 1.) Természetesen meg kell különböztetni az állami hajók között azokat, amelyeket az állam mint közhatalmi szervezet tart üzemben (ilyenek elsősorban a hadihajók, azután az ú. n. közszolgálati hajók, posta-, vám-, stb. hajók), továbbá azokat, amelyeket az állam magánjogi ügyetek lebonyolítása céljából, kereskedelmi tevékenység folytatására használ (a német irodalomban az előbbieket *Staatsschiffe*, az utóbbiakat *Staatshandelschiffe* névvel nevezik. L. *Böger: Die Immunität der Staatsschiffe*, 1928, 29. 1.) E felfogás általános elfogadása természetes következménye volt annak, hogy az Egyesült Államok a kereskedelmi hajózás nagy részét állami kezelésbe vették. (*Feine: Die völkerrechtliche Stellung der Staatsschiffe*, 1921, 25. 1.) Ezen az alapon áll az angol gyakorlat is. (*Matsunami: The immunity of State ships*, 1924, 20. 1.)

a német HGB 485. §-a, a francia C. de Comm. 216. §-a, valamint a belga C. de comm. 46. §-a is.)¹³

C) A közlekedésnek legújabbban kifejlődött módja, a *légi közlekedés* aránylag még a leginkább maradt meg magántársaságok kezében, bár egyes államok a légi forgalom fenntartását is saját tevékenységük körébe vonták és állami légi forgalmi társaságokat létesítettek. (Szovjet-oroszország.) Ezáltal pedig szintén lehetőség nyílik az állam elleni polgári perre, mert a Varsóban 1929 október 12-én kötött légiforgalmi egyezmény 17. §-a szerint a légi fuvarozási szerződésből eredő igényeket szintén a *vállalkozó*, illetőleg *üzembentartó* ellen kell érvényesíteni.¹⁴

D) Másik olyan terület, amelyen az állam gyakran becsátkozik külföldi viszonylatú magánjogi tevékenységbe, a *külkereskedelem lebonyolítása*.

A mai kötött gazdasági rendszer mellett a külkereskedelem ellenőrzése és irányítása a legtöbb államban rendszerint az állam feladata. A külkereskedelmi forgalomnak ez az ellenőrzése és irányítása az államnak szuverén közhatalmi jellegéből folyó közjogi természetű ténykedése, és mint ilyen, nem az általános magánjog, illetőleg kereskedelmi jog, hanem a köz- és közigazgatási jog szabályai alá esik. A kötött gazdasági rendszernek azonban különböző formái vannak. Lehetséges, hogy az állam a külkereskedelmet nemcsak ellenőrzi és irányítja, hanem *a külföldi piacokon való fellépés jogát is kizárólag magának tartja fenn*. Ekkor az állam már maga vesz részt a külkereskedelemben és a külföldi közgazdasággal kötött kereskedelmi ügyletekben az ügylet másik oldalán fellépő külföldi magán-személlyel szemben szerződő félként szerepel, ilyen gazdálkodási rendszert honosított meg Szovjet-Oroszország.

A szovjet polgári törvénykönyv kimondja, hogy a külkereskedelemben kizárólag az állam közvetítésével lehet résztvenni, kivételnek csak a törvényben külön meghatározott esetekben és akkor is csak az állam ellenőrzése mel-

¹³ Schaps: Das deutsche Seerecht, Komm, zum 4. Buch des HGB, 1921, különösen 107. skv. l. Az angol jognak ettől némileg eltérő álláspontja van, mert szerinte az ilyen keresetek a hajó, nem pedig a hajó üzembentartója ellen indítandók. E szerint a hajó jogi személy, ellene *actio in rem* indítható. L. Böger, id. m. 101. skv. l.

¹⁴ Kaffka-Bodenstein: Luftverkehrsgesetz und Warschauer Abkommen, 1937, 273. l.

lett van helye.¹⁵ A külkereskedelemmel kapcsolatos állami tevékenység lebonyolítása céljából felállították a külkereskedelmi népbiztosságot és ennek külföldi kirendeltségeit.¹⁶ Külföldi, akár fizikai akár jogi személy a szovjet-közgazdaság gazdasági alanyaival közvetlenül nem köthet magánjogi (kereskedelmi) ügyletet, hanem csak a külkereskedelmi népbiztossággal, illetőleg az azt külföldön képviselő kereskedelmi képvisellel.¹⁷

Ennek a szabályozásnak következtében szükségessé vált a kereskedelmi képviselők jogállásának rendezése is. Ezek

¹⁵ „A Szocialista Szovjetköztársaságok Uniója területén lakó összes fizikai vagy jogi személyek a külkereskedelemben kizárólag az állam közvetítésével vehetnek részt. Az államot ebben a vonatkozásban a külkereskedelmi népbiztosság képviseli. A külföldi piacokon való önálló fellépés csak külön törvényileg meghatározott esetekben és akkor is csak a külkereskedelmi népbiztosság ellenőrzése mellett van megengedve.” (*Szovjet ptk.*, 17. §.)

¹⁶ A szovjet külkereskedelmet a külkereskedelmi népbiztosság 1918. április 28-án kelt rendelete vette állami kézbe. E rendelet szerint: „Az egész külkereskedelem állami kézbe megy át. Bárminő áruk kereskedelmi adásvétele akár külföldi állammal, akár külföldön székelő kereskedelmi társasággal kizárólag az orosz köztársaság nevében és annak megfelelő szervei útján történik. E szervek közvetítése nélkül a behozatal vagy kivitel tilos.” A külkereskedelmi népbiztosság külföldön működő szerveinek, a kereskedelmi képviselőknek a jogállását az 1933. szeptember 13-án kelt rendelet szabályozza: „A szovjetköztársaságok uniójának külföldön székelő kereskedelmi képviselői állami szervek és az államot a külkereskedelem terén megillető jogokat gyakorolják, Ennek megfelelően a kereskedelmi képviselők feladata: a) képviselik a külkereskedelem terén az állam érdekeit és közreműködnek az állam és székhelyük állama közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kimélyítésében; b) szabályozzák az állammal a székhelyük államával folytatott kereskedelmét és c) gyakorolják az állami külkereskedelmét székhelyük államával.” *Miele*: In tema di giurisdizione dei tribunali italiani sullo Stato russo per atti delle sue rappresentanze commerciali, Riv., 1937.

¹⁷ E kereskedelmi képviselők jogi helyzete újszerű voltuk következtében sokáig tisztázatlan volt. A fogadó állam szerint nem tartoztak a diplomáciai képviselőkhöz, a szovjet felfogás szerint azonban igen és a területenkívüliség kedvezményére is igényt tartottak. (*Schmülling*: Der Anspruch der Union der Russischen Sozialistischen Sowjetrepubliken auf die Exterritorialität ihrer ausländischen Handelsvertretungen, 1933.) Ezt a rendezetlen helyzetet a szovjet külön kereskedelmi szerződésekkel szabályozta. Ezekben mindig kikötötte, hogy a kereskedelmi képviselő területenkívüliségét a fogadó állam ismerje el. (Így pl. az 1924. február 24-én kelt olasz szerződés 3. cikkében, az 1925. október 12-én kelt német szerződés 4. cikkében, az 1934. január 11-én Franciaországgal kötött szerződés 2. cikkében.)

a képviseletek a külföldön ugyanis a szovjet követségek mellett megszervezve többnyire a területenkívüliség kedvezményét is élvezték. Jogállásukra nézve tehát állami szervezeteknek, az általuk kötött ügyletek pedig az állam által kötött ügyleteknek voltak tekintendők.¹⁸

¹⁸ A fentiekből nyilvánvaló, hogy a kereskedelmi képviseletek *állami szervezetek*, amelyek nem saját jogukon, hanem az állam nevében járnak el. Ez különösen kitűnik abból, hogy területenkívüliséget élveznek, továbbá a működésükre vonatkozó és fentebb idézett szabályokból, így különösen az 1933. szeptember 13-án kelt rendelet 1. §-ából. A kereskedelmi képviselet ügyletei az államot jogosítják és kötelezik. Ez különösen kifejezésre jutott az 1924. évi olasz-szovjet szerződés 3. cikkében. (Considérant que le monopole du commerce extérieur dans l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques appartient à l'Etat, le Gouvernement Italien accordera à la Représentation Commerciale de l'Union et à ses organes, la possibilité d'exercer, dans le territoire de l'Italie, les fonctions imposées à cette Représentation par le Gouvernement de l'Union.) Hogy a kereskedelmi képviselet az állam szerve és nem külön jogi személy (*Stoupnitzky*: Statut international de l'URSS Etat commerçant, 1936, 74. l. *Miele*, id. m. 217. l. *Linker*: Der Umfang der Exterritorialität mit besonderer Berücksichtigung der sowjetrussischen Handelsvertretung, 1929, 58. l. *Freund*: L'Etat Soviétique et le statut de ses représentations commerciales, Clunet, 1934, 5. skv. l. *Tager*: L'Etat russe et le traité franco-soviétique, u. o. 22. skv. l.), azt azért szükséges kifejezetten hangsúlyozni, mert a német irodalomban igen sok képviselője volt annak a nézetnek, amely szerint a kereskedelmi képviselet önálló, az államtól különböző jogi személy (*Stauffenberg*: Die Rechtstellung der russischen Handelsvertretungen, 1930, 42. l. *Lieberich*: Die russische Handelsvertretung in Deutschland, 1928). Ez a nézet azon alapszik, hogy egy 1924-ből való rendelet szerint (Sammlung der Dekrete über den Aussenhandel, 1924, 40. l.) a kereskedelmi képviseletek a bíróságok előtt perelhetnek és perelhetők. Valójában azonban a külön jogi személyi minőséget nem ez dönti el, hanem az, hogy a cselekményt a jogrend kinek számítja be (*Moór*: A jogi személyek elmélete, 1931). Már pedig a fentiekből kitűnik, hogy a kereskedelmi képviseletek cselekményei a szovjet államnak számítatnak be. A fenti rendelet csak az állam perbeli képviseletének egy különös formáját szabályozza, azonban ettől a kereskedelmi képviselet jogi személyiséget nem kap. (A magyar Pp szerint is pl. az államvasutak perelhetők és perelhetnek, ezzel azonban nem lesznek külön jogi személylé, az ide vonatkozó szabályok csak az állam vasúti vállalatainak különleges perbeli képviseletét szabályozzák.) A külön jogi személyiség-elmélet ellen szól különben az 1925. évi orosz-német egyezmény 6. §-a is. („Die UdSSR erkennt alle für die Handelsvertretung vorgenommenen Rechtshandlungen des Leiters der Handelsvertretung oder der sonstigen zu ihrer Vertretung berechtigter Personen *als für sie verbindlich an*.) A külön jogi személyiség elmélete ezt a rendelkezést úgy magyarázta, hogy itt az állam és a kereskedelmi képviselet egyetemleges felelőssége van kimondva (*Lieberich*, id. m. 63. l.), holott ez

A külkereskedelemben való állami beavatkozásnak ilyen formában való megszervezése folytán a szovjet közgazdasági élet a külfölddel közvetlenül nem érintkezik. Ennek következtében tehát Szovjet részről a külfölddel kötött összes magánjogi és kereskedelmi ügyletek állami ügyleteknek minősülnek. Ez a szabályozás tehát szintén nagymértékben megnövelte azoknak az, eseteknek a számát, mikor az állam külföldi viszonylatú magánjogi ügyletekben, mint ügyletkötő fél szerepel.¹⁹

E) Ugyancsak nagy számmal szerepel az állam mint magánjogi ügyletkötő fél a *felszerelés* következtében is.

Az általános irányzat ugyan az, hogy a hadiipart az állam vegye a saját kezelésébe és így lehetőleg mindent maga állítson elő, amire hadseregének szüksége lehet. A hadiipar államosítása azonban még csak a kezdet tartán tart és a legtöbb állam ma is magánvállalatoktól szerzi be ezirányú szükségleteit, közönséges magánjogi adásvételi vagy vállalkozási szerződés formájában. Az ön-ellátásra törekvő autarkias gazdasági rend egyre nagyobb elterjedése következtében ezek a beszerzések rendszerint hazai vállalatoknál történnek. Mindazonáltal még mindig nem érte el minden állam teljesen azt, hogy az összes ily irányú szükségletét maga fedezze. Hadi felszerelési szükségleteit többé-kevésbé külföldi vásárlások útján elégíti ki. Ezzel szintén azoknak az eseteknek a száma nő, amikor az állam külföldi jogterületekkel érintkezve köt magánjogi ügyleteket.

F) Egyesek ebben a vonatkozásban említik az állam *külföldi pénzügyi adósságainak* kérdését is. Külföldi pénzügyi adósságon értjük azokat az adósságokat, amelyeket az állam vagy a rendkívüli szükségletek, vagy az esetleges időszaki hiány fedezése céljából külföldi hitelezőktől vesz fel. A mai gazdálkodási rend mellett egyes államok egyre

az említett rendelkezésnek teljesen önkényes és a többi, ide vonatkozó szabállyal összhangba nem hozható magyarázata. Hogy a német elmélet ennyire mereven ragaszkodott a külön jogi személyiség elméletéhez, annak más okai vannak. Ezekre a későbbiek során ki fogunk térni. Ugyancsak ott adunk feleletet arra a kérdésre, hogy az olasz és francia elméletnek miért nem volt szüksége ennek a felfogásnak a túlzott kiépítésére. (L. a VII. fejezet 23. jegyzetét.)

¹⁹ *Niboyet* (Les immunités de juridiction en droit français, des Etats étrangers dans des transactions privées, Rgdip, 1936) és *Heymann* (Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, ArchZPrax, 1923) szerint ép ez tette a külföldi állam magánjogi ügyleteire vonatkozó joghatóság kérdését különösen időszerűre.

több és több ilyen külföldi kölcsönt kénytelenek igénybe venni. Így külföldi állampolgárokkal (kötvénytulajdonosokkal) szemben kötelmi viszonyba kerülnek. Azt a viszonyt azonban, amely az állam és a kötvénytulajdonosok között fennáll, nem mindenki tekinti magánjogi viszonynak, hanem igen sokan közjogi viszonyt látnak benne. Míg egyik felfogás szerint a hitelező és az adós-állam közti viszony a magánjog általános szabályai szerint ítéendő meg, mert abban közjogi elem nincs,²⁰ addig egy ugyancsak tekintélyes másik felfogás ezzel ép ellenkezőleg az ilyen viszonyt tiszta közjogi jellegűnek tartja.²¹ Egy harmadik, közvetítő felfogás szerint pedig ez a jogviszony a hitelező és az adós-állam között magánjogi ugyan, de közjogi elemekkel van telítve.²² E két utóbbi, felfogás alapján állva a külföldi pénzügyi adósságot felvevő állam a kötvénytulajdonosokkal magánjogi viszonyban áll és így itt is külföldi viszonylatú magánjogi ügyletben szerepel.

Természetesen ezzel a rövid felsorolással még nincs kimerítve azoknak az eseteknek a száma, amikor az állam nem mint közhatalmi szervezet, hanem mint magánszeméllyel egyforma jogállású fél magánjogi ügyletek kötésébe bocsátkozik. Ide tartoznak ugyanis a fentiekben felül mindazok az esetek, amikor az állam vételügyleteket, bérleti, haszonbérleti szerződéseket köt, ilyenek az összes nem közalkalmazottakkal kötött szolgálati szerződések, az állami takarékpénztárakban elhelyezett betétekből eredő összes jogviszonyok, és még sok más.

A fenti felsorolás csak rövid áttekintést nyújt azokról a területekről, amelyeken az állami magánjogi ügyletek a legnagyobb számmal szerepelnek és csak futólag mutatja be, hogy az egyes államok tevékenysége mennyire át meg

²⁰ *Jeze*: Cours élémentaire de science des finances et de législation financière française, 1912, 525 l. U. ó: La garantie des emprunts publics d'Etat, Cours, 1925–II. *Freund*: Die Rechtsverhältnisse der öffentlichen Schulden, 1908, 27. l. *Lewandowski*: La protection des capitaux empruntés en France par les Etats étrangers, 1890, 27. l.

²¹ *Politis*: Los emprunis d'Etat en droit international, 1894, *Bar*: Theorie und Praxis des TPR. 1889. II. köt. 663. l. *Zorn*: Der Rechtsschutz der Staatsgläubiger gegenüber fremden Staaten, Bankarchiv, 1907. *Wuarin*: Essai sur les emprunts d'Etat et la protection des droits des porteurs de fonds d'Etats étrangers, 1907, 24. l. *Drago*: Les emprunts d'Etat et leurs rapports avec la politique internationale, Rgdip, 1907. *Kaufmann*, Le droit international et la dette publique égyptienne, R. dr. int. législ. comp, 1890.

²² *Praag*: Jurisdiction en droit international public, 1915, 399. l. *Szászy*: Az államok közötti utódlás elmélete, 1928, 128. l.

át van szöve magánjogi elemekkel. Szándékosan tér ki elsősorban azokra a területekre, amelyeken az állam magánjogi viszonyai az állam jogterületéből kilépve külföldi államok jogrendszerével is érintkezésbe kerülnek, egyrészt, mert ez a jelenség az állam ügyleteivel kapcsolatban igen gyakran észlelhető, másrészt pedig azért, mert e tanulmány következő fejtegetései épen ezekre az ügyletekre vonatkoznak. Az a körülmény ugyanis, hogy az állam legtöbbször – és igen gyakran több esetben mint magánszemély – olyan, magánjogi ügyletekbe bocsátkozik, amelyek kinyúlnak saját jogterületéről és más állam jogrendszereivel is kapcsolatba kerülnek, több elméleti és gyakorlati nehézségei okozott és jórészt még ma is megoldatlan kérdések tömegét vetette fel.

E problémák közül a legelső és az egyik legfontosabb az *állam magánjogi ügyletei felett gyakorolható joghatóság* kérdése.

II. FEJEZET.

A joghatóság fogalma és jelentősége.

1. *Joghatóság az államnak az a joga, hogy más állammal szemben joghatályosan eljárhat.* A joghatóság az állam joga és kötelessége adott ügyben a hatósági jogkör gyakorlására.

A szerint, hogy az államnak a joghatályos eljárásra jogosultságát kizárólag belső állami joga adja-e meg vagy sem, a joghatóság fogalmának *abszolút* és *relatív* értelme van.

Ha az államnak az ügy joghatályos elintézésére való jogosultságát *kizárólag saját belső állami joga adja meg, függetlenül, attól, hogy ezt a jogosultságot más állam elismeri-e, az abszolút értelemben vett joghatóság áll fenn.* Minden állam elsősorban maga határozza meg, hogy milyen ügyekben kíván joghatóságot gyakorolni. Mint minden belső állami jog megalkotásánál, úgy a joghatóság szabályozásánál is jogilag csak az államközi jog szabályai korlátozzák, amennyiben belső állami joga megalkotásánál az államközi jogi kereteket államközi jogi deliktum elkövetése nélkül nem lépheti át. Az állam az államközi jog keretein belül bármely ügyet saját joghatóságába tartozónak nyilváníthat. Ilyen értelemben mondhatjuk pl, hogy a magyar államnak joghatósága van a magyar állampolgárok státuspereiben eljárni.

Abból, hogy az abszolút értelemben vett joghatóság az államközi jogba nem ütközik, nem következik, hogy az így hozott határozatokat a többi állam is tartozik elismerni, esetleg végrehajtani. Ezt azonban bármelyik állam megteheti, így jutunk a relatív értelemben vett joghatóság fogalmához. *Relatív értelemben vett joghatóság esetében az államnak az ügy joghatályos elintézésére való jogosultságát nemcsak saját belső joga, hanem a vele szembenálló másik állam joga is elismeri.* Ennek az a következménye, hogy az egyik állam határozata a másik állam területén is érvényes, illetve végrehajtható.¹ A magyar államnak a magyar állam-

¹ *Gutteridge: Le conflit des lois de compétence judiciaire dans les actions personnelles, Cours, 1935–II. 120. I.*

polgárok státuspereiben fennálló joghatósága nemcsak abszolút, hanem relatív is mindazokkal az államokkal szemben, amelyek a magyar államnak ezt a joghatóságát elismerik és az ez alapon hozott határozatokat saját jogterületükön is érvényesnek tekintik.²

Az abszolút és relatív értelemben vett joghatóság nem mindig esik egybe. Így pl. az Angliában állandó lakóhellyel bíró magyar állampolgárok státuspereiben Angliának megvan az abszolút értelemben vett joghatósága, mert ezekben a perekben saját joga szerint érdemben határozhat. Ez az államközi jog szabályaiba nem ütközik. Magyarországgal szemben azonban relatív joghatósága nincs, mert saját joga szerint gyakorolt joghatóságát a magyar jog nem ismeri el és az így hozott határozatok Magyarországon nem érvényesek.

A joghatóság fogalmának ezenkívül mind abszolút, mind relatív értelemben egy *tágabb* és egy *szűkebb* köre van.

Tágabb értelemben a joghatóság az állam *összes* – *bírói és közigazgatási* – *hatóságaira* vonatkozik, szűkebb értelemben ellenben csak a *bírói hatóságokra*.

Ez a tanulmány a joghatóság kifejezést az általános gyakorlattal egyezően az *abszolút értelemben vett szűkebbkörű joghatóság megjelölésére használja*.

E szerint a joghatóság azt jelenti, hogy az ügyben *valamilyen állam bíróságai más állam bíróságaival szemben eljárhatnak*.³ Az államnak ezt a jogosultságát saját belső állami

² *Prag*: Jurisdiction en droit international public, 1915, 90. l. Arra vonatkozólag, hogy a külföldi ítéletek végrehajthatóságát az egyes államok milyen feltételekhez kötik, l. *Sperl*: La reconnaissance et l'exécution des jugements dans les actions personnelles, Cours, 1931-II.

³ Hasonló értelemben használják a „joghatóság” kifejezést a következőkben: „Gerichtsbaikeit ist Recht und Pflicht zur Ausübung der Rechtspflege. Staatshoheit in ihrer Betätigung als Rechtspflege” (*Nussbaum*, Deutsches IPR, 1932. 386. l.), „Tätigwerdendürfen und -müssen in der Hauptsache, zu dem Verfahren als Ganzes” (*Reu*: Die staatliche Zuständigkeit im IPR. 1938, 21. l.). „Pflicht und Recht zur Entscheidung oder Möglichkeit der Anerkennung eines ausländischen Urteiles” (*Neuner*, Internationale Zuständigkeit, 1933, 14. l.), „the limits of the jurisdiction to be exercised by the English Courts taken as a whole” (*Dicey*, 4. kiad. 4. l.). „le pouvoir de juger appartenant aux juges d'un État en général, c'est à dire en opposition avec celui des autres juges d'un autre État” (*Praag*: Jurisdiction en droit International public, 1915, 49. l.). „Die Regeln der internationalen Zuständigkeit bestimmen, ob ein Staat als Ganzer zur Entscheidung einer Streitigkeit im zivilgerichtlichen Verfahren zuständig ist.” (*Neuner*: Internationale Zuständigkeit, 1929, 1. l.) *Kovács*: A polg. perrendtartás magyarázata, 1927, 42. l.

joga szerint kell megítélni, függetlenül attól, hogy a joghatóságot más államok elismerik, illetőleg a hozott határozatokat érvényesnek tekintik és végrehajtják-e.

2. A joghatóság fennállása a hatáskörrel és az illetékeséggel együtt a per érdemében való ítélet meghozatalának *általános perjogi feltétele*. A különböző jogterületeken megszervezett, különböző államokhoz tartozó, az egy államon belüli különböző fokú és végül az egyfokú bíróságok közül is a területileg egymás mellé rendelt bíróságok közül a konkrét ügy elintézésére nem mindegyik van jogosítva. Az ügy érdemi elintézésére jogosított bíróságnak a kiválasztására szolgálnak a polgári perrendtartásokban részletezett hatásköri és illetékességi szabályok. Ezek a szabályok azonban rendszerint már annak a feltételezéséből indulnak ki, hogy az állam mint ilyen, – szemben a többi állammal – jogosult arra, hogy a bírói hatalmat a kérdéses ügyben ép ő és ne más állam gyakorolja. Csak a joghatóság kérdésének igenleges eldöntése után lehet arról szó, hogy az államnak milyen fokú, végül az egyfokú bíróságai közül területileg melyik van hivatva a per érdemi elbírálására.

A joghatóság kérdésének eldöntése a különböző jogterületeken működő, különböző államokhoz tartozó bíróságok közül a per elintézésére hivatott bíróságok körét szűkebbre vonja, mert kirekeszti mindazokat a bíróságokat, amelyek államának a kérdéses perre nincs joghatósága. Maradnak tehát a konkrét elintézésre hivatott bíróságok sorában az egy – ritkábban több – meghatározott állam igazságszolgáltatási szervezetében megszervezett bíróságok. Ezek közül azonban ismét ki kell rekeszteni azokat, amelyeknek a kérdés elbírálására nincs hatáskörük. A hatásköri kérdés eldöntése az elintézésre jogosított bíróságok körét az egyugyanazon állami szervezeten belül ismét szűkebb térre szorítja, kirekesztvén a hatáskörrel nem bíró összes bíróságokat. Az egyfokú, tehát hatáskörrel bíró bíróságok közül azonban a konkrét ügyben ismét nem mind-

szerint a joghatóság annyit jelent, hogy „a magyar állam jogszabály alakjában kijelenti azt, miszerint bizonyos fajta tények bizonyos ügyeket az ő területéhez fűznek és ennek következtében az ő hatóságai elé utalnak.” (L. még: *Vágó*: Perjogunk jurisdikcionális szabályai, *Jogt. Közl.* 1922, 107. l.) Ez a meghatározás annyiban nem pontos, hogy nemcsak területi kapcsolatú cselekményeket vonhat az állam joghatósága alá, hanem másokat is, pl. személyi kapcsolatúakat, mint ezt a saját állampolgárai státuspereiben való joghatóság szabályozásánál teszi. Itt területi kapcsolat egyáltalában nincs. Különben ez a meghatározás a joghatóság fogalmát tágabb értelemben adja.

egyik, hanem csak a területileg meghatározott bíróság járhat el. Az illetékesség megállapítása tehát a szóbajóhető bíróságok körét ismét szűkebbre vonva rendszerint elvezet egy bizonyos egyedileg meghatározott bírósághoz (kivételes esetekben esetleg több egyformán illetékes bírósághoz), amely egyedül van hivatva arra, hogy a per érdemében határozzon. *A világon működő összes bíróságok számbavételétől tehát a joghatóság, a hatáskör és az illetékesség hármaskorlátozásával juthatunk el a per elbírálására jogosított egyedileg meghatározott bírósághoz.*⁴

3. Míg a hatáskör és az illetékesség kérdésében az egyes perrendtartások többnyire alapos és részletekbe menő szabályozást tartalmaznak, addig a joghatóság kérdését általában vagy nem is említik, vagy csak határozatlanul utalnak rá. Így a magyar jogban is csak elvétve és elszórtan találhatók joghatósági szabályok.⁵

Hogy azonban a joghatóság a pernek a hatáskörrel és illetékességgel egyenrangú, sőt alkalmazásában azokat megelőző feltétele, az kitűnik abból, hogy a joghatóságra, hatáskörré és illetékességre vonatkozó szabályok egymástól eltérnek, lényeges különbségeket mutatnak fel. Ezért a hatáskörrel és illetékességről szóló szabályoknak úgy szólván

⁴ *Balla*: Magánjogi joghatósági szabályaink rendszere, 1931. Magyar Jogászegyl. Ért. Új folyam, XXII. köt. 315. skv. 1.

Pagenstecher: Gerichtsbarkeit und internationale Zuständigkeiten als internationale Prozessvoraussetzungen, Ztschr. für ausl. und IPR, 1937, 337 c. munkájában nem hármaskorlátozás, hanem ötös fokozaton keresztül jut el az ügy eldöntésére hivatott bírósághoz. Ez annak tulajdonítható, hogy Pagenstecher a joghatóság fogalmát tágabb értelemben veszi, tehát a közigazgatási útra tartozó ügyeknek a polgári peres útra tartozó ügyektől való elkülönítése szükségessé teszi még két további perfeltétel tárgyalását. Mi ezekre a feltételekre nem vagyunk tekintettel, mert fejtegetéseink már eleve csak a polgári peres útra tartozó magánjogi vitákra korlátozódnak. Ezen ügyeknek a közigazgatási útra tartozó ügyektől elkülönítését jelen tanulmány feltételének tekintjük, ezért arra részletesebben nem térünk ki. Egyébként ez magyarázza meg, hogy a német nyelvben a joghatóság kifejezésére felváltva használják a *Gerichtsbarkeit* és az *interationale Zuständigkeiten* kifejezéseket. A *Gerichtsbarkeit* kifejezés jelöli meg az általunk joghatóságnak nevezett fogalmat a fent kifejtett értelemben.

⁵ Joghatóságra vonatkozó szabályt tartalmaz pl. a magyar jogban a H. T. 114. és 116. §-a. L. *Balla*: A házassági köteléki perekre vonatkozó joghatósági szabályaink reformja, Jogállam, 1938, 7. l. L. még: Pp. 43. §. 2. bek., 414 §. 2. pont, 639. §., 702, 717, 718, 725, 730. §. Megnehezíti e rendelkezések feltalálását az is, hogy a törvény a joghatóságot sokszor nem joghatóságnak, hanem helytelenül hatáskörnek nevezi (Pp. 9. §.).

egyike sem alkalmazható a joghatóságra. A hatáskör és illetékesség tekintetében a felek szerződésileg is rendelkezhetnek és általában kiköthetik olyan bíróságnak a hatáskörét, illetőleg illetékességét, amelynek az általános szabályok szerint nincs hatásköre, illetőleg illetékessége. A joghatóság terén a felek ilyen megegyezést általában véve *nem köthetnek*, mert az, hogy az állam bírói hatalma az ügyben gyakorolható-e vagy nem, nem függ a felek megegyezésétől, így pl. nem joghatályos az olyan megállapodás, melyben két magyar állampolgár házasság bontókeresetére valamelyik külföldi állam bíróságának joghatóságát kötné ki.

Másfelől viszont a joghatóság gyakorlásáról egyik állam *lemondhat* a másik állam javára. Így pl. a területenkívüliséget élvező alperes alávetetheti magát a belföldi bíróság joghatóságának, de természetesen nem saját személyében, hanem államának jogán, mivel a területenkívüliség kiváltsága nem az ő személyes jogosítványa, hanem küldő államát illeti meg. Ennek következtében az alávetéshez a küldő állam beleegyezésére van szükség, viszont másfelől az alávetést a küldő állam a területenkívüli személy akaratától függetlenül is megadhatja. Ez a hatásköri és illetékességi kikötések tekintetében nem tehető meg.⁶

További különbség a joghatóság, valamint a hatáskör és illetékesség között, hogy a hatásköri és illetékességi sza-

⁶ Az államközi jog legrégebbi tételei közé tartozik, hogy a területenkívüli személy csak állama beleegyezésével vetheti alá magát a belföldi bíróság joghatóságának. (*Bynkershoek*, De foro legatorum, XXIII, Vattel, Droit des gens, L. IV. chap. VIII. *Foelix*: Traité de droit International, 1856, I. 397. l.) Az államok gyakorlata is mindig megkívánta ezt a beleegyezést. (L. *Ozanam*: L'immunité civile de juridiction des agents diplomatiques, Paris, 1911, 171. l.) Hogy a területenkívüli személy itt nem saját jogán jár el, az világosan kiténik abból, hogy a lemondásnak nem szükséges a diplomáciai képviselő személyében történnie, hanem arra a küldő állam a peres felek nyilatkozataitól függetlenül is hivatkozhatik és a lemondásnak nem is kell a perben történnie, l. *Hurst*, id. m. 192. l. Ha azonban a területenkívüli személy maga mond le a mentességről, akkor rendszerint vélelmezni kell, hogy állama beleegyezésével cselekszik (*Westlake*: A treatise of private international law, 1925, 279. l. *Strisower*: L'extraterritorialité et ses principes applications, Cours, 1923, 243. l., gyakorlattal), bár ez a felfogás nem általános. *Heyking* (L'extraterritorialité et ses applications en extrême-orient, Cours, 1925–III. 272. l.) szerint az állam írásbeli beleegyezést köteles adni, ezt a gyakorlat azonban nem követeli meg, (*Roggenkamp*: Das Gerichts- und Vollstreckungsverfahren gegen den ausländischen Gesandten, 1934, 17. l.) ezért az államközi jog szabályának nem tekinthető.

bályok általában ismerik a *perpetuatio fori* elvét. E szerint a hatáskör, illetőleg az illetékesség fennállásának megalapítására szolgáló körülmények a kereset megindításának idejében volt állapot szerint ítélandók meg. Egészen más az eset a joghatóság terén, itt a joghatóság fennállását vagy fenn nem állását a mindenkori állapotnak megfelelően kell megítélni. A joghatóság megalapítására irányadó körülményeknek a per folyama alatt történt megváltozása tehát kihat a joghatóságra. Így pl. ha a Budapesten lakó alperes ellen indított per alatt az alperes lakóhelyet változtat, a budapesti bíróság illetékessége megmarad, annak ellenére, hogy a per újonnan most már nem volna előtte megindítható. Ha ellenben ugyanez az alperes a per tartama alatt területenkívülséghez jut, a pert meg kell szüntetni, függetlenül attól, hogy eredetileg a joghatóság fennállott.⁷

A joghatóság, hatáskör és illetékesség kérdését vizsgálva még egy különbségre szükséges rámutatni. Ez pedig abban áll, hogy míg a joghatóság és illetékesség szabályai külön-külön, egyes esetekre vannak megállapítva (az illetékesség szabályai legtöbbször az egyes perrendtartásokban, a joghatóságéi pedig az állandó gyakorlatban), addig a

⁷ Az irodalomban nincs egységes felfogás a tekintetben, hogy a területenkívüli személy a joghatóság alóli mentességre milyen perszakokban hivatkozhatik. Az egyik felfogás szerint ezt az eljárás egész folyama alatt egészen az ítélethozatalig megteheti (*Hurst: Les immunités diplomatiques, Cours, 1926–II. 191. l.*), a másik felfogás szerint a kifogás csak a perfelvételi tárgyaláson terjeszthető elő, mert egyébként a kifogás előterjesztésének elmulasztása hallgatólagos alávetésnek minősül. (*Weiss: Compétence ou incompétence des tribunaux à l'égard des Etats étrangers, Cours, 1925, 573. l.*) A fentiek szempontjából ez a felfogásbeli különbség nem lényeges, itt ugyanis arról van szó, hogy alperes a *per folyama alatt* nyeri el a területenkívülséget. Nyilvánvaló, hogy erre a körülményre módjában áll később is hivatkozni, hiszen a perfelvételi tárgyaláson ezt még nem is tehette volna meg. Hogy a területenkívülség az eljárás bármely folyamában, tehát még a végrehajtási eljárásban is hivatalból figyelembe veendő, azt kifejezetten előírja az 1937 : XVIII. t. c. 1. §-a.

Természetesen más esetei is vannak a per folyama alatt bekövetkező joghatóság-változásnak. Itt elsősorban az államterület-változásokkal kapcsolatos joghatóság-változásokra kell gondolnunk. Itt is meg kell szüntetni joghatóság hiányában az eljárást, ha az államterületváltozás folytán megszűnik a bíróságnak a per megindításakor fennállott joghatósága. Így rendelkezik a felvidéki, a keleti és erdélyi, végül a délvidéki visszacsatolt területeken folyamatban volt bírósági eljárásokra nézve a 9700/1938. M. E. sz. rendelet 1. §-ának 1. bekezdése, a 8220/1940. M. E. számú rendelet 3. §-ának 2. pontja és az 5480/1941. M. E. sz. rendelet 3. §-ának 2. pontja is.

hatáskörre vonatkozólag a törvény *generális klauzulával* intézkedik. Ennek eredménye az, hogy a hatáskör kivétel nélkül minden egyes perre, ha az egyáltalán polgári perútra (Pp 180. §. 1. pont) tartozik, megállapítható.⁸ A *generális klauzula* alapján minden polgári perre kijelölhető az a magyar bíróság (járásbíróság vagy törvényszék), amelynek az ügy elintézésére hatásköre van. Az illetékesség és joghatóság szabályai ellenben egyes különös körülmények meglététől függnék. Így van olyan per, amelyre a magyar joghatósági, illetőleg illetékességi szabályok alapján egyik magyar bíróságnak sincs joghatósága, illetőleg illetékessége.⁹

Hogy a joghatóság a hatáskörtől és illetékességtől különböző perjogi feltétel, az kitűnik a Pp. 52. §-ából is, amely arra az esetre tartalmaz szabályozást, ha a per a törvény hatályosságának területén megindítható, a bíróságok illetékességének megalapítására szolgáló ténykörülmények azonban hiányoznak vagy nem nyomozhatók ki. A törvény itt azokra az esetekre céloz, amikor a perben a magyar bíróság joghatósága megvan ugyan, ellenben a perre egyik illetékességi szabályt sem lehet alkalmazni.¹⁰

⁸ A Pp. 1. §-a felsorolja azokat a pereket, amelyek a járásbíróság hatáskörébe tartoznak, a 2. §-a pedig úgy intézkedik, hogy mindazok a perek, amelyek a járásbíróság hatáskörébe utasítva nincsenek, a törvényszék hatáskörébe tartoznak. Ezen az alapon tehát az összes elképzelhető perek hatáskör szempontjából vagy az egyik, vagy a másik csoportba oszthatók. Ilyen szabályozást a Pp. az illetékességre, illetőleg a joghatóságra nem tartalmaz. Hasonló a helyzet a német jogban is, ahol a GVG 23. §-a a Pp. I. §-ával, 75. §-a pedig a Pp. 2. §-ával lényegileg megegyező rendelkezést tartalmaz.

⁹ Ilyenek pl. a külföldön lakó alperes elletti indított perek általában véve, vagyis abban az esetben, ha valamely különös illetékesség nem állapítható meg. Ezekben a perekben a belföldi illetékesség hiányzik. Ilyen pl. a külföldiek házassági pere, ha a magyar bíróság ítélete nem hatályos abban az országban, amelynek a házaspár polgárai. Erre a perre magyar bíróságnak megvan a hatásköre (Pp. 2. §. I. bek.: a kir. törvényszék) és az illetékessége is (Pp. 641. §: a felek utolsó közös lakóhelyének, illetőleg az alperes lakóhelyének a bírósága), ellenben nincs meg a joghatósága (H. T. 116. §: a joghatóság csak akkor volna meg, ha a magyar bíróság ítélete a felek államában is hatályos volna).

¹⁰ „Ha a per e törvény hatályosságának területén megindítható, a bíróság illetékességének megállapítására szolgáló ténykörülmények azonban hiányoznak vagy nem nyomozhatók ki, az ügyben illetékes bíróságot a kir. Kúria jelöli ki.” (Pp. 52. §.) Ez a § nem említi kifejezetten a joghatóságot, rendelkezéseiből azonban nyilvánvaló, hogy azokra az esetekre kell alkalmazni, amikor a perre csak joghatóság

Hasonló következtetés olvasható ki a Pp. 639. §-ának első bekezdéséből is. Ez azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a házassági perekben az illetékességet a házasfelek utolsó közös lakása állapítja meg. Lehet azonban, hogy ez a lakás a törvény hatályosságának területén kívül volt. Magyar állampolgár házasfelek bontóperében azonban ekkor is illetékesnek kell lennie valamelyik magyar bíróságnak, mert a H. T, 114. §-a szerint magyar állampolgár házassági perében csak a magyar bíróság ítélete hatályos. Ha tehát joghatóság van, gondoskodni kell külön illetékességi szabályokról, ha az általános illetékességi szabályok nem alkalmazhatók. Ezért mondja ki az idézett törvény, hogy ilyenkor a házasfeleket úgy kell tekinteni, mintha Budapest IV. kerületében lett volna az utolsó közös lakásuk.

A magyar Pp. 52. §-ához hasonló rendelkezést tartalmaz az osztrák JN 28. §-a, azonban azzal a különbséggel, hogy itt a joghatóságra határozott hivatkozás történik. Ez a törvényhely rendelkezik arról, hogy mi az eljárás abban az esetben, ha a per elbírálására, a belföldi bíróságnak megvan a joghatósága, az általános hatásköri és illetékességi szabályok szerint szükséges hatásköre és illetékessége azonban egyik belföldi bíróságnak sincs meg.

Hogy a joghatóság a hatáskörtől és illetékességtől különböző perjogi feltétel, az kitűnik a Kúria 862. jogegységi határozatából is.¹¹ E határozat előzménye az volt, hogy az

van, illetékesség ellenben nincs. (A hatáskör e kérdés szabályozásánál figyelmen kívül maradt, mert hatáskör minden perre van.) Világosabb az osztrák Juridiktionsnorm 28. §-ának rendelkezése: „Wenn für eine bürgerliche Rechtssache zwar *die inlandische Gerichtsbarkeit begründet ist*, die Voraussetzungen für die örtliche Zuständigkeit eines inlandischen Gerichtes im Sinne dieses Gesetzes aber fehlen oder nicht zu ermitteln sind, so hat der Oberste Gerichtshof aus den sachlich zuständigen Gerichten eines zu bestimmen, welches für die fragliche Rechtssache als örtlich zuständig zu gelten hat.” A német GVG 18. §-a a területenkívüli személyekkel szemben indított polgári perre tartalmaz rendelkezéseket és szintén kijelenti, hogy az ilyen perekben a német bíróságnak a *joghatósága* hiányzik. (Die inlandische Gerichtsbarkeit erstreckt sich nicht... stb.)

¹¹ 862. E. 11.: „Magyarországi lakos ellen folyamatba tett vagyoni jogi per *magyar bíróság joghatósága alá tartozik*, hacsak azt Magyarországon érvényes külön jogszabály a magyar bíróság joghatósága alól el nem vonja, vagy valamely külföldi bíróság jogkörébe vagy más hatósági eljárásra nem utalja. Ilyen külön jogszabálynak nem tekinthető a Pp.-nek az illetékességet tárgyazó valamely rendelkezése és pedig akkor sem, ha az ügyben való eljárásra akár kizárólagosan is olyan bíróság illetékességét állapítja meg, amely az államterületnek

alsóbíróságok egy átcsatolt területen fekvő bíróság elé utasítottak egy Magyarországon lakó alperes ellen indított magánjogi pert azon az alapon, mert a magyar illetékességi szabályok szerint az átcsatolt területen lévő bíróságnak kizárólagos illetékessége volt. A Kúria szerint ennek nincs helye, mert Magyarországon lakó alperes ellen folyamatba tett vagyoni per a magyar bíróság joghatósága alá tartozik, még akkor is, ha az illetékességi szabályok alapján nem lehet, egy magyar bíróság illetékességét sem megállapítani. Ellenkező felfogást vall a német Reichsgericht, amely a joghatóságot nem tekinti külön perjogi feltételnek, hanem a hatáskörrel, illetőleg az illetékességgel azonosítja. Így egy ítéletében kimondotta, hogy ha a perben valamelyik német bíróság illetékes, akkor a német joghatóság is fennáll.¹²

A joghatóság külön perjogi feltétel-minőségén nem változtat az a körülmény, hogy a joghatóság nem állhat meg hatáskör és illetékesség nélkül. A joghatóság mellett mindig megvan ugyan a hatáskör és illetékesség is, de ez egyszerűen arra a gyakorlati okra vezethető vissza, hogy ha egy állam jogrendje az államot feljogosítja arra, hogy a kérdéses ügyben eljárjon, akkor gondoskodnia kell annak a bíróságnak a megjelöléséről is, amely az ügy érdemi elintézésére van hivatva. A joghatóság azonban ennek ellenére is külön perjogi feltétel. Ezt az mutatja legjobban, hogy gondoskodni kellett olyan hatásköri, illetőleg illetékességi szabályokról, amelyek arra az esetre alkalmazandók, ha a joghatóság megvan, az általános illetékességi szabályok azon-

a békeszerződés folytán bekövetkezett megváltozása miatt ma már a magyar bírósági szervezeten kívül esik.” (1926. július 27. 5062/1926. sz.) Hasonlóan külön perjogi feltételnek tekintette a Kúria a joghatóságot az 1925. október 1-én kelt egyik határozatában is (Perj. dt. XII. 25.): „Magyar állampolgárok között létrejött szerződésből folyó személyes kötelezettségek iránti perben nem érinti a magyar bíróság joghatóságát az a körülmény, hogy az adásvétel tárgyát tevő ingatlanok időközben Magyarországtól elszakítottak.”

¹² „Die örtliche Zuständigkeit des Gerichts habe mit ihrer Bejahung durch den ersten Richter unangreifbar festgestanden. *Damit sei aber auch die deutsche Gerichtsbarkeit begründet.*” (RG, 1936. jan. 10. JW, 1936, 1291. l.) A német bíróság pozitív irányból vizsgálta a kérdést és a Kúria idézett jogegységi határozatával ellentétben arra az eredményre jutott, hogy a joghatóság és az illetékesség együtt jár. Hogy ez a felfogás mennyire helytelen, azt ép a területenkívüli alperes esete mutatja, ahol a joghatóság nincs meg, annak ellenére, hogy az illetékesség (pl. a lakóhely illetékessége) megvolna. A RG felfogására l. *Pagenstecher*, id. m. 347. l.

ban nem adnak megoldást. Ahol ilyen törvényes szabályozás nem volt, ott ugyanezt az elvet a joggyakorlat alakította ki.¹³

4. A következőkben ez a tanulmány annak a kérdésnek vizsgálatával foglalkozik, hogy *az állam által kötött magánjogi ügyletek felett megvan-e a külföldi bíróság joghatósága, illetőleg, hogy a belföldi bíróság előtt perelhető-e magánjogi címen a külföldi állam.*

A hatásköri szabályok általánosságban való felállításával valamelyik belföldi bíróság hatásköre a külföldi állam elleni polgári perben is feltétlenül adva van. Kérdés azonban, hogy így áll-e a helyzet az illetékességi szabályokra, illetőleg a joghatóságra vonatkozólag is.

Ami az illetékességi szabályokat illeti, igaz ugyan, hogy a perrendtartások általános illetékességi szabályként általában az alperes lakóhelyét szokták megjelölni, ez a szabály viszont a külföldi állam-alperesre nem alkalmazható. De a legtöbb állam perrendtartása tartalmaz olyan szabályokat is, melyeknek alapján – célszerűségi és politikai szempontokból – külföldön lakó vagy ott székhellyel bíró feleket a belföldi bíróság előtt is perbe lehet vonni. Ezek a szabályok nem szoktak rendelkezéseket tartalmazni a külföldi államról, ennél fogva a külföldiekre általában irányadó rendelkezéseket elvileg a külföldi államra is irányadónak lehet tekinteni. Az egyes államok hatásköri és illetékességi szabályai alapján tehát rendszerint nem volna akadálya az eljárásnak a külföldi állam elleni polgári perben.

Kérdés azonban, hogy ha a hatásköri és illetékességi szabályok alapján egy állam bírósága eljárhat, következik-e ebből a joghatóság is. A fentiekből kitűnőleg erre nemmel kell felelni, minthogy a joghatóság a hatáskörtől és illetékességtől különböző perjogi feltétel. *A joghatóság meglétének a kérdését tehát a hatáskörtől és illetékességtől függetlenül kell megvizsgálni.*

5. A joghatóságra vonatkozó szabályok alkalmazása az egyes állami bíróságok feladata. Ennek következtében a joghatóságra vonatkozó szabályokat az egyes államok belső jogrendje tartalmazza.¹⁴ Az állami hatóságok az államközi jog szabályait közvetlenül nem alkalmazhatják. Ellenke-

¹³ L. erre vonatkozólag a már idézett Pp. 56. §-át és a JN 28. §-át. Ilyen szabályozást nem ismer pl. a dán jog, egy konkrét esetben azonban mégis kimondotta a dán bíróság, hogy az Amerikába kivándorolt és Dániában állandó lakóhellyel nem bíró dán állampolgár státusperében a dán bíróságnak megvan a joghatósága, annak ellenére, hogy a perre illetékes dán bíróság nincs. (*Vestre Landsret*, 1928, okt. 8. Ugeskrift for Retsvaesen, 1929, 121. l.)

¹⁴ *Praag*: Jurisdiction en droit international public, 1915, 51. skv. 1.

zöleg, ezek a szervek csak a belső állami jog előírásaihoz kell, hogy tartssák magukat, még abban az esetben is, ha az államközi joggal esetleg ellentétben volna.¹⁵ Az államközi joggal ellentétes belső állami jog esetében az egyes államszervek tevékenysége a belső állami jog szerint ilyenkor jogszerű lesz ugyan, az államközi jog szempontjából ellenben nem. Ilyenkor beáll az állam államközi jogi felelőssége azért, mert belső állami jogát nem az államközi jog szabályainak figyelembevételével alkotta meg.¹⁶

Az államközi jog jelentősége e vonatkozásban tehát annyi, hogy egyrészt előírja azokat a követelményeket, melyekre minden államnak figyelemmel kell lennie belső állami jogának megalkotásánál. E kereten belül minden államnak teljes szabadságában áll belső jogrendszerének felállítása.¹⁷ Az államközi jog másrészt annyiban jelentős, hogy a belső állami jogi szabályokat kétség esetén akként kell magyarázni, hogy azok az államközi joggal ellentétben ne legyenek. A vélelem ugyanis mindig a mellett szól, hogy az állam belső jogának megalkotásakor az államközi jogot megsérteni nem akarta.¹⁸

A joghatóságra vonatkozó szabályok felállítására is vonatkozik az, hogy az egyes államok belső jogrendjük megalkotásánál az államközi jog meghatározta korlátokat nem léphetik át.¹⁹

Míthogy a joghatóság elvileg az egyes államok belső jogától függ és az államközi jog nem osztja be az összes lehetséges ügyeket egyik vagy másik állam kizárólagos jog-

¹⁵ *Spée*: De la compétence des tribunaux nationaux à l'égard des gouvernements et des souverains étrangers, Jdipr, 1876, 435. l.

¹⁶ *Praag*, id. m. 84. skv. (1. *Waldkirch*: Das VR in seinen Grundzügen dargestellt, 1926, 35. l. *Oppenheim*, International Law, 1920, 29. l.) Egészen különálló az a vélemény, amely szerint az államközi jog az államszerveket akkor is kötelezi, ha a belső állami jog azt államjogi hatállyal nem ruházza fel. (*Buza*: Nemzetközi jog, 1935, 19. és 211. l.)

¹⁷ *Walz*: Völkerrecht und staatliches Recht, 1933, különösen: 238. skv. l.

¹⁸ *Loening*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, 1903, 249. skv. i. *Laband*: Rechtsgutachten im Hellfeldfall, ZfV und Bundesstaatsrecht, 1910, 335. l.

¹⁹ Ezt az államközi jogi elvet a *Cour Permanente de Justice Internationale* kifejezetten kimondotta: „A un certain point de vue, on pourrait bien dire que la compétence d'un Etat est exclusive dans les limites tracées par le droit international.” (Publications, B., 4. 23.) „Tout ce qu'on peut demander à un Etat, c'est de ne pas dépasser les limites que le droit international trace à sa compétence, en deçà de ces limites, le titre à la juridiction qu'il exerce se trouve dans su souveraineté.” (Publications, A., 10, 19.)

hatóságába (ellentétben pl. a belső állami jogoknak az illetékességre vonatkozó szabályozásával), *a joghatóság terén összeütközések is fordulhatnak elő az államok között*. Nincs ugyanis kötelezőleg előírva, hogy az egyes államok milyen alapon tekintsék az egyes ügyeket joghatóságuk alá tartozónak. Lehetséges pl, hogy egy ügyet több állam is a joghatósága alá von, viszont előfordul, hogy egy ügyet mindegyik állam elutasít magától, mert szabályai szerint nem tekinti reája nézve joghatóságát fennállónak.²⁰

A külföldi állam feletti joghatóság kérdésének vizsgálatánál tehát két területre kell figyelemmel lenni. Elsősorban az állapítandó meg, hogy *milyen keretek között engedi meg az államközi jog az egyes államoknak, hogy külföldi állam felett joghatóságot gyakorolhassanak*.²¹

²⁰ *Praag*: Jurisdiction en droit international public, 1915, 100. l. *Verdross*: Die Verfassung der VR-Gemeinschaft, 1926, 168. l. Így pl. a Németországban lakó kereskedő-alperes ellen a magyar kereskedő-felperes a pert a lakóhely szerinti német bíróságnál, de a könyvkivonati illetékesség alapján a magyar bíróság előtt is megindíthatja, mert a pert a magyar és a német állam egyformán joghatóságába tartozónak tekinti. A negatív összeütközésnek csak elméleti jelentősége van, mert itt rendszerint különböző kiegészítő szabályok felállításával gondoskodás szokott történni arról, hogy a per valamely állam bíróságai előtt elbírázható legyen. (V. ö. a hontalanok státuspereire vonatkozó rendelkezésekkel, amelyek rendszerint a lakóhely, sőt a tartózkodási hely államának joghatóságát is elismerik.)

Az államközi jog csak kivételesen tartalmaz a joghatóságra vonatkozólag közvetlen szabályozást. Ekkor is legtöbbször csak partikuláris jogról van szó. Ilyen partikuláris jog volt pl. az 1914 : XLII. t. c.-be iktatott osztrák-magyar egyezmény. L.: *Neuner*, id. m. 13. l.

²¹ Ilyen államközi jogi korlátozásként általában a területenkívüli személyek elleni pereket szokták felemlíteni. Ez a korlátozás tárgyunk szempontjából figyelmen kívül marad, mert az állammal szemben a területenkívüliség szabályai nem alkalmazhatók. (Ellenk.: *Gabba*: De la compétence des tribunaux à l'égard des souverains et des Etats étrangers, J. de dr, int pr, 1888, 547. l. *Seuffert*: Gutachten zur Sache v. Hellfeld gegen den Kaiserlich Russischen Fiskus, Z. für VR und Bundesstaatsr. 1910, 431. l., a magyar irodalomban: *Magyary*: A nemzetközi bíraskodás, 1918, 142. l. és Polg. perjog, 1922, 167. l.) A kérdés részletes kifejtését l. VI. fejezet 2. A. b. pont. Az állam feletti joghatóság szempontjából inkább a másik ilyen korlátozás volna jelentős, t. i. az ingatlanokra vonatkozó dologi keresetek tárgyában a *forum rei sitae* kizárólagos illetékessége és ezzel együtt járó joghatósága. (*Praag*: Jurisdiction en droit international public, 1915, 115. skv. l.), bár a gyakorlat ezt sem tekinti az államközi jog kényszerítő szabályának. (*Reu*, Die staatliche Zuständigkeiten im IPR, 1958, 55. skv. l.) Erre a továbbiakban szintén ki fogunk térni.

Ennek megállapítása után ki kell térni arra, hogy az *egyed-belső állami törvényhozások milyen álláspontot foglalnak el az államközi jog által részükre biztosított szabad rendelkezési körben.*

A külföldi állam felett gyakorolható joghatóság kérdése tehát elsősorban államközi jogi probléma, másodsorban pedig az egyes állami jogrendszerek körébe tartozó belső állami jogi kérdés.

III. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság az államközi szerződésekben.

A külföldi állam feletti joghatóság vizsgálatánál első-sorban annak a megállapítására van szükség, hogy az államközi jog tartalmaz-e idevágó korlátozásokat, amelyek az egyes államokat belső állami jogi szabályaik megalkotásánál kötelezik.

Az idevonatkozó államközi jogi szabályok tárgyalásánál mindenekelőtt az államközi egyezményekben megnyilatkozó jogelvek veendő szemügyre,¹ mert ezek világos és határozottan felismerhető szabályokkal rendeznek egyes idetartozó kérdéseket.²

1. Ezeknek az egyezményeknek sorát a *páris környéki békék* nyitják meg.

A versaillesi békeszerződés 281. §-a a következően rendelkezik: „*Si le gouvernement allemand se livre au commerce international, il n'aura, à ce point de vue ... aucun des droits, privilèges et immunités de la souveraineté.*” Hasonló rendelkezést tartalmaz a trianoni, a st.-germaini és a neuilly-i szerződés is.³

¹ Ezeket az egyezményeket egyenkint felsorolja *Provinciali, L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri*, 1933, 28 l., felsorolása azonban nem teljes.

² Időrendben az egyik legelső ilyen egyezmény az 1829. március 28-án kötött *Osztrák-bajor szerződés*, amelyben Bajorország aláveti magát az osztrák joghatóságnak mindazokra az ügyletekre nézve, amelyek az osztrák területen fekvő bajor állami erdőségek fenntartása és igazgatása körében merülnek fel. (*Allen: The position of foreign States before German courts*, 1928, 15. l.)

³ Ez a rendelkezés szószerint a kormány (tehát nem az állam) felelősségéről szól. Ez a szövegezés azonban csak a páris környéki békék szövegére általában jellemző jogi pontatlanságra vezethető vissza. A kormány felelőssége alatt valójában az állam felelősségét kell érteni. Ez következik nemcsak a szerződés általános elveiből, hanem abból is, hogy a kormány csak közjogi jogalanyisággal van felruházva, azonban magánjogi jogalanyisággal nem rendelkezik, magán-

Ezekben a szerződéseken a szövetséges és társult főhatalmak kikötötték, hogy a volt központi hatalmak kereskedelmi tevékenységéből eredő perekben a szuverenitásra hivatkozni nem lehet. Ez másszóval azt jelenti, hogy ezekben a perekben az alperes állam előre lemondott azokról az előnyökről, amelyek őt állam-minőségénél fogva esetleg megillették volna. Így tehát a volt központi hatalmak e rendelkezések elfogadásával elismerték, hogy kereskedelmi ügyleteik, illetőleg magánjogi tevékenységük felett más állam is gyakorolhat joghatóságot, ha ennek az általános szabályok szerint külföldi alperesekkel szemben általában helye van.

A külföldi állam joghatóságának a volt központi hatalmak részéről e szerződéseken történt elismerése egyoldalú volt, mert a szövetséges és társult főhatalmak a saját magánjogi ügyleteik felett gyakorolható joghatóság tekintetében semmiféle engedményt nem tettek.

Ezek a rendelkezések a páriskörnyéki békeszerződésekben kifejezésre jutott annak a szellemnek voltak a következményei, amelyeknek a főcélja a legyőzött államoknak a lehető legnagyobb mértékben meggyengítése volt. Ez magyarázza meg, hogy e rendelkezések a béketárgyalásokon kivételes jellegű szabályozásként szerepeltek és csak a legyőzött államokkal szemben érvényesültek.

Egyébként ezek a rendelkezések, mint a békeszerződéseknek sok más szabálya is, az élő joggyakorlatba nem mentek át.

2. A külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozólag – bár nem kifejezetten – rendelkezéseket tartalmaznak a Rómában az 1933. évi november 23-án kötött *vasúti személy-, illetőleg áru fuvarozási egyezmények is.* (1938 : XXVI. és XXVII. t. c.)

Az egyezmények a vasúti fuvarozási szerződésből a vasúti vállalatokkal szemben támasztható igények elbírálására hivatott bíróságok kérdését szabályozva azt a rendszert tették magukévá, hogy a károsult magánfél igényét a fuva-

jogi jogi személynek nem tekinthető. Különben a francia irodalom ebben a vonatkozásban sűrűn cseréli fel az „állam” és „kormány” kifejezéseket, ez utóbbival is az államot jelölve meg. (így pl. *Cuvelier: De l'incompétence des tribunaux nationaux à l'égard des gouvernements étrangers*, R. d. i., 1888, *de Visscher: Les gouvernements étrangers en justice*, R. dr. int. législ. comp, 1922, valamennyi az állam feletti joghatóságot tárgyalja). Egyébként ebben a kérdésben az angol jogi nyelv sem eléggé szabatos. (*Matsunami: Immunity of State ships*, 1924, 3. l.)

rozásban résztvett vállalatok bármelyike ellen érvényesítheti, de csakis ennek a székhelyére illetékes bíróság előtt. Az ezen az alapon perelt társaságnak viszont megtérítési joga van a vétkes vasúttársaság vagy társaságok ellen. Ez a megtérítési kereset szintén csak az alperes székhelyén indítható meg.

Ha azonban több vasúttársaság egyetemlegesen vonható perbe, akkor a székhely szerint illetékes bíróságok között a felperes szabadon választhat, vagyis egy bíróság előtt perelheti mindkét társaságot: *„Le juge domicile du Chemin de fer contre lequel le recours s'exerce est exclusivement compétent pour tout les actions en recours. (Art. 51, §. 1.) Lorsque l'action doit être intentée contre plusieurs Chemins de fer, le Chemin de j'er demandeur a le droit de choisir entre les juges compétents ne vertu du paragraphe précédent, celui devant lequel il porte sa demande. (Art. 51. §. 2.)*

Ezt a rendelkezést mind a személy-, mind az áru fuvarozási egyezmény teljesen azonos szövegben tartalmazza.

Ennek alapján tehát a megtérítési kereset tekintetében a vasúti üzem üzemeltetője esetleg egy másik vasúti vállalat székhelyére nézve illetékes bíróság előtt is perbevonható. Minthogy pedig erre nézve további rendelkezéseket az egyezmények nem tartalmaznak, ez a bíróság elvileg külföldi vállalat székhelyén levő bíróság is lehet. Annak következtében pedig, hogy igen sok államban a vasúti üzem fenntartója az állam, e rendelkezések alapján lehetőség nyílik arra, hogy ilyen keresetek folytán az állam külföldi bíróság előtt legyen perbevonható. A fenti rendelkezések általánosan elfogadott ilyen értelmezésére vonatkozóan azonban meg kell jegyezni, hogy az egyezmény rendelkezései csak illetékességi szabályokat tartalmaznak. Nem foglalnak magukban kifejezett rendelkezéseket a tekintetben, hogy ha a vasúti üzem fenntartója állam, akkor is alkalmazhatók-e a fentebb közölt illetékességi szabályok, Minthogy pedig a joghatóság és az illetékesség egymástól különböző perjogi feltételek, ezért abból, hogy az egyezmények rendelkezései szerint a külföldi bíróságnak megvan az illetékessége, még nem következnek, hogy joghatósága is megáll. Az egyezmények sehol nem tartalmaznak olyan kifejezett, rendelkezéseket, amely szerint belföldi bíróság előtt külföldi állam is perbe vonható, illetőleg, hogy rendelkezéseik akkor is alkalmazandók, ha az alperes külföldi állam. Ezért a római egyezményeket csak feltételesen sorolhatjuk azok közé, amelyek a külföldi állam elleni joghatóságot is szabályozzák. Ezek az egyezmények csak annyiban tartoznak ide, hogy van olyan magyarázatuk is, amely

szerint a külföldi állam más állam bírósága előtt is perbe vonható.⁴

3. További rendelkezéseket tartalmaznak azok az egyezmények, amelyeket egyes államok Szovjetországgal a *kereskedelmi képviselők jogállása* tekintetében kötöttek.⁵

A szovjet állam külkereskedelmének különleges jogi helyzete arra készítette a szovjet közgazdasági élettel erősebb kapcsolatban állott államokat, így elsősorban a weimari Németországot, Franciaországot és a volt Csehszlovákiát, hogy az ebből a különleges helyzetből eredő kérdéseket a szovjettel egyezményt úton rendezzék. A szovjet külkereskedelem államosítása a vele szemben álló szerződő félre azzal a hátrányos következménnyel járt, hogy az ilyen ügyletek az évszázados nemzetközi kereskedelmi érintkezés követelményeinek megfelelően kifejlődött biztos és szilárd jogi alapkorról a külföldi állammal kötött magán-, illetőleg kereskedelmi jogi ügylettekkel kapcsolatos, teljesen új, kialakulatlan és sok tekintetben még egyáltalában nem egységes jogterületre kerültek át. Míg a külföldi magánszemélyekkel kötött szerződés a belföldi ügyletkötő félre rendszerint semmivel sem bizonytalanabb, mint általában minden más ügylet, addig a külföldi állammal kötött ügylet rendkívül sok anyagi jogi és perjogi nehézséggel jár. E nehézségek között nem utolsó helyen áll a külföldi állam feletti joghatóság kérdése. Erre vonatkozólag pedig még nem alakult ki egységes felfogás. A nemzetközi forgalom, ha nehezen is, eleinte elviselte az ezzel járó kellemetlen következményeket, hiszen ilyen esetek aránylag kis számban fordultak elő. Rendkívül megnehezedett azonban a helyzet, mikor a

⁴ Az egyezményeknek ilyen irányú magyarázatát nem a római, hanem a régebbi, 1924. október 23-án megkötött berni (1928:III. és IV. t. c.) egyezményekre vonatkozólag fejtették ki. (*Bosco*: Lo stato attuale della questione dell'esenzione degli Stati esteri alla giurisdizione interna, Riv. 1929, 51. l. *Pollak*: Das Zivilprozessrecht in Österreich. *Leske-Loewenfeld*: Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr, 1930, Bd. I, 168. l.) A berni egyezményről mondtak azonban teljes egészükben állanak a római egyezményekre is, mert ezek az itt szóban lévő kérdéseket egyformán szabályozták és így e tekintetben a római egyezmények az előző jogállapottal szemben nem jelentenek változást.

⁵ Ezekre az egyezményekre vonatkozóan részletesen l. *Lieberich*: Die russische Handelsvertretung in Deutschland, 1928, 63. skv. l. *Miele*: In tema di giurisdizione dei tribunali italiani sullo Stato russo per atti delle sua rappresentanze commerciali, Riv., 1937, 219. l. *Stoupnitzky*: Statut international de l'URSS Etat commercant, 1936, 376. skv. l. *Martens*: Rec. 3. Sér. T. XXXIII. 157. l.

szovjet külkereskedelem monopolizálása folytán a külföldi állammal kötött magánjogi ügyletek száma a szovjet-közgazdasággal kötött összes ügyletekkel megnövekedett. Ennek következtében minden állam elsőrendű fontosságú kérdésnek tartotta, hogy az ezzel a helyzettel járó jogbizonytalanságnak a szovjettel kötendő egyezmények során mielőbb véget vethessen. Így jöttek létre ezek az egyezmények, amelyek közül a legfontosabbaknak ide vonatkozó rendelkezései a következők:

„Für die in Deutschland abgeschlossenen Rechtsgeschäfte und deren wirtschaftlichen Ergebnis unterwirft auch die russische Regierung der deutschen Gerichtsbarkeit und Zwangsvollstreckung jedoch nur, soweit es sich um Verbindlichkeiten aus Rechtsgeschäften mit deutschen Staatsangehörigen, deutschen Firmen und deutschen juristischen Personen handelt, die nach dem Abschluss dieses Abkommens eingegangen sind ... Im übrigen genießt das Eigentum der russischen Regierung in Deutschland der herkömmlichen völkerrechtlichen Schutz, Insbesondere unterliegt es hinsichtlich aller nicht von Abs. 1. betroffenen Fälle nicht der deutschen Gerichtsgewalt und Zwangsvollstreckung.” (Német-orosz kereskedelmi szerződés, 1921. máj. 6. XII. cikk.)

„Die in Deutschland vorgenommenen, für die UdSSR verbindlichen Rechtshandlungen der Handelsvertretung – ... unterliegen der deutschen Gerichtsbarkeit. Auch ist die Zwangsvollstreckung in das in Deutschland befindliche Vermögen der UdSSR zulässig.” (Második német-orosz szerződés, 1921. okt. 12. 7. §.)

„Any questions which may arise in respect of commercial transactions entered in the United Kingdom by the Trade Delegation shall be determined by the courts of the United Kingdom in accordance with the laws of thereof.” (Angol-orosz keresk. szerződés. 1930. ápr. 16, 2. cikk.)

„Le chef de la représentation commerciale de l'URSS en France et ses deux adjoints ... bénéficient... de privilèges et immunités diplomatiques ... Ces privilèges et immunités ne pourront, en aucun cas, être invoqués par eux pour soustraire la représentation commerciale de l'URSS en France à la compétence, des tribunaux français telle qu'elle est prévue ci-après, à l'occasion des transactions commerciales auxquelles la représentation commerciale de l'URSS en France aura été partie.” (Francia-szovjet kereskedelmi szerződés, 1934. jan. 11. 2. cikk.)

„Alle im Gebiete der czechoslovakischen Republik abgeschlossenen oder garantierten Handelsvereinbarungen der Handelsvertretung der UdSSR werden sich nach den cecho-

slovakischen Gesetzen richten und der czechoslovakischen Jurisdiktion unterliegen.” (Csehszlovák-oroszl. szerződés, 1935. márc. 25. VII. cikk, 5. §)

Mindezekben az egyezményekben a szovjettel szerződő államok kikötötték a saját állampolgáraikkal vagy az ő területükön kötött ügyletekre nézve saját bíróságaik joghatóságát. E kikötésnek a szovjet alávetette magát.

4. Ugyancsak idevágó rendelkezést tartalmaz a Brüsszelben 1926. április 10-én kötött egyezmény az *állami kereskedelmi hajók jogállásáról*.⁶

Ennek az egyezménynek a megkötésére az adott okot, hogy az állami kereskedelmi hajózás az utóbbi évtizedekben igen élénk fejlődésnek indult és a nemzetközi tengeri kereskedelemnek ma már nem csak hogy el nem hanyagolható, hanem elsőrendű fontosságú tényezőjévé vált. Ezt a fejlődést főbb vonalaiban fentebb már érintettük. A tengeri kereskedelmi hajózás államosításában az Északamerikai Egyesült Államok jártak legelől. Az Északamerikai Egyesült Államok törvényhozása az itt felmerülő nehézségek elkerülése céljából belső államjogi hatállyal ki is mondta, hogy az állami kereskedelmi hajózás a magánvállalatok hajózási üzemével jogilag egy tekintet alá esik. Az állam ezen a téren nem kíván magának különleges helyzetet biztosítani. Ennek a szabályozásnak azonban csak belső állami jogi hatálya van és előfordult, hogy a külföldi bíróság az erre való hivatkozást elutasította azzal a megokolással, hogy az Északamerikai Egyesült Államok ezzel a törvénnyel csak *saját* bíróságaik előtt helyezték magukat a magán hajózási vállalatokkal egy színvonalra. A külföldi bíróság az Északamerikai Egyesült Államoknak, mint kereskedelmi hajózást fenntartó vállalkozónak a jogi helyzetét e törvénytől függetlenül tartozik elbírálni.⁷

Hasonló helyzetek elkerülése végett az említett brüsszeli egyezményben az állami kereskedelmi hajózás jogi helyzetét határozott és kifejezett rendelkezésekkel a következő módon szabályozták:

„Les navires de mer appartenants aux Etats ou exploités par eux, les cargaisons, et passages transportés par les navires d’Etat, de même que les Etats qui sont propriétaires de ces cargaisons, sont soumis en ce qui concerne les récla-

⁶ *Shipping Act, 1916.* 9. §.: „Such vessels while employed solely as merchant vessels shall be subject to all laws, regulations, and liabilities governing merchant vessels.”

⁷ RG, 1921. dec. 10. (RGZ, CIII. 274 l.) Megbeszélését l. Hanseatische Gerichtszeitung, 1922, 87. és 109. l.

mations relatives a l'exploitation de ces navires ou aux transports de ces cargaisons aux memes regles de responsabilite et aux memes obligations que celles applicables aux navires, cargaisons ou armenients privés." (Art. 1.)

„Pour les responsabilites et obligations, les régles concernant la compétence des tribunaux, les acitons en justice et la procédure, sont les memes que pour les navires de commerce appartenant a des propriétaires privés et que pour les cargaisons privés et leurs propriétaires." (Art. 2.)

Ez alól a szabályozás alól az egyezmény 3. cikke szerint a következő állami hajók vannak kivéve: *navires de guerre, yachts d'Etat, navires de surveillance, bateaux-hopitaux, navires auxiliares, navires de ravitaillement* és általában minden állami hajó *„appliqué à un service gouvernemental et non commercial"*.

Ez az egyezmény az 1937. évi január hó 18. napján lépett hatályba Belgium, Brazília, Chile, Németország, Észtország, Németalföld, Lengyelország és Magyarország között.

5. Az idetartozó államközi egyezmények sorában meg kell végül említeni a *légi forgalom szabályozása tárgyában kötött varsói és két római egyezményt.*

Az 1929. évi október hó 12. napján Varsóban kötött egyezmény az államközi légi fuvarozási jog anyagi vonatkozású kérdéseit, elsősorban a légi fuvarozó felelősségét, ennek tárgyi terjedelmét és a légi fuvarozási szerződésből eredő igények érvényesítésének módját szabályozza. Az egyezmény szerint a légi fuvarozási szerződésből eredő igények vagy az alperes székhelyének, vagy a rendeltetési állomásnak a bíróságai előtt érvényesíthetők.

Minthogy pedig a légi fuvarozási szerződésből eredő igények közvetlenül a fuvarozó ellen érvényesíthetők, e rendelkezésekből kifolyólag a fuvarozó külföldön, a rendeltetési állomás bíróságai előtt is perbe vonható. Az állam által fenntartott légi vonalakra vonatkozólag az egyezmény a következőkép rendelkezik:

„La convention s'applique aux transports effectués par l'Etat ou les autres personnes juridiques de droit public, dans les conditions prévues a l'art. 1-er" (2. cikk.)

Az 1933. évi május hó 29. napján Rómában kötött két egyezmény közül az első a légi járművekre vezethető biztosítási végrehajtás kérdését szabályozza és 3. cikkében a következőket mondja:

„Sont exempts de saisie conservatoire:

a) les aéronefs affectés exclusivement a un service d'Etat, poste comprise, commerce excepté."

Az ugyanekkor, Rómában kötött második egyezmény a

légi járművek által harmadik személyeknek a földön okozott károkra vonatkozó szabályozást tartalmazza. E károk megtérítése az egyezmény szerint vagy az alperes légiforgalmi társaság székhelyén, vagy a károkozás helyén igényelhető. Ez az utóbbi rendelkezés lehetővé teszi a légiforgalmat fenntartó társaságnak székhelyén kívül, sőt külföldön való perlését is. Az állami légi járművekre vonatkozólag pedig az egyezmény a következő rendelkezést tartalmazza:

„La présente Convention ne s'applique pas aux aéronefs militaires, de douane et de police.” (Art. 21.)

Ez a két egyezmény tehát csak a katonai, illetőleg a közjogi használatra rendelt állami járműveket veszi ki rendelkezései alól, a többi állami légi járművekre azonban az egyezményeket a magántársaságok üzembentartotta járművekkel teljesen megegyező módon kell alkalmazni.

A légi jogi egyezmények általában elismerik a külföldi állam feletti belföldi joghatóságot. A varsói egyezmény ezt az elvet korlátozás nélkül kimondja. A két római egyezmény kiveszi rendelkezései alól a katonai, továbbá a közjogi használatra rendelt légi járműveket és azokra nézve kizárólag saját államuk joghatóságát ismeri el. A varsói egyezménynél erre a kivételre nem volt szükség, mert az kizárólag a légi fuvarozási szerződésből eredő igények feletti joghatóság kérdését szabályozza. A katonai és közjogi használatra rendelt járművek a varsói egyezmények hatálya alá tehát már az egyezmény tárgyánál fogva sem tartoznak. A biztosítási végrehajtásra, valamint a harmadik személyeknek a szárazföldön okozott károkra vonatkozó egyezmények hatálya alá viszont fogalmilag a katonai és közjogi légi járművek is beletartozhatnának, ép ezért kifejezett rendelkezéseket kellett az egyezménybe felvenni, hogy ezek a járművek az egyezmények általános határmányai alól kivétessenek.

A légi jogi egyezmények a római vasúti fuvarozási egyezményekkel érdekes összehasonlításra adnak alkalmat. A római egyezmények megkötése idején az idegen állam feletti joghatóság szabályozása nyílt kérdés maradt és az egyezményeknek már ismertetett, de ellenkező értelmezést is tűrő magyarázata útján volt csak megoldható. A légi jogi egyezmények ezzel szemben annak ellenére, hogy az állami légi fuvarozási vállalatok az állami vasúti vállalatokkal szemben csak viszonylag kevés államban működtek, az illetékesség kérdésén kívül a joghatóság kérdését is kifejezett rendelkezésekkel szabályozták, még pedig általában

úgy, hogy a külföldi állam felett gyakorolható joghatóságot elismerték.

6. A külföldi állam feletti joghatóságról szóló államközi egyezmények tárgyalása során meg kell emlékezni néhány *egyezménytervezetről* is. Ezek a tervezetek ma még nem tekinthetők az élő államközi jog szabályainak.

Ezek a tervezetek az előbb ismertetett egyezményekkel ellentétben a külföldi állam feletti joghatóságnak nemcsak egy kisebb részletét ragadták ki, hanem az egész kérdésre általánosságban kiterjedő szabályozást kívántak adni.

Az idevágó tervezetek közül a két legfontosabbnak a külföldi állam feletti joghatóság tekintetében elfoglalt álláspontja a következő:

Az *Institut de Droit International* 1891-ben elfogadott tervezete: „*Les seules actions recevables contre un Etat étranger sont:*

1. *Les actions réelles, y compris les actions possessoires, se rapportant à une chose immeuble ou meuble qui se trouve sur le territoire;*

2. *les actions fondées sur la qualité de l'Etat étranger comme héritier ou légataire d'un ressortissant du territoire ou comme ayant droit à une succession ouverte sur le territoire;*

3. *les actions qui se rapportent à un établissement de commerce ou industriel ou à un chemin de fer exploité par l'Etat étranger dans le territoire;*

4. *les actions pour lesquelles l'Etat étranger a expressément reconnu la compétence du tribunal. L'Etat étranger qui lui-même forme un demande devant un tribunal étranger, est réputé avoir reconnu la compétence du tribunal quant à la condamnation aux frais du proces et quant à une reconvention résultant de la même affaire qui est le sujet du demande; de même l'Etat étranger qui, en répondant une action portée contre lui, n'excipe pas de l'incompétence du tribunal, sera réputé en avoir reconnu la compétence;*

5. *les actions fondées sur des contrats conclus par l'Etat étranger dans le territoire si l'exécution complète dans le même territoire en peut être demandée d'après une clause expresse ou d'après la nature même de l'action;*

6. *les actions en dommages-intérêts nées d'un délit ou quasi-délit qui a eu lieu sur le territoire.*”

A *Code Bustamente* vonatkozó részei pedig a következőképpen hangzanak:

...Art. 335. *Les juges et tribunaux de chaque Etat con-*

tractant seront incompétents pour connaitre des affaires civiles et commerciales dans lesquelles seraient partié défenderesse les autres Etats contractants ou leurs chefs, en cas d'exercice d'action personnelle, sauf le cas de soumission volontaire ou de demandes reconventionnelles.

Art 336. Dans le même cas et sous réserve de la même exception, ils seront incompétents pour l'exercice, d'actions réelles, si l'Etat contractant ou son chef ont agi dans l'affaire comme tels en leur caractere public.

Art. 337. Si l'Etat étranger contractant ou son chef ont agi comme particuliers ou personnes privées, les juges ou tribunaux seront compétents pour connaitre des affaires ou sont exercées des actions réelles ou mixtes, si cette compétence leur appartient vis-a-vis de particuliers étrangers, conformément au présent Code.”⁹

Ez a két tervezet alapfelépítésében teljesen eltér egymástól. Az *Institut* javaslata szerint a külföldi állam felett általában véve nem lehet joghatóságot gyakorolni, csak a külön meghatározott kivételes esetekben. A Code Bustamante alapján azonban ép ellenkezőleg, szabály az, hogy a külföldi állam magánjogi ügyletei felett megvan a belföldi bíróság joghatósága. A Code Bustamante-nak azok a rendelkezései, amelyek szerint a joghatóság bizonyos esetekben nem gyakorolható, itt figyelmen kívül hagyhatók, mert az állam közjogi jellegű tevékenységére vonatkoznak. Ennek vizsgálatára pedig, minthogy polgári perre általában nem tartoznak, ez a tanulmány nem terjed ki.

A két tervezet alapfelfogásában megnyilvánuló ez a különbség azonban a gyakorlatban elmosódik, mert az *Institut* tervezete az általános elv alól annyi és oly sok kivételt állapít meg, hogy gyakorlatilag annak az alapján is rendszerint minden esetben megindítható volna a belföldi bíróság előtt a polgári per a külföldi állam-alperes ellen. A kivételek közül hiányzó legfontosabb eset az *Institut* javaslata alapján a közjogi, illetőleg közigazgatási jogviszonyból eredő igény, amely viszont a Code Bustamante alapján sem volna külföldi bíróság elé vihető. Gyakorlatilag tehát mind a két javaslat elismeri a külföldi állam felett gyakorolható joghatóságot.

⁹ *Bustamante*: Projet de Code de droit international privé, 1925.

Azok az államközi egyezmények, amelyek a külföldi állam magánjogi tevékenységét; illetőleg annak valamely kisebb körét szabályozták, ha a joghatóság kérdését is rendezték, az az elvet mondták ki, hogy a joghatóság a *külföldi állam magánjogi ügyletei felett is gyakorolható*. Így államközi egyezmény alapján van a belföldi államnak joghatósága a külföldi állam ellen a római vasúti fuvarozási egyezményekből eredő megtérítési keresetek bizonyos esetekben, az állami kereskedelmi hajózás körében, az állami légi fuvarozásból eredő igények tekintetében, továbbá a szovjet részéről kötött külföldi kereskedelmi ügyletekre vonatkozóan is.

Azok a jogterületek, amelyeken a külföldi állam feletti joghatóság kérdését államközi egyezmények útján szabályozták, nagyjában összeesnek azokkal a területekkel, amelyeket a bevezetés során mint olyanokat jelöltünk meg, ahol az állam külföldi viszonylatú magánjogi tevékenysége gyakorlati jelentőséggel bír. Felmerül tehát az a kérdés, érdemes-e joghatóság kérdését a gyakorlat szempontjából további vizsgálatoknak alávetni, tekintettel arra, hogy az egyezmények kifejezett szabályozása alapján a konkrét esetek eldöntése éppen azokon a területeken nem fog számottevő nehézséget okozni, ahol a joghatóság kétes vagy vitás volta a gyakorlatban talán leginkább felmerülhet. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a körülmény, hogy a külföldi állam feletti joghatóság kérdése nincs általánosan szabályozva. Elsősorban a római egyezményekre vonatkozólag kell megállapítani, hogy azok nem tartalmazzak kifejezett és határozott rendelkezéseket a joghatóságról. Az állami kereskedelmi hajókra vonatkozó egyezménnyel szintén nincs minden kérdés megoldva, hiszen az egyezményt ép a legnagyobb tengeri kereskedelmi hajózást folytató államok nem fogadták el. A légi jogi egyezmények szintén nincsenek általánosan elfogadva. Így még az egyezmények által szabályozott jogterületen, az egyezményhez hozzá nem járult államok közötti viszonylatban is felmerülhet annak a szüksége, hogy a külföldi állam feletti joghatóság kérdése önállóan és az egyezményektől függetlenül bíraltassék el. Ezekhez csatlakozik az eseteknek az a nagy száma, amely nem az egyezmények által szabályozott területen veti fel a joghatóság kérdését (állami szállítási kérdések, szolgálati szerződések, az állam által okozott kár megtérítésére irányuló keresetek, stb.) Így az egyezmények mellett és azokon felül is szükségessé válhat annak a megállapítása, hogy az egyezmények által nem érintett területen az állami joghatóság kérdése miként van szabályozva.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozásánál az említett egyezmények kiindulási pontul szolgálhatnak. Természetesen a külföldi állam feletti joghatóság általános vizsgálatánál az első kiindulási pontot azok az esetek fogják szolgáltatni, amelyekben az államok gyakorlata annyira egyöntetűvé vált, hogy államközi egyezmények megkötésére kellő alap nyílt.

Hogy azonban ebből a pontból kiindulva már az első lépések mennyire eltérő eredményekhez vezetnek, azt legvilágosabban mutatja, hogy az egyezményeknek az általános államközi jogba való beleillesztésénél a vélemények máris teljesen eltérnek egymástól. Abból ugyanis, hogy az egyezmények általában elismerik a külföldi állam felett gyakorolható belföldi joghatóságot, egyesek az általános államközi jog szempontjából azt a következtetést vonták le, hogy *általánosságban, ilyen joghatósága a belföldi bíróságnak nincs*. Az egyezmények rendelkezéseire tehát ép azért volt szükség, mert az általuk szabályozott területen az államok el akartak térni az államközi jog általános szabályaitól. Ezzel az értelmezéssel természetesen további következtetések járnak, amelyek közül legfontosabb az, hogy az egyezmények rendelkezéseit kivételes jellegüknél fogva *megszorítóan kell magyarázni* és az egyezmény alá szorosan, nem tartozó esetekben a külföldi állam feletti joghatóságot meg kell tagadni.¹⁰

Egy másik értelmezés szerint viszont az államközi jognak ép ellenkezőleg az az általános szabálya, hogy a *külföldi állam is a belföldi bíróságok joghatósága alatt áll*. E felfogás szerint az egyezmények nem kivételek az általános szabály alól, hanem jelentőségük csak annyi, hogy egyes esetekre szabályként mondták ki az államközi jogban amúgy is érvényben levő jogelvet. Az egyezményeket tehát az általános szabály konkrét esetekben való megnyilvánulásának kell tekinteni, amelyek *továbbfejlesztésére és kiterjesztésre adnak alapot*.¹¹

Míg tehát az első értelmezés az egyezmények rendelkezéseit egymástól elszigetelt külön jelenségeknek tekinti, addig az utóbbi felfogás szerint e rendelkezések az álta-

¹⁰ *Provinciali*: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri, 1933, 37. l.

¹¹ *Siotto-Pintor*: Lo Stato estero e la giurisdizione, Riv. di dir. proc. civ., 1926, 115. l. *Heymann*: Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, Arch. Z. Prax., 1923, 150. l. *Nolde*: Les traités de commerce, Cours, 1924–II, 368. l.

lános államközi jogban gyökerezve szerves egészként függenek össze.

Tekintettel arra, hogy az államközi jognak a joghatóságra vonatkozó általános érvénnyel bíró írott szabálya nincs, a fenti ellentétet csak az egyes államok állandóan követett gyakorlata oszlathatja el. Szükséges tehát az államok gyakorlatának megvizsgálása útján megállapítani a szokásjogi úton kifejlődött tételeket.

IV. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság az államközi gyakorlatban.

1. Magyarország.

A magyar jog a polgári perben gyakorolható joghatóság kérdését egységesen nem szabályozza. Néhány joghatósági szabályt tartalmaz a polgári perrendtartás és más törvények is, ezek a szabályok azonban nincsenek áttekinthető rendszerbe foglalva.¹

Az ezekből a szétszórt rendelkezésekből összeállítható magyar joghatósági szabályok azonban a külföldi állam felett gyakorolható joghatóság kérdésében határozott rendelkezéseket nem tartalmaznak.

A magyar jognak a felvételt kérdésben elfoglalt álláspontja ennél fogva csak a meglévő rendelkezések magyarázata, esetleges analógiája, illetőleg a bírói gyakorlatban kialakult szokásjog megfigyelése útján állapítható meg.

Az ide vonatkozó tételes rendelkezések közül első sorban a következők említendők:

Arra nézve, hogy általában milyen ügyek tartoznak a rendes bíróságok előtti peres eljárásra, törvényes szabály nincs. A Hatásköri Bíróság azonban általános érvénnyel megállapította, hogy a magánjogi jogviszonyból eredő vitás ügyek kifejezett eltérő rendelkezés hiányában a rendes bíróság elé tartoznak, a közjogi (közigazgatási) jogviszonyból eredő vitás ügyek viszont csak abban az esetben érvényesíthetők rendes bírói úton, ha valamely törvényes jogszabály

¹ Ilyen joghatósági szabályokat tartalmaz pl. a Pp. 43. §. 2. bek., a 414. §. 2. pont, a 659., 702, 717., 718., 725. és a 730. §., valamint a H. T. 114. §-a is. E joghatósági szabályok felismerhetőségének nehézségeit fokozza, hogy a törvény szövege a joghatóságot hol (pl. Pp. 9. §.) hatáskörnek, hol (pl. 43. §. 2. bek.) illetékességnek nevezi. Bővebben l.: *Balla: Magánjogi joghatósági szabályaink rendszere, 1931.*

az illető kérdés elbírálását kifejezetten a rendes bíróság elé utalja.²

Ennek az általános hatásköri szabálynak az alapján a külföldi állam magánjogi ügyleteiből eredő vita a rendes bíróság elé volna vihető, ha az illetékességi szabályok külföldi alperesnek magyar bíróság előtt való perlését megengedik, de természetesen csak ha külön rendelkezés a külföldi állam elleni pert más hatósági eljárásra (diplomáciai útra) nem utalja.

A magyar általános illetékességi szabályok alapján külföldi állam ellen magyar bíróság nem járhat el, mert az általános illetékességet az alperes lakóhelye alapítja meg. Egyes különös illetékességi szabályok alapján azonban az illetékesség a külföldi állam ellen is fennáll.³

A magyar hatásköri és illetékességi szabályok tehát nem volnának akadályai a külföldi állam ellen Magyarországon lefolytatandó polgári pernek.

Kérdés azonban, hogy a hatáskör és illetékesség fennállásának esetében megállapítható-e a magyar jog szerint a harmadik perjogi feltételnek, a joghatóságnak a megléte is.

A Pp. 9. §-ának 1. bekezdése szerint „*abban a kérdésben, hogy a nemzetközi jog értelmében területenkívüliséget élvező személyekre a belföldi bíróság hatásköre⁴ mennyiben terjed ki, a nemzetközi jog szabályai az irányadók.*”

A Pp. 9. §-át az 1937 : XVIII. t. c. 7. §-a szó szerinti értelemben véve teljes egészében hatályon kívül helyezte ugyan, azonban helyesen értelmezve a Pp. 9. §. 1. bekezdése továbbra is érvényben maradt. Az 1937 : XVIII. t. c. ugyanis csak azokat az előző törvényes szabályokat helyezte hatályon kívül, amelyek a törvény által rendezett joganyagra, a területenkívüliséggel és a személyes mentességgel kapcsolatos egyes eljárási szabályokra vonatkoznak. Azoknak a rendelkezéseknek a hatályát, amelyek nem függnek össze ezzel az újonnan szabályozott joggal, az új törvény a helyes értelmezés szerint továbbra is érvényben hagyta. Amikor tehát az 1937 : XVIII. t. c. 7. §-a a Pp. 9. §-át kifejezetten hatályon kívül helyezte, ez helyesen csak a 9. §. 2. és 3. bekezdésére vonatkozatható. Ezek a törvényhelyek ugyanis szintén a területenkívüliséggel és személyes mentességgel kapcsolatos eljárási szabályokról intézkedtek, még pedig az 1937: XVIII. t. c-ben újonnan szabályozott eljárástól eltérő tartalommal. A Pp. 9. §. 1. bekezdése azonban nem a terü-

² H. B. 25/1931, 1931. szept. 16., és H. B. 20/1932, 1932. jún. 4.

³ Pp. 27. §. 1. bek... 29. §. 1. bek., 37. §., 31. §. 2. bek., 43. §., 46. §.

⁴ helyesebben „joghatósága”.

letenkívüliséggel kapcsolatos eljárási szabályokat foglal magában, hanem a területenkívüliséget élvező személyek körét, a területenkívüliség terjedelmét szabályozza, vagyis a területenkívüliséggel kapcsolatban nem eljárási, hanem anyagi szabályozást tartalmaz. Ezt az anyagi szabályozást technikailag oly módon oldja meg, hogy általában utal az államközi jogra. Ezzel az államközi jognak a területenkívüliséggel kapcsolatos anyagi szabályai közvetett magyar törvénytartalommal lettek. Ezek a szabályok azonban az 1937 : XVIII. t. c. által szabályozott joganyaggal kapcsolatban nincsenek, azzal tehát fogalmilag nem is állhatnak ellentétben. Ezért az 1937: XVIII. t. c. helyes értelmezése szerint továbbra is hatályban levőnek tekintendők.

Ha tehát a külföldi állam is területenkívüli személy, az ellene indított perben a joghatóság kérdését az általános államközi jog szabályai alapján kell eldönteni.

A Pp. 9. §-ának az általános államközi jogra utaló rendelkezése a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében akkor sem nyújtana azonban végleges megoldást, ha a külföldi államot a területenkívüli személyekkel azonos jogállásúnak tekintenek is. Olyan rendelkezések ugyanis, amelyek ebben a kérdésben általában az államközi jogra utalnak, más államok jogrendjében is előfordulnak, a kérdésben kialakult joggyakorlat azonban ennek ellenére nem fejlődött egységes irányban. Határozott államközi jogi szabály hiányában pedig a Pp. 9. §-a a kérdésben végleges megoldást nem ad.

Mint további szabály a már említett 1937: XVIII. t. c. 5. §-a jöhetne még tekintetbe, amelynek szövege a következő:

„Külföldi állam tulajdonában levő olyan épület, amely diplomáciai képviselőnek céljára vagy e képviselő személyzetének elhelyezésére szolgál, viszonyosság esetében tartozékaival együtt mentes a végrehajtás alól.

A bíróság vagy más hatóság minden olyan esetben, amiképpen a végrehajtás tárgya külföldi állam tulajdonában lévő épület, a mentesség fennállásának, terjedelmének és a viszonyosságnak megállapítása céljából főfelügyeleti hatóságnak tesz jelentést, amely a külügyminiszterrel egyetértésben határoz. Ez a határozat az eljáró bíróságra vagy más hatóságra kötelező.

Ha nem nyilvánvaló, hogy a kérdéses épületet az első bekezdésben említett mentesség megilleti, a biztosítási végrehajtás elrendelésének és foganatosításának nincsen akadálya, a kielégítési végrehajtás pedig a második bekezdésben említett főfelügyeleti hatóságnak határozatáig a követelés bizto-

sításán túl nem terjedhet. A mentesség megállapítása esetében a végrehajtási intézkedéseket hatályon kívül kell helyezni.

Az előbbi rendelkezések nem érintik az első bekezdésben említett épületet a nemzetközi jog alapján általában megillető egyéb mentességeket.”

Ezekkel a rendelkezésekkel a magyar jog az általános végrehajtási eljárási joggal szemben különleges feltételeket kíván meg. Az ilyen rendelkezés azonban sem a külföldi állam általános mentességével, sem annak ellenkezőjével nincs ellentétben. Az ilyen szabályoknak ugyanis olyan állam jogában is céljuk és értelmük lehet, amelynek belső joga szerint a külföldi állam a belföldi joghatóság alól általában mentes.

Hogy a magyar törvényhozás rendelkezéseiből a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében elfoglalt álláspont világosan nem derül ki, az annál sajnálatosabb, mert ebben a kérdésben a Kúriának még nem volt alkalma állást foglalni.

A magyar bírói gyakorlatban külföldi állam elleni polgári perben egy ízben a budapesti királyi ítélőtábla hozott határozatot. A pert a magyar felperesek Törökország ellen indították, mert a török állam a szerződés szerint szállított árut a felperestől nem vette át. A perben a felperesek az átvétel megtagadásából származott kárukat érvényesítették. A kir. ítélőtábla megállapította, hogy a perben *a magyar bíróságnak nincs joghatósága*, mert ez csak bizonyos kivételes esetekben gyakorolható külföldi állammal szemben.⁵

A kir. ítélőtábla ennek a határozatnak a meghozatalánál a Kúria egyik 1875-ben hozott ítéletére hivatkozik. Ez az ítélet azonban nem vág ebbe a körbe. Azt a Kúria egy külföldi *államfő* és nem állam elleni perben hozta, kimondván, hogy a külföldi államfő magyar bíróság előtt joghatóság hiányában nem perelhető. A kir. ítélőtábla ítélete a külföldi állam és államfő jogi helyzetét azonosította. Ezt az álláspontot elfoglalva megokoltan hivatkozhatott a Kúria említett határozatára, de rá kell mutatni arra, hogy a kül-

⁵ Bp. tábla, 1916. aug. 1. Pdt. II. 314 és 445. „A külföldi államokat és államfőket nemcsak közjogi jellegű államhatalmi cselekményekből kifolyólag, hanem bizonyos kivételektől eltekintve még szorosán vett magánjogi ügyletekből kifolyólag sem lehet a belföldi bíróság joghatósága alá vonni. Ily kivételek az önkéntes alávétel esete, a belföldi ingatlanok és hagyatékok tekintetében keletkezett perek, a külföldi állam vagy államfő által a belföldi bíróságnál indított perben emelt viszontkereset és – habár ez nem áll vitán felül –, a külföldi állam vasúti, hajózási és hasonló forgalmi vállalataiból származó perek.”

földi állam és a külföldi államfő jogi helyzete ezen a téren nem azonos, hanem egészen más jögalapon épül fel.” Ezért az ilyen analógiák alkalmazásánál itt csak a legnagyobb óvatossággal lehet eljárni.

2. A Német Birodalom.

A joghatóságra vonatkozó német birodalmi belső állami jogi rendelkezések bemutatásánál mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a Német Birodalom magánjogilag és per-jogilag nem egységes jogterület. A továbbiakban különbséget kell tenni egyfelől a régi Németországban, másfelől pedig a volt Ausztriában hatályban lévő jogszabályok között. Végül egészen külön kell tárgyalni a Német Birodalommal különleges államjogi kapcsolatban álló cseh-morva védnökség és lengyel főkormányzóság helyzetét.

A) A régi Németország.

Németországban a régebben fennállott partikuláris jogrend idején több olyan perrendi rendelkezés volt hatályban, amely a joghatóság kérdését szabályozta.⁷ Ezek a rendelkezések azonban a külföldi állam feletti joghatóság kérdését nem szabályozták. Az akkori jogfejlődés még nem jutott el arra a fokra, amely az állam külön magánjogi személyiségét elismeri. Ebben a korban az állam magánjogi személye és az államfő személye még nem vált el egymástól.⁸ Ezért e régebbi szabályok csak a külföldi államfő polgári perbeli helyzetét szabályozták, magának az államnak a szerepét és jogállását azonban nem érintették.

Ennek következménye az lett, hogy mikor a XIX. század elején a német bíróságok előtt felmerültek az első olyan perek, amelyek kifejezetten külföldi állam ellen indultak,

⁷ Ilyenek pl.: Allgemeine Gerichtsordnung für die Preussischen Staaten, 1795. júl. 6. Kabinetsordre, 1795. ápr. 14. (I. Sammlung-preussischer Gesetze, III. 50., 52.), Deklaration, 1798. szept. 24. (Sammlung, V. 212.), Verfassung v. Sachsen-Altenburg, 1831. ápr. 29. A XVIII. sz.-ból való rendeletek általában nem vették ki a joghatóság alól még a külföldi államfőket sem, a sachsen-altenburgi alkotmány 94. §-a azonban ezekre nézve már nem tartja fenn a német bíróságok joghatóságát. L. Allen, The position of foreign States before German courts, 1928, 1. skv. 1. Loening: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane, Festgabe der Univ. Halle-Wittenberg, 1903, 195. skv. 1.

⁸ L. bővebben: VII. fejezet 3. A pont.

nem volt a bírói gyakorlat számára irányadó törvényes rendelkezés. A bíróságok ennél fogva rendes eljárást folytattak le ezekben az esetekben is. Így az egyik legrégebb ilyen esetben, a *Nassau* állam ellen a saarbrückeni törvényszék előtt 1819-ben indított polgári perben a bíróság a keresetlevelet nem utasította el, hanem a tárgyalásra határnapot tűzött ki és az idéző végzéssel ellátott keresetlevelet diplomáciai úton való kézbesítés céljából eljuttatta az igazságügy-minisztériumba. Az igazságügy-minisztérium azonban a kereset kézbesítését megtagadta és az esettel kapcsolatban 1819 október 5-én rendeletet bocsátott ki, kifejtve, hogy a joghatóság gyakorlása külföldi állam felett az államközi jogba ütközik, ennél fogva a jövőben ilyen esetekben az eljárás megindítását meg kell tagadni.⁹

Hasonló álláspontot foglalt el a minisztérium a marienwerderi törvényszék előtt Oroszország ellen indított abban a polgári perben is, amelyben a felperes Oroszország ellen kártérítés megítélését és biztosítási végrehajtás elrendelését kérte. (1832. március 15-i rendelet.) Ugyanebben a rendeletben van az is kimondva, hogy az *Allgemeine Gerichtsordnung*-hoz (az akkor érvényben lévő polgári perrendtartás) csatolt függelék 34. §-át, amely szerint bizonyos feltételek mellett a per külföldi alperes ellen is megindítható, nem lehet akként értelmezni, hogy ennek alapján a külföldi *állam* is perbe vonható, mert – bár ez a törvény szövegében kifejezetten kimondva nincs, – az „*Auslander*” kifejezés az államközi jog értelmében csak az „*auswartige Untertanen*”-ra, vonatkoztatható, a külföldi államra ellenben nem.¹⁰

Ebből azonban határozatlanság és bizonytalanság fejlődött ki. A külföldiek ellen indítható perekre nézve fennálló szabályok között ugyanis nem volt olyan törvényes rendelkezés, amely a külföldi államokat a belföldi joghatóság alól kivette volna. A minisztériumi rendeletek viszont az államközi jogra hivatkozva akként rendelkeztek, hogy a törvénynek a külföldiekre vonatkozó általános szabályai a külföldi *államra* nem vonatkoznak. Az államközi jog pedig ebben az időben, e téren még a mainál is kialakulatlanabb állapotban lévén, a reá általánosságban hivatkozó rendeletek a kérdést

⁹ Sammlung der Gesetze ... der Rheinprovinz, I. köt. 613. l. L. még: *Droop*: Über die Zuständigkeit der inländischen Gerichte für Rechtsstreitigkeiten zwischen Inländern und fremde Staaten, insbesondere für Anordnung von Arresten gegen fremde Staaten. Gruchot: Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts, 1882, 291. l.

¹⁰ *Droop*, id. m. 292. l.

kellő határozottsággal nem tudták eldönteni. A joghatóság gyakorlására vonatkozólag tehát külön törvényt kellett hozni.

A bírói joghatóság gyakorlását és a bíróságok szervezetét szabályozó jelenleg is érvényes német birodalmi törvény (1877. jan. 27. *Gerichtsverfassungsgesetz*) a joghatóságra vonatkozólag a következőket tartalmazza:

„Die inlandische Gerichtsbarkeit erstreckt sich nicht auf die Chefs und Mitglieder der bei dem Deutschen Reiche beglaubigten Missionen. Sind diese Personen Staatsangehörige einer der deutschen Länder (a ma érvényes jog szerint: deutsche Reichsangehörige), so sind sie nur insofern von der inlandischen Gerichtsbarkeit befreit, als das Land, dem sie angehören (a ma érvényes jog szerint: das Deutsche Reich), sich der Gerichtsbarkeit über sie begeben hat” (GVG, 18. §.)

Ez a mentesség kiterjed az említett személyek családtagjaira is. (GVG, 19. §.)

„Durch die Bestimmungen der §§. 18, 19 werden die Vorschriften über den ausschliesslichen dinglichen Gerichtsstand in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten nicht berührt.” (GVG. 20. §.)

A GVG 21. §-a a konzulok feletti joghatóságot szabályozza.

Ezeket a rendelkezéseket felül meg kell még említeni a GVG 13. §.-át, amely a következőképp hangzik:

„Vor die ordentlichen Gerichte gehören alle bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten und Strafsachen für welche nicht entweder die Zuständigkeit von Verwaltungsbehörden oder Verwaltungsgerichten begründet ist oder reichsrechtlich besondere Gerichte bestellt oder zugelassen sind.”

A német polgári perrendtartás illetékességi szabályait pedig az 1877. január 30-án kelt polgári perrendtartás (*Zivilprozessordnung*) tartalmazza. Az általános illetékesség alapján a külföldi állam nem perelhető német bíróság előtt. Különös illetékességi okok azonban lehetővé teszik külföldieknek is a német bíróság előtt való perlését.¹¹

A GVG 15. §-a általánosságban állapítja meg, hogy milyen ügyek vihetők a bíróság elé, kimondván, hogy minden magánjogi vita, ha csak külön törvényes rendelkezéssel más (közigazgatási vagy más bírói) útra utasítva nincs, a rendes bíróságok előtt érvényesíthető. A ZPO. említett rendelkezései pedig meghatározzák, hogy mely esetben lehet német bíróság előtt külföldi alperest perelni. E szerint a külföldi állam elleni magánjogi igény is általában a rendes bíróság elé volna vihető, mert nincs a német jognak olyan tör-

¹¹ Így pl.: ZPO 23., 29., 31., 32. és 33. §.

vényes rendelkezése, amely ezeket a pereket közigazgatási vagy rendkívüli bírói eljárásra utalná, illetőleg az illetékeségi szabályok alól kivenné.

Minthogy azonban a joghatóság fennállásának megállapítása a többi perjogi előfeltételtől független, a törvény azzal, hogy akár kifejezetten, akár – mint jelen esetben is, – hallgatólagosan kijelenti azt, hogy valamely ügyet általában a rendes bíróság és nem a közigazgatási hatóság elé utal, még nem mondta ki, hogy az ügyre a belföldi bíróságnak joghatósága is van. Ép ezért a külföldi állam feletti joghatóság kérdését a GVG 13. §-ának fentebbi értelmezésével eldönteni nem lehet. A GVG 13. §-a már feltételezi a tágabb értelemben vett joghatóságot és a joghatóságtól független perjogi előfeltételt szabályoz.

A joghatóságra vonatkozó közvetlen szabályozást a törvény 18–21. §§-ai tartalmazzák, amelyek szerint a német joghatóság nem gyakorolható a Német Birodalomnál akkreditált diplomáciai képviselők tagjai, ezek hozzátartozói, államközi egyezmény esetében pedig a Német Birodalom területén működő konzulok felett, kivéve azokat az eseteket, amikor a kérdéses per a Német Birodalom területén fekvő ingatlanon fennálló dologi jogi igény érvényesítésére irányul. Ezek a szakaszok a külföldi államot nem említik azok között a személyek között, amelyek felett a német bíróságoknak nincs joghatósága. Ebből a kivételes jellegű szabályok szoros magyarázatára vonatkozó elv alkalmazásával arra lehetne következtetni, hogy ezek a kivételes szabályok a külföldi államra nem alkalmazhatók. Így elképzelhető a GVG-nek olyan magyarázata, amely a külföldi állam elleni polgári pereket nem tekinti a diplomáciai képviselők elleni perekkel azonosaknak, hanem ezekre nézve elismeri a német bíróság joghatóságát.

A GVG-nek azonban ilyen magyarázatot a német joggyakorlat soha nem tulajdonított. Ép ellenkezőleg, az az általános felfogás alakult ki, hogy a GVG 18–21. §§-ai nem szabályozzák kimerítően a belföldi joghatóság alól kivett eseteket, mert további kivételnek van helye a külföldi állam esetében is.¹²

¹² Ezt a GVG rendelkezéseivel foglalkozó német irodalom általánosan elismeri. *Gaupp–Stein*: Kommentar zur ZPO, 1935, 24. l. *Baumbach*: ZPO mit GVG, 1935, 1383. l. *Hellvig*: System des deutschen Zivilprozessrechts, 1912, 74. skv. l. *Sydow–Busch*: ZPO und GVG, 1935, 1274. l. *Leske–Loewenfeld*: Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr, Bd. L. Der Zivilprozess der europäischen Staaten, 1930, *Lehmann–Kraus*: Das intern. ZPR des Deutschen Reiches, 55. l. U. így: *Böger*: Die Immunität der Staatsschiffe, 1928, 85. l.

Bár erre a következtetésre a törvény szövege támpontot nem nyújt, a német joggyakorlatban mégis általánossá lett az az értelmezés, hogy külföldi állam elleni polgári perben a német bíróság nem jár el. *A külföldi államnak a belföldi joghatóság alóli mentességét a német gyakorlat államközi jogi elvnek tekinti.*

A GVG megalkotásakor a külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozólag kifejezett szabályozást is szándékoztak alkotni. Ennek a szabályozásnak a tervezete (*Ein nicht zum Deutschen Reiche gehöriger Staat sowie das Oberhaupt eines solchen Staates unterliegen der deutschen Gerichtsbarkeit nicht*¹³) a külföldi államot és a külföldi államfőt az államközi jogra tekintet nélkül kivette volna a német bíróságok joghatósága alól, nem is utalva az államközi jogra. Ez a tervezet azonban törvénnyé nem lett, mert a kérdés törvényes szabályozását feleslegesnek tartották. Ez a kérdés az államközi jogban már szabályozva lévén, még pedig akként, hogy a külföldi állam ki van véve a belföldi joghatóság alól, ezt nem látták szükségesnek a belső állami jogban még külön is kimondani.¹⁴

A német bíróságoknak a GVG meghozatala óta több esetben alkalmuk volt ebben a kérdésben állást foglalni. Ezek közül az esetek közül néhány a jogtudományban is széleskörű megvitatás tárgya lett és az ide vonatkozó államközi joggyakorlat kifejlődésére is hatással volt.

Így egy alkalommal a német felperes a román államvasutak elleni követelése biztosításául biztosítási végrehajtást kért a német bíróság előtt Románia ellen. A felek között fennálló jogügylet egyszerű magánjogi ügylet volt és a német perrendtartás szerint a német bíróságnak az ügyre megvolt a hatásköre és az illetékessége is. Minthogy Romániában a vasúti üzem fenntartója az állam, a végrehajtatónak is a román állam ellen kellett a végrehajtást kérnie. A német bíróság végzése alapján a végrehajtás természetesen csak Németország területén lett volna foganatosítható. Ezzel a végrehajtható azért elégedett meg, mert Romániának Németország területén olyan követelései voltak, amelyek a követelésre elegendő fedezetül szolgáltak volna. Az elsőbíróság a GVG 18. §-át úgy értelmezte, hogy a német joghatóság fennáll, mert a GVG 18. §-ában a joghatóság alóli kivételek felsorolásában a külföldi állam nincs említve.

¹³ Motive, 4. I. Aktenstücke des deutschen Reichstags, 6. Legislaturperiode, I. Session, 1884/85, 114. és 379. sz. Walker: IPR, 1034, 173. l.

¹⁴ Walker, id. m. 173. l. Loening: Gerichtsbarkeit, 211. l. Allen, id. m. 8. l.

Ennek alapján a végrehajtást elrendelte,¹⁵ és a végrehajtható Románia egyes követeléseit le is foglalta. A foglalás ellen a harmadadós jogorvoslattal élt, de még mielőtt ez a jogorvoslat elbírálás alá került volna, a porosz külügyminisztérium az ügyet saját hatáskörébe tartozónak mondta ki azzal a megokolással, hogy a külföldi állam elleni követelés érvényesítése nem polgári perre, hanem diplomáciai útra tartozik. A bíróság és a közigazgatási hatóság között felmerült hatásköri összeütközés folytán az ügy a Hatásköri Bíróság elé került, amely az 1882. január 14-én hozott ítéletében a hatásköri összeütközést a közigazgatási hatóság hatáskörének megállapításával szüntette meg, kimondván, hogy a *külföldi állam elleni követelés érvényesítése diplomáciai útra tartozik*.¹⁶

Ugyanezt az *elvet* mondta ki a német Reichsgericht az 1905. december 12-én kelt ítéletében is. Ebben az esetben a keresetet a felperes cég Belgium ellen indította azon az alapon, hogy a felperes cég jogelődje Belgiumnak vasúti talpfákat szállított és a belga állammal szemben keletkezett követelését a jelen perbeli felperes német cégre engedményezte. Ebben a perben a német legfelsőbb bíróság teljesen ugyanazon álláspontot foglalta el, mint a fentebbi ítéletben a hatásköri bíróság.¹⁷

Ez a két és még néhány hasonló eset csak német viszonylatban keltett fel érdeklődést. A német gyakorlatban előfordult egyik további eset, az ú. n. *Hellfeld-eset* azonban a német jogterületet messze meghaladó jelentőségre tett szert és igen élénk irodalmi vitát indított meg. Ennek folytán a

¹⁵ LG Berlin, 1881. márc. 29. *Droop*, id. m. 294. l.

¹⁶ Gerichtshof zur Entscheidung der Kompetenzkonflikte, 1882. jan. 14.: „*Nach, einem feststellenden völkerrechtlichen Grundsatz wird Gerichtsbarkeit von einem Staate über einen anderen Staat nicht ausgeübt.* Dieser aus dem Prinzip der gegenseitigen Unabhängigkeit der Staaten abgeleitete und durch Rücksichten des internationalen Verkehrs gebotene Grundsatz ist im Rechtsleben der grösseren Kulturstaaten im Laufe der neueren Zeit zur allgemeine Anerkennung gelangt.” L. *Droop*: Über die Zuständigkeit der inländischen Gerichte für Rechtsstreitigkeiten zwischen Inländern und fremde Staaten, GruchBeitr, 1882, 300. l.

¹⁷ RG, 1905. dec. 12.: „*Es muss als ein Rechtssatz des Völkerrechts ... unernannt werden, dass ein ausländischer Staat auch aus rein privatrechtlichen Ansprüchen vor den inländischen Gerichten nicht belangt werden kann.*” RGZ, 62. köt. 167. l. L. részletesen: *Stumfall*: Die Exterritorialität nach den Entscheidungen des Reichsgerichts, 1932, 30. l.

külföldi állam feletti joghatóság kérdése az európai érdeklődés előterébe került.¹⁸

Az eset előzményei az orosz-japán háborúba nyúlnak vissza. E háborúban az orosz kormány a német Hellfeld felperessel szerződést kötött nagyobb mennyiségű fegyver szállítására. A szállítmány átvétele Vladivosztokban történt volna, Hellfeld a tengeri szállításnak a rendesnél hosszabb tartama miatt a teljesítéssel késedelembe esett. E késedelem folytán és mert időközben a háborúnak vége szakadt, az orosz hadvezetőség a szállítmányt nem vette át és Hellfeld ellen a késedelemből eredő károk megtérítése miatt keresetet indított a csing-tauai német konzuli bíróság előtt. A perben az alperes Hellfeld viszontkeresetet támasztott Oroszország ellen az átvételi késedelem miatt. Oroszország tiltakozott az ellen, hogy a német bíróság a viszontkereset tárgyában is hozzon határozatot. Szerinte erre a német bíróságnak joghatósága nem volt, minthogy Oroszország magát a német bíróság hatáskörének a viszontkereset tárgyában nem vetette alá. A bíróság az ügyben ennek ellenére tárgyalási határnapot tűzött ki és minthogy Oroszország a tárgyaláson – álláspontjának fenntartásával – nem képviseltette magát, ellene a viszontkereset tárgyában mulasztási ítéletet hozott. E mulasztási ítélet ellen perorvoslással nem éltek, az jogerőssé vált és Hellfeld ennek alapján Berlinben a végrehajtás elrendelését kérte, ami meg is történt, Hellfeld az elrendelt végrehajtás alapján le szándékozott foglalni Oroszországnak a német bankokkal szemben fennálló követeléseit. Mielőtt azonban erre sor került volna, a külügyminisztérium itt is beavatkozott az ügybe és így az ügy döntésre a hatásköri bíróság elé került. A hatásköri bíróság az 1910. július 25-én hozott ítéletében újra arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügyben német bírói eljárásnak joghatóság hiánya miatt helye nincs és ismét az államközi

¹⁸ *Triepel*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten. Arch. des öff. Rechts, 1912, 212. I. *Seuffert*: Gutachten zur Sache Hellfeld gegen den Kaiserlich Russischen Fiskus, Z. f. VR und Bundesstaatsrecht, 1910, 429. I. *Brie, Fischer u. Fleischmann*: Zwangsvollstreckung gegen fremde Staaten und Kompetenzkonflikt, 1910. *Anzilotti*: L'esonzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione Riv., 1910, 477. I. *de Lapradelle*: La saisie des fonds russes a Berlin, Darras, 1910, 75. es 779. I. *Kohler*: Klage und Vollstreckung gegen einen fremden Staat, ZfVR und Bundesstaatsrecht, 1910. 309. I. *Niemeyer*: Zur Gerichtsbarkeit über fremde Staaten. DJZ. 1910, 105. I. *Meili*: Die völkerrechtliche Unzulässigkeit von Zivilklagen und Pfändungen gegen einen auswärtigen Staat, ZfVR und Bundesstaatsrecht, 1910, 353. I. *Laband*: Rechtsgutachten im Hellfeldfall, u. o. 334. I. *Loening*: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910. 161. I.

jognak arra a tételére hivatkozott, amely szerint az államok egymás között egyenlők és egymástól függetlenek, ennél fogva egyik állam a másik fölött bírói joghatóságot nem gyakorolhat.

Mindezekben az esetekben a német bíróságok az államközi jogra hivatkozva állapították meg, hogy nincs joghatóságuk a külföldi állammal szemben. Hivatkoztak az államközi jognak arra a szabályára, mely szerint államközi jogilag minden állam egyenlő és ezt a szabályt alkalmazták annak ellenére is, hogy a GVG a külföldi államot nem említi azok között az esetek között, amelyek az államközi jogra tekintettel a német bíróságok joghatósága alól ki vannak véve.

Ezt a felfogást még jobban megerősítette a weimari alkotmány (1919) 4. §-a, amely kifejezetten előírta, hogy az államközi jog rendelkezései a német belső állami jog rendelkezéseinek tekintendők. Minthogy pedig a német gyakorlat a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében elfoglalt álláspontját az államközi jogra, a külföldi államnak az egyenlőségből és függetlenségből levezethető kivételére alapította, a weimari alkotmány óta a német bíróságok gyakorlata ebben a kérdésben csak megerősödött.¹⁹

A weimari alkotmány életbelépése után a német bíróságok már nem a GVG rendelkezéseit kiterjesztve értelmezve szüntették meg a külföldi állam ellen indított pereket, hanem azért, mert *a weimari alkotmány 4. §-a folytán belső állami joggá vált államközi jog alapján szerintük a külföldi állam mentessége a GVG 18–20. §§-ait kiegészítő belső állami joggá lett.*²⁰

¹⁹ A weimari alkotmány 4. §-ának bizottsági előkészítő tárgyalása során ép a külföldi államnak a polgári joghatóság alóli mentességét jelölték meg olyan általánosan elismert nemzetközi jogi szabályként, amely a 4. §. rendelkezései alá vonható. *Koellreutter: Gerichtsbarkeit über ausländische Staaten, Wb. I. 389.*

²⁰ Ezzel kapcsolatban szükséges röviden kitérni a weimari alkotmány hatályban létének a kérdésére. A német nemzeti szocialista kormány a hatalomnak 1933-ban történt átvétele után a német birodalmat alkotmányjogilag és közigazgatásilag teljesen új alapokra építette fel és a weimari Németország állami és társadalmi berendezkedésével gyökeresen szakított. A weimari alkotmány idevágó rendelkezéseiről szólva tehát elkerülhetetlennek látszik arra a kérdésre felelni, hogy a 4. §. a mai jogállapot szerint hatályban lévő és érvényes német tételes jognak tekinthető-e. A nemzeti szocializmus a weimari alkotmányt formailag nem helyezte hatályon kívül. Gyakorlatilag azonban a weimari alkotmánynak, mint ilyennek hatálya ellenkező értelmű szokásjog képződése folytán megszűnt. (*Török: Az új német alkotmány egyes*

A weimari alkotmány életbelépése után a német bíróságoknak több alkalmuk volt ezzel a kérdéssel foglalkozni. Az 1914–1918. években ugyanis Törökország állami bizottságokat küldött Németországba, amelyek ott sok vásárlást eszközöltek a török hadsereg számára. Az általuk német magánszemélyekkel kötött szerződésekben a joghatóságra vonatkozólag nem rendelkeztek, a szerződésekben azonban rendszerint Berlin volt teljesítési hely gyanánt megjelölve. Ezekből a szerződésekből kifolyólag a német szállítók a török állam ellen több pert indítottak, a német bíróság joghatóságát a szerződésnek arra a kikötésére alapítva, hogy a teljesítési hely Berlin. Ezt a felperesek úgy magyarázták, hogy ezzel a török állam magát a német bíróságok joghatóságának alávetette. Ezeket a pereket a német bíróságok a joghatóság hiánya miatt nem szüntették meg, hanem *érdemben bírálták el*. Az említett kikötést ugyanis ők is akként értelmezték, hogy ezzel Törökország alávetette magát a német joghatóságnak. Az ítéletekben azonban a bíróságok részletesen kifejtették, hogy általános szabály szerint a per joghatóság hiányában meg volna szüntetendő, megjelölték továbbá a szabály alóli kivételeket, az ingatlanokra vonatkozó dologi pert és a külföldi állam önkéntes alávetését. Ezután azt vizsgálták, hogy itt ilyen kivételről lehet-e szó és csak ennek igenleges eldöntése után foglalkoztak érdemileg a kereseti tényállításokkal. Így tehát az a körülmény, hogy ezekben a perekben a bíróság érdemben döntött, nem törte át azt az általános német elvet, mely szerint a külföldi állam felett joghatóság elvileg nem gyakorolható.²¹

alapelveiről. 104 l.) Ez az új szokásjog azonban a weimari alkotmánynak nem minden rendelkezését helyezte hatályon kívül. Törvényrontó szokásjog csak ott képződhetett, ahol a weimari alkotmány szabályai a nemzeti szocialista jogfelfogásnak nem feleltek meg. Egyébként a weimari alkotmány rendelkezéseit a nemzeti szocializmus is hatályban hagyta. A weimari alkotmánynak ezek a tételei ma is érvényben vannak, bár érvényüket nem alkotmány-jellegüknek, hanem a nemzeti szocialista kormány részéről az új német jogba hallgatólagosan történt átvételüknek köszönhetik. (*Schmitt: Staat, Bewegung, Volk*, 1933, 5. l. *Haslinger: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland*, 1935, 29. l.) A weimari alkotmány 4. §-ában a német irodalom ilyen hallgatólagosan továbbra is hatályban tartott jogszabályt lát. (*Haslinger*, id. m. 55. l. *Stritzke: Was gilt noch von der Weimarer Verfassung*, DJZ, 1935, 1163. l.)

²¹ KG Berlin, 1919. febr. 19. RSprOLG, 1919, 225. l. Gerichtshof zur Entscheidung der Kompetenzkonflikte, 1920. máj. 29. JW, 1921, 773. l. RG, 1926. jan. 26. F., 37. l.

Bár más államok gyakorlatában ez az általánosan elfogadott német elv nem érvényesült ilyen mereven, a Reichsgericht változatlanul ragaszkodik már elfoglalt álláspontjához. Egy alkalommal az Északamerikai Egyesült Államok ellen indult kártérítési kereset a német bíróságok előtt (a károkozás helyének illetékessége alapján), mert a *Shipping Board Ice King* nevű hajója egy német hajóval összeütközött. Ezt a pert a Reichsgericht joghatóság hiányában megszüntette, mert szerinte itt csak az a kivétel jöhetett volna tekintetbe, amely a külföldi állam önkéntes alávetésére vonatkozik, arra pedig nincs adat, hogy az alperes állam részéről alávetés történt volna. Megjegyezte ezzel kapcsolatban a legfelsőbb német bíróság, hogy egyes államok ettől a merev elutasító állásponttól bizonyos mértékig elhajlanak ugyan, ez a jelenség azonban nem annyira általános, hogy a külföldi állam mentességét kimondó államközi jogszabály fenn nem állónak volna tekinthető.²²

A német gyakorlat tehát kialakította azt a jogszabályt, hogy *a külföldi állam a belső állami jog rendelkezéseitől függetlenül ki van véve a német bíróságok joghatósága alól*. E kivételnek oka a német bíróságokra kötelező az az államközi jogi szabály, amely az államok egyenlőségét és függetlenségét mondja ki. Ezzel az egyenlőséggel és függetlenséggel ellentétben állana az, ha az egyik állam a másik fölött joghatóságot gyakorolna.²³ *Kivételnek* ez alól az általános szabály alól csak *az ingatlanokra vonatkozó dologi perek*, továbbá a külföldi állam *önkéntes alávetése* esetében van helye.²⁴ A német gyakorlat annyira ragaszkodik ehhez a felfogáshoz, hogy a mentességet egy alkalommal egy Németországgal hadiállapotban levő államnak is megadta azzal a megokolással, hogy az államok egymástól való függetlenségén mitsem változtat az, hogy a két állam hadiállapotban van egymással.²⁵

²¹ KG, 1921 dec. 10. JVV, 1922, 160. l. *Stumfall*, id. mi. 32. l.

²² Gerichtshof für Kompetenzkonflikte Bayern, 1885 márc. 4. D. C. 366. l. RG, 1886 június 21, RGZ, 22. köt. 19. l. KG Berlin, 1893 dec. 7. *Loening*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, 1903. 206. l. RG, 1921 ápr. 16. F., 35. l. RG, 1925 jún. 23. F., 134., 344. l.

²³ *Stumfall*, id. m. 23. l. Gerichtshof zur Entscheidung der Kompetenzkonflikte, Preussen, 1928 márc. 10. JW, 1930, 2100. l.

²⁴ RG, 1885 jún. 26. F., 56., 13. RG, 1921 jún. 7. F., 56., 227. l. RG., 1921 júl. 1. K. 37, 231. l. RG. 1921 dec. 10. F., 55, 247. l. RG, 1922 júl. 6. F., 36. 268. l.

²⁵ A keresetet Oroszország ellen indították az 1914. évi lipcsei vásáron felállított orosz állami pavillon építési munkálatai következtében Oroszország ellen német állampolgár munkások részéről támasz-

Csak egészen szórványosan találhatók a német gyakorlatban ezzel ellenkező döntések, de ezeket nem a legfelsőbb bíróság, hanem alsóbíróságok hozták.²⁶

Természetesen a főszabály mellett a német bíróságoknak különböző, a főszabályból folyó más részletkérdésben is állást kellett foglalniuk. Így a bírói gyakorlat részletesen foglalkozott az *alávetés formainak* kérdésével. Kimondotta, hogy az alávetés nemcsak kifejezetten, hanem hallgatólagosan is történhetik, azonban ekkor is olyannak kell lennie, hogy az alávetési szándék belőle félreérthetetlenül kitűnjék. Egy másik döntés szerint az a körülmény, hogy egy állam a másíknak a területén ipari vagy kereskedelmi vállalatot tart fenn, még nem jelenti azt, hogy ezzel a területi állam joghatóságának is alávetette magát.²⁷ Kérdéses volt továbbá, hogy ha a külföldi állam keresetet indít, aláveti-e már ezzel magát az esetleges *viszontkeresetnek*. Eleinte az volt az álláspont, hogy a kereset megindítása egyértelmű a viszontkereset tekintetében való alávetéssel. Később ezzel szemben azt mondták ki, hogy ez csak az olyan viszontkereset tárgyában van így, amely az alapkeresettel összefügg. A Reichsgericht legújában azon az állásponton van, hogy ezt a kérdést esetről-esetre kell eldönteni.²⁸ A viszontkereset kérdésében való állásfoglalás változása érdekesen szemlélteti a német gyakorlatnak azt a törekvését, hogy a külföldi államot lehetőleg kivegye a német joghatóság alól. Ugyanez a törekvés nyilvánul meg a nemei bíróságoknak abban a felfogásában is, mely szerint a külföldi állam önkéntes alávetése csak a peres eljárásra vonatkozik, nem terjed azon-

tott igények érvényesítése tárgyában. (OLG Dresden, 1915 ápr. 26. RSprOLG, 1915, 175. l.) L. ezzel kapcsolatban; *Anzilotti*: Questioni di diritto internazionale relative alla presente guerra, esaminare e discusse nelle principali riviste giuridiche dalla Germania, Riv., 1915, 490. l. *Riese*: Der Rechtsweg vor inlandischen Gerichten gegen ausländische Staaten und den Krieg, DJZ, 1915, 67. l. Az ítélet ellen: *Goldschmidt*: Die Gerichtsbarkeit über feindliche Staaten, Recht u. Wirtschaft, 1915, 240. l. és *Bondi*: Im Kampfe gegen Formalismus und Bureaokratismus, u. o. 175. l.

²⁶ Így pl.: „Bei den gewöhnlichen fiskalischen Finanzigentum bleibt die besondere Stellung des Eigentümers als rein zufällig“, LG I Berlin, 1881 márc. 29. *Droop*, id. m. 295. l.

²⁷ Gerichtshof für Kompetenzkonflikte Bayern, 1885. D. C. 405. l. RG, 1921 dec. 10. K, 37, 247. l.

²⁸ RG, 1905 dec. 12. RGZ, 62. köt. 167. l. RG, 1925 okt. 15. F. 38, 548. l. Preussischer Gerichtshof zur Entscheidung der Kompetenzkonflikte, 1928 márc. 10. JW, 1930 213. l. RG, 1925 jún. 23. F. 134, 344. l.

ban ki a perenkívüli eljárásokra, így elsősorban a *végrehajtási eljárásra*.²⁹

B) Az osztrák jogterület.

Az 1938. március 3-án kelt törvény értelmében az osztrák jogterület beleolvadt a Német Birodalomba. A törvény 2. §-a szerint ezen a területen az előzőleg hatályban volt jog, amennyiben időközben külön szabályok ettől eltérőleg nem rendelkeznek, egyelőre hatályban maradt.³⁰ A polgári perrendtartás terén lényegesen új rendelkezések nem történtek. Ezen a téren az osztrák jogterület jogi különállósága egyelőre még megmaradt.³¹ Az osztrák jog van érvényben az ugyancsak a Német Birodalomhoz csatolt szudétavidéken is, mert a régi osztrák jog ezen a területen az 1918. október 28-án kelt csehszlovák törvény 2. §-a és az 1938. október 1-én kelt német rendelet 5. §. 1. bekezdése szerint változatlanul hatályában maradt.³²

A volt Ausztria jogrendszere nem tartalmazott oly rendelkezést, amely a külföldi állam feletti joghatóság kérdését kifejezetten szabályozta volna. Az ilyen esetek felmerülésekor az osztrák *Oberster Gerichtshof* ép úgy az általános jogelvekre volt utalva, mint a birodalmi német bíróságok. Az ide vonatkozó legrégebb esetekben az osztrák bíróságok is ugyanarra az eredményre jutottak, mint a német joggyakorlat és a külföldi állam ellen indított polgári pereket azon az alapon szüntették meg, hogy *a belföldi bíróságnak az államközi jog szerint a külföldi állam felett nincs joghatósága*.

Így egy alkalommal az osztrák legfelsőbb bíróság elé olyan kereset elbírálása került, amelyet Németország ellen indított a felperes a bécsi német követségi palotának felépítésekor beállott szomszédjogi áthatás alapján. Ezt a pert az alsóbíróságok megszüntették. Döntésüket az *Oberster Gerichtshof* helybenhagyta azért, mert a külföldi államot

²⁹ KG Berlin, 1919 febr. 19. RSprOLG, 1919, 225. l.

³⁰ Gesetz V. 3. 3. 1938 (RGBl, I. 237.), 2. §: „Das derzit in Österreich geliendes Recht bleibt bis auf weiteres in Kraft. Die Einführung des Reichsrechts in Österreich erfolgt durch den Führer und Reichskanzler oder den von ihm hierzu ermächtigten Reichsminister.”

³¹ *Huber*: Grundfragen der Rechtsangleichung, Z. Ak, 1938, 220. l. *Blomeyer*: Österreichs Zivilprozess und die deutsche Rechtserneuerung, u. o. 462. l.

³² Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der sudetendeutschen Gebiete v. 1. 10. 1938 (GBl. I. 1331.), 5. §.

nem tekintette közönséges jogi személynek annak eldöntésénél, hogy felette lehet-e az osztrák bíróságoknak joghatóságot gyakorolni.³³

Hasonló álláspontot foglalt el a legfelsőbb osztrák bíróság abban a perben is, amelyet Magyarország ellen indítottak a lombard–velencei közös vasútépítési munkálatokból Magyarországra eső hányadrész érvényesítése iránt.³⁴

1895-ben Ausztriában életbelépett a bírói hatalom gyakorlásáról és a polgári perekben való hatásköréről és illetékességről szóló törvény (*Juridiktionsnorm*). Életbelépéséről az 1895. évi augusztus hó 1. napján kelt 110. sz. törvény rendelkezik.³⁵ A joghatóságra vonatkozó szabályozást az életbelépési törvény IX. cikke foglalja magában:

„Die Vorschriften der Juridiktionsnorm haben auch auf bürgerliche Rechtssachen Anwendung zu finden, welche durch Staatsverträge oder nach völkerrechtlichen Grundsätzen der inlandischen Gerichtsbarkeit unterstellt und nicht durch gesetzliche Vorschriften der Gerichtsbarkeit der ordentlichen Gerichte entzogen sind.

Die inlandische Gerichtsbarkeit erstreckt sich auf Personen, die nach völkerrechtlichen Grundsätzen die Exterritorialität genießen, wenn und insofern die sich den inlandischen Gerichten freiwillig unterwerfen oder die Rechtssache ihre im, Inlande gelegenen unbeweglichen Güter oder ihre dinglichen Rechte an inlandischen Liegenschaften anderer Personen zum Gegenstande hat.”

Ez az osztrák szabályozás a német GVG-hez hasonlóan szintén csak a területenkívüli személyekről szól, ezeket általában kivéve a belföldi bíróság joghatósága alól, azokkal a kivételekkel (önkéntes alávetés, ingatlanokra vonatkozó dologi keresetek), amelyeket a német jog is ismer. A külföldi állam elleni pereket ez a törvény sem említi, de ép úgy, mint Németországban, itt is úgy értelmezték a tör-

³³ K. K. Oberster Gerichtshof, 1878 Jan, 3.: „Der Oberste Gerichtshof bestätigte die obergerichtliche Entscheidung, weil ein fremder Staat als eine juristische Person, welche nach der Juridiktionsnorm den österreichischen Gerichten untersteht, nicht angesehen werden kann.” D. C. 318. I.

³⁴ Ztschr. für int. Privat- und Strafrecht, 1891, 703. I. Allen: The position of Foreign States before national Courts, 1933, 265. I.

³⁵ Gesetz v. 1. Aug. 1895 über die Ausübung der Gerichtsbarkeit und die Zuständigkeit der ordentlichen Gerichte in bürgerlichen Rechtssachen (JN) RGBl, Nr. 111. és Gesetz v. 1. Aug. 1895 betreffend die Einführung des Gesetzes über die Ausübung der Gerichtsbarkeit und die Zuständigkeit der ordentlichen Gerichte in bürgerlichen Rechtssachen, RGBl, Nr. 110.

vényt, hogy bár a külföldi államot kifejezetten nem említi, az a joghatóság alól mégis ki van véve.³⁶

Később azonban az osztrák bíróságok elhajlottak ettől a gyakorlattól és ép ellenkezőleg azt mondták ki, hogy a *joghatóság általában külföldi állammal szemben is gyakorolható*.³⁷

Így 1907-ben kártérítési keresetet indítottak egy vasúti balesetből kifolyólag a MÁV-ot üzemeltető magyar állam ellen az osztrák bíróságok előtt. A bíróságok a magyar államot a perben elmarasztalták. Az *Oberster Gerichtshof* ezzel kapcsolatban részletesen kifejtette, hogy *az állam, mint vállalkozó, a magánjogi rend uralma alatt áll* és ennek alapján a felette gyakorolható joghatóság tekintetében is alá van vetve a magánszemélyekre általában irányadó szabályoknak. Miután pedig a törvény a joghatóság alól a külföldi államot ki nem veszi, az osztrák bíróságok a külföldi állam elleni polgári perben akadálytalanul eljárhatnak.³⁸

1915-ben az osztrák igazságügyminiszter rendeletet adott ki, amelyben rámutatott arra, hogy az osztrák bíróságoknak ez a gyakorlata *nem felel meg az államközi jog elveinek*.³⁹ Ez a rendelet ugyanazon az alapon áll, mint a német jogfelfogás, azonban nem tudta eltéríteni az osztrák bíróságokat az ezóta szinte már állandóan követett gyakorlattól, amely szerint a külföldi állam nincs kivéve az osztrák bíróságok joghatósága alól.

Ezen az alapon áll az *Oberster Gerichtshof*-nak az 1920. január 5-én kelt ítélete is. Ez a per úgy indult, hogy egy külföldi állam a követségi épületén javítási munkálatokat végeztetett és ebből kifolyólag vita támadt közötté és a munkálatokat végző vállalat között. A vállalat által indított polgári per során az alperes az államközi jogra, az államközi jogilag elismert szuverenitására és függetlenségére hivatkozott. A bíróság a pert érdemben bírálta el, kifejtvén, hogy az állam szuverenitásából nem lehet arra következtetni, hogy az állam a külföldi bíróság előtt egyáltalában nem perelhető. Ez csak akkor van így, midőn az állam mint szuverén közhatalmi szervezet lép fel. Ott azonban, ahol az

³⁶ Hermann: Die Zivilprozessordnung und die Jurisdiktionsnorm. 1934, 127. l.

³⁷ Kohler (Klage und Vollstreckung gegen einen fremden Staat, 1910, 516. l.) 1910-ben még azt írhatta, hogy Ausztria a teljes mentesség alapján áll. Az új osztrák gyakorlat kifejlődésének kezdete azonban ép Kohler munkájának megjelenésével esik össze.

³⁸ Oberster Gerichtshof, 1907 dec. 17. Walker, TPR, 175. l.

³⁹ Verordnungsblatt des Justizministeriums, 1915, 9. l.

állam magánjogi ügyletek kötésébe bocsátkozik, szuverenitása nem játszik szerepet és éppen ezért arra az állam nem is hivatkozhatik. Ha pedig az állam a magánjogi ügyleteit egy másik állam jogrendjében végzi, nem kifogásolhatja azt, hogy ennek az államnak a bíróságai az ilyen ügyletek felett is gyakorolják a joghatóságot.⁴⁰

Ugyanezt az elvet fejtette ki az osztrák legfelsőbb bíróság egy másik ítéletében is. Ezt a keresetet az Osztrák-Magyar Bank indította Magyarország ellen, mert a magyar tanácsköztársaság a bank magyarországi intézeténél lévő bankbetéteket szocializálta. Ezt a pert a bíróság megszüntette ugyan azzal a megokolással, hogy itt nem magánjogi, hanem közjogi ügyletről, az állami felségjog gyakorlásából eredő kártérítési keresetről van szó, azonban kifejtette, hogy az általános szabályok szerint a külföldi állam elleni perben megvan a joghatóság, ha a külföldi államot magánjogi jogcím alapján perlik.⁴¹

Az 1934. évi osztrák alkotmány 8. cikke a weimari alkotmány 4. §-ához hasonló rendelkezést tartalmazott az államközi jog és a belső állami jog egymáshoz való viszonyáról: „*Die allgemein anerkannten Regeln des Völkerrechts gelten als Bestandteile des Bundesrechts.*” Ez az osztrák államjogi helyzetben 1938-ban beállott változás miatt ma már nem hatályos rendelkezés azonban a fenti gyakorlattal az osztrák felfogás szerint nem állott ellentétben.

Az osztrák bíróságok mindig elismerték, hogy a belső állami jog és az államközi jog összhangját vélelmezni kell. Az osztrák bíróságok azonban azt a gyakorlatot, amely szerint a külföldi állam elleni magánjogi kereseteket is érdemben bírálták el, *nem tekintették államközi jogellenesnek*. Szerintük ugyanis az államközi jogilag minden állam

⁴⁰ Oberster Gerichtshof, 1920. jan. 5. „Die Ansicht, dass der Begriff der Souveränität eines Staates auch die absolute Unverantwortlichkeit dieses Staates vor dem Forum eines jeden ausländischen Gerichtes in sich schliesst, ist nicht richtig. Wenn es sich um eine Angelegenheit handelt, bei der die Souveränität des fremden Staates in Frage kommt, welche eben die Voraussetzung für die Anwendung der Grundsätze des Völkerrecht bildet, wird allerdings die inländische Gerichtsbarkeit nicht eintreten dürfen, wenn jedoch der fremde Staat im Inlande als Träger von Privatrechten auftritt und Verträge eingeht, welche im Inlande abgewickelt werden sollen, so tritt er in die Rechtsordnung des ausländischen Staates ein und kann daher von demselben nicht völlig unabhängig bleiben. In diesen Fällen muss auch der fremde Staat den Gerichten des Staates, in dem das Geschäft seinen Sitz hat, unterworfen sein.” AmtlS, 1920, 3. 1.

⁴¹ Oberster Gerichtshof, 1919 aug. 27. Niem., 1920, 506. 1.

részére biztosított szuverenitással és függetlenséggel nincs ellentétben az, ha a külföldi állam felett magánjogi ügyletekből kifolyólag más állam bíróságai is gyakorolnak joghatóságot.

Miként az *Oberster Gerichtshof* egyik határozatából⁴² kitűnik, az osztrák bíróságok ezt az álláspontjukat az államközi jog szabályainak a német gyakorlattól eltérő értelmezése és magyarázata útján alakították ki.

Mind a két felfogás abból indult ki, hogy az államok államközi jogilag biztosított egyenlősége nem engedi meg azt, hogy egyikük a másik felett joghatóságot gyakoroljon. Megegyeznek e felfogások továbbá abban is, hogy a joghatóság gyakorlását a külföldi állam felett is megengedik többek között abban az esetben, ha a külföldi állam magát a másik állam joghatóságának akár kifejezetten, akár hallgatólagosan önként aláveti. A különbség a két felfogás között ott van, hogy *a német álláspont a hallgatólagos alávetést általában szigorú alapon bírálja el*. Szerinte az alávetési aktusból az alávetési szándéknak félreismerhetetlenül ki kell tűnnie. Így pl. nem elég az alávetéshez, hogy egyik állam a másik állam területén, annak jogrendjében és felségjoga alatt kereskedelmi üzletet folytat. Az osztrák felfogás azonban *mindazon esetekben hallgatólagos alávetést lát, amelyben az egyik állam önként, saját akaratából a másik állam jogrendjében és a másik állam, fennhatósága alatt álló jogterületen magánjogi ügyleteket köt*.

Ez az álláspont legvilágosabban kiolvasható az osztrák legfelsőbb bíróságnak az 1928. szeptember 11-én kelt ítéletéből. Az ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a volt csehszlovák köztársaság bécsi követségi épületének lépcsőházában a felperest baleset érte, mert a lépcsőház a kérdéses időben a rendesnél gyengébben volt kivilágítva. Ez alapon kártérítési keresetet indított a háztulajdonos csehszlovák állam ellen. A bíróság ebben a perben ítéletében kifejtette, hogy a joghatóság gyakorlásához a külföldi állam kifejezett, vagy hallgatólagos alávetésére van szükség. Hallgatólagos alávetésnek vehető, ha a külföldi állam a belföldi anyagi jog alá tartozó *szerződést köt*, mert ezzel hallgatólagosan belépett a belföldi jog terére. Nem lehet azonban hallgatólagos alávetésről szó ott, ahol a kereset alapja nem a külföldi állammal megkötött szerződés, hanem *tiltott cselekmény*. Itt ugyanis az állam nem nyilvánította még hallgatólagosan sem alávetési akaratát.

⁴² Ob. Gerichtshof, 1928 szept. 11. AmtlS, 1928, 427. l.

A régi Németország és a volt Ausztria bíróságai tehát ugyanannak az államközi jognak és nagyrészen egyező belső állami törvényeknek alapján állva a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében *egymással teljesen ellenkező gyakorlatot* követtek.

Az Ausztria államjogi helyzetében beállott változás következtében ez a jogállapot a jövőben valószínűleg meg fog szűnni. Az azonban még nem dönthető el, hogy a jog-egységesítő munka során a Német Birodalom törvényhozó szerve, illetőleg bíróságai melyik felfogást fogják magukévá lenni.

C) *A cseh-morva védnökség.*

A cseh-morva védnökséget létesítő, 1939. március 16-án kelt német rendelet 12. §-a akként rendelkezik, hogy a védnökségben az eddig hatályban volt jog érvényben marad, ha nem ellenkezik azzal, hogy e terület felett a Német Birodalom védnökséget gyakorol.⁴³ A védnökségben hatályban lévő jog eredete tehát a volt csehszlovák köztársaság jogforrásaiban található. A csehszlovák köztársaságnak önálló polgári perrendtartása, illetőleg perjoga nem volt. Az 1918. október 28-án kelt csehszlovák törvény 2. §-a szerint azokon a területeken, amelyekből az újonnan megalakult Csehszlovákia kialakult, hatályban maradtak mindazok a jogszabályok, amelyek ott az államfordulat előtt hatályban voltak, kivéve, ha őket a csehszlovák törvényhozás külön hatályon kívül helyezi.

A polgári perrendtartás terén hatályon kívül helyezés nem történt, ezért a régi magyar és osztrák jogszabályok a csehszlovák köztársaság megalakulása után is érvényben maradtak.

E szabályokat a maguk helyén ismertettük.

A cseh-morva védnökségben sincs érvényben olyan rendelkezés, amely a külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozólag kifejezett szabályozást tartalmaz.

⁴³ Erllass des Führers und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mahren, 1939 március 16. (RGBl. í. 485. l.) *Klein*: Die staats- und völkerrechtliche Stellung des Protektorats Böhmen und Mahren, Arch. öff. R. 1940, 255. skv. l. A cseh-morva védnökség nem önálló állam, hanem *sui generis* kapcsolatban áll a német birodalommal, önálló jogrendszerrel és külön állampolgársággal. *Stuckart*: Das Protektorat Böhmen und Mahren, DJ, 1939. 892. l. *Huber*: Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches, 1939, 393. l. *Globke*: Die Protektoratsangehörigkeit, Z. für Ostr. 6. Jg. (1939/40), 447. l. *Váli*: A cseh-morva protektorátus és a német-szlovák védelmi egyezmény a nemzetközi jog megvilágításában. 1939.

A volt csehszlovák legfelsőbb bíróságok gyakorlatában megnyilvánuló jogi felfogás szerint azonban a csehszlovák jog a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlását államközi jogellenesnek találta.

Így határozott az egyik csehszlovák legfelsőbb bíróság egy Ausztria elleni pert megszüntetve, mert a per érdemi elbírálására csak az alperes külföldi állam kifejezeti alávetése esetében lett volna meg a joghatósága.⁴⁴

Ugyanezt az elvet tette magáévá a másik csehszlovák legfelsőbb bíróság abban az ítéletében, amellyel egy Franciaország elleni kártérítési pert szüntetett meg. A követelés jogalapja az volt, hogy a prágai francia katonai misszió egyik gépkocsija elütötte a felperesek jogelődjét. A kereset a gépkocsi üzemeltetője, a francia állam ellen indult és az alsóbíróságok annak helyt is adtak. Ítéletüket azonban a prágai legfelsőbb bíróság megváltoztatta, mert szerinte külföldi állam ellen a belföldi joghatóság nem volt gyakorolható.⁴⁵

Ennek az álláspontnak következtében a csehszlovák bíróságok az államközi egyezményekben a joghatóság alóli mentességről történő lemondást mint az általános szabály alóli kivételt szorosán értelmezték. Így abban a perben, amelyet a német állami vasutak által csehszlovák területen okozott vasúti balesetből kifolyólag Németország, mint a vasút üzemeltetője ellen indítottak, a bíróság a pert joghatóság hiányában megszüntette, annak ellenére, hogy Németország a versaillesi szerződés 281. §-ában mentességéről lemondott. A csehszlovák legfelsőbb bíróság kifejtette, hogy a versaillesi szerződés 281. §-a ebben a perben nem alkalmazható, mert az csak az árucsereforgalomra vonatkozik (ezt a cseh ratifikálás indokolása alapján látta a bíróság megállapíthatónak), a per pedig nem árucsereforgalomból, hanem személyszállításból eredő baleset következtében támadt, ezért a kivétel jellegénél fogva szorosán értelmezendő egyezményt reá alkalmazni nem lehetett.⁴⁶

A csehszlovák gyakorlat ezen általános elvi álláspontja mellett kivételeket is ismert. Így az önkéntes alávetés esetét és a belföldi ingatlanokra vonatkozó dologi pereket, amelyek a külföldi állam ellen a mentesség ellenére is meg voltak indíthatók.

⁴⁴ Brünni legfelsőbb bíróság, 1920 okt. 12. Z. für Ostr. 1927, 253. l.

⁴⁵ Prágai legfelsőbb bíróság, 1921 okt. 19. Z. für Ostr. 1927, 254. l.

⁴⁶ U. az, 1923 jan. 16. Z. für Ostr. 1927, 255. l.

D) A lengyel főkormányzóság.

A lengyel főkormányzóságban érvényes jogra az 1939. október 12-én kelt rendelet 7. §-a akként rendelkezik, hogy az ott addig érvényben volt jog továbbra is hatályban marad, amennyiben nincs ellentétben azzal, hogy a főkormányzóság területe a Német Birodalomba olvadt.⁴⁷

Lengyelország joga nem volt egységes, minthogy Lengyelország megalakulásakor az egyes jogterületeken hatályban maradtak azok a szabályok, amelyek ott az önálló lengyel állam megalakulása előtt is hatályban voltak. E szabályok a külföldi állam feletti joghatóságot nem rendezték.

A varsói legfelsőbb bíróság egyik ítéletéből arra lehet következtetni, hogy a lengyel jog álláspontja szerint a külföldi állam ki volt véve a belföldi joghatóság alól. E perben a felperes gépkocsibalesetből eredő kártérítési követelését érvényesítette a gépkocsi üzembentartója, Csehszlovákia ellen. Az alsóbíróságok az általános szabályok alapján a keresetnek helyt adtak, a legfelsőbb bíróság azonban a pert joghatóság hiányában megszüntette és kijelentette, hogy a magánjogi szabályok csak a magánszemélyek egymás közötti jogviszonyait rendezik, de külföldi állammal szemben nem alkalmazhatók.⁴⁸

3. Anglia.

Az angol jognak a kontinentális jogrendszerektől teljesen különböző felfogása a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében is megnyilvánul.

Természetes, hogy akkor, amidőn a külföldi állammal szemben gyakorolható joghatóság kérdésében kifejezett törvényes rendelkezések még a kodifikáció iránt fejlettebb érzékkel rendelkező államokban sem találhatók, az angol jogban sem más e téren a helyzet. Itt még olyan egyéb, a joghatóságra vonatkozó törvényes rendelkezés sem található, amelyet a külföldi állam feletti joghatóság kérdésénél kiinduló pontként lehetne felhasználni.

E helyett az angolszász jogfelfogásnak arra a sajátos szemléletére kell reámutatni, amely az állam elleni kere-

⁴⁷ Erlass des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete, 1939 október 12. (RGI. I. 2077. I.) A volt lengyel jogra I. *Korkisch*: Das Privatrecht im ehemals polnischem Staatsgebiet, Z. für ausl. und IPR, 1939. 850. skv. 1.

⁴⁸ Lengyel legfelsőbb bíróság, 1926 márc. 2. Z. für Ostr. 1927. 275. 1.

seteket a kontinentális jogrendszerekről teljesen eltérően konstruálta meg.

A kontinentális jogokban az állam magánjogi ügyletei tekintetében *a közönséges magánjog szabályai alatt áll*. Ennek következtében általánosan elismert az az elv is, hogy az állam a magánjogi ügyletekből kifolyólag ettől eltérő törvényes rendelkezés hiányában a rendes bíróságok előtt ép úgy beperelhető, mint bármely más magánjogi személy. Rendszerint csak abban nyilvánul meg az állam különleges jogi helyzete, hogy csak *saját* bíróságai előtt vonható perbe.

Az angolszász jogterületen az állam magánjogi felelősségére vonatkozólag ettől teljesen eltérő jogi felfogás fejlődött ki.

Az angol jog *nem ismeri az állam külön jogi személyiségét*. Mindazokban a jogviszonyokban, amelyekben a kontinentális felfogás szerint az állam szerepel, az angol jogban a király áll. Az angolszász jogfelfogás nem ismeri az államfő személye és az állam között azt a szétválasztást, amely a kontinentális jogrendszerekben is csak a későbbi fejlődés eredménye. Ennek következtében Angliában a király jogállása is lényegesen különbözik a többi államfő jogi helyzetétől: Angliában a *király és az állam magánjogilag egy egészként mint szétválaszthatatlan egység jelentkeznek*.

Fokozza a helyzet különleges voltát az, hogy az angol alkotmányjog egyik alaptétele (*the king can do no wrong*) szerint a király a maga személyében jogi felelősségre nem vonható.⁴⁹

Ennek következtében mindazok a keresetek, amelyek a kontinentális jogrendszerekben az állam ellen megindíthatók volnának, az angol jog szerint jogalapot nélkülöznek és nem tartoznak sem a rendes bíróságok, sem esetleges más (közigazgatási) hatóságok elé.

Ennek a konstrukciónak az egyesre nézve rendkívül hátrányos következményei lehetnek. Az állam elleni igény ugyanis bírói úton nem lévén érvényesíthető, az állammal ügyletet kötő vagy az állam jogellenes magatartása következtében kárt szenvedett fél magánjogi igényét nem érvényesítheti és így hátrányosabb helyzetbe kerül, mint az a

⁴⁹ *Austin*: Crown Practice, The complete Statutes of England, classified and annotated, V. köt. 1929. 5. skv. 1. *Brookfield*: The immunity of foreign States engaged in private transactions, Journal of Comparative Legislation and International Law, 1938. 1. skv. 1. *Dicey*: Introduction to the study of the Law of Constitution. 1923, 5. 1. *Phillimore*: Immunité des Etats au point de vue de la juridiction ou de l'exécution forcée, Cours. 1925 – III. 463. 1.

magánszemély, aki hasonló alapon nem az állam, hanem valamely magánszemély ellen jogosult követelést támasztani.⁵⁰

Ennek a helyzetnek a felismerése folytán honosodott meg az angol jogban ú. n. *Petition of Rights* eljárás.

Ennek az eljárásnak a megkonstruálásánál egyrészt meg kellett őrizni az államnak, illetőleg a királynak a jogi felelőtlenségét, másrészt jogvédelmet kellett biztosítani annak a magánszemélynek, aki az állammal jogviszonyba kerülve az e viszonyból eredő igényét az állammal szemben érvényesíteni akarja. Ennek a két ellentétes szempontnak a kiegyenlítése úgy történt, hogy a magánszemély ilyen esetekben jogosult a királyhoz fordulni jogvédelemért (*that right be done*). Ennek az eljárásnak a során a magánszemély követelését a királyhoz intézett *kérvény* formájában érvényesíti. A kérelem teljesítése vagy elutasítása azonban a király mérlegelése, nem pedig jogszabály alapján történik. A magánszemélynek az állam ellen *jogigénye nincs*. Természetesen a király mindazokban az esetekben teljesíteni szokta a kérelmet, amikor a magánjogi igény bírói úton lehetett volna érvényesíthető, ha a másik fél nem az állam, hanem egy másik magánszemély lett volna. Ilyen módon biztosítva van az állammal jogviszonyba kerülő magánszemély érdekeinek védelme, a nélkül, hogy át kellett volna törni azt az elvet, amely szerint az állam jogi felelősséggel senkinek sem tartozik.⁵¹

Az angol jognak az az álláspontja, amely nem engedi meg az állam ellen a bírói eljárást, érvényesül a külföldi állam ellen indított polgári perek tekintetében is.⁵²

Az állam jogi helyzetének a fenti felépítése ugyanis abból indul ki, hogy az állam felett gyakorolt bárminő jellegű hatósági eljárás nem egyeztethető össze az állam lényegével. Ez áll természetesen olyan esetekben is, amikor az eljárást *külföldi állam* ellen kellene lefolytatni.

Az angol gyakorlat ezt az elvet eleinte ugyan külföldi államra nem alkalmazta, joghatóságot azonban külföldi állam felett a nemzetközi udvariasságra hivatkozva akkor sem gyakorolt.⁵³

⁵⁰ *Phillimore*, id. m. 475. l.

⁵¹ Az eljárást a *Petition of Rights Act* 1860 és a *Chancery Rules* 1862 szabályozzák. L. *Austin* id. m. 47. l.

⁵² *Westlake*: A treatise on private international law, 7. kiad. 1925, 266. skv. l.

⁵³ Az 1926. évi brüsszeli egyezmény (1. III. fejezet, 4. pont) tárgyalása során a brit képviselő az állami hajóknak a külföldi jog-

Csak a XIX. század második felében alkalmazzák a mentességre vonatkozó jogszabályt külföldi állam elleni perekben is. Erre először azokban a perekben került a sor, amelyeket a XIX. század hetvenes éveiben Peru állam ellen indítottak. A keresetek alapjául szolgáló tényállás az volt, hogy Peru egy társaságnak koncessziót adott az Angliába irányuló guanó-exportra. Később egy angol államkölcson fedezeteként jelzálogul kötötte le az állami guanótelepeket. Ezért az angol koncessziótulajdonosok kártérítési keresetet indítottak Peru ellen az angol bíróságok előtt.

Az egyik ilyen perben a *Court of Chancellery* kimondta, hogy külföldi állammal szemben az angol bíróságoknak nincs joghatósága.⁵⁴ A *Court of Appeal* az ítéletben jellemzően juttatta kifejezésre az angol jognak az állam magánjogi ügyleteivel szemben elfoglalt álláspontját. E szerint külföldi állammal szemben az angol bíróság nem járhat el, mert nincs olyan angol jogszabály, amelynek alapján ezt megtehetné. Államközi bíróság előtt sem lehet az ilyen igényeket érvényesíteni. Ennek következtében az állam által elvállalt ilyen kötelezettségek nem is jogi jellegű kötelmi viszonyok, hanem csak naturális obligációk, amelyeknek érvényesítése nem a magánjogi igény érvényesítésére általában meghatározott módon, hanem legfeljebb az illető állam saját bíróságai előtt történhetik.⁵⁵

Az angol gyakorlatnak azonban e tekintetben az ú. n. *Parlement Belge* eset adott irányt, amelyet a *Court of Appeal* 1880-ban döntött el.

Az irányadó tényállás szerint egy, a belga állam tulajdonában lévő és általa üzemben tartott kereskedelmi hajó, a *Parlement Belge* összeütközött egy másik hajóval. Az utóbbi hajó tulajdonosa a *Parlement Belge* üzembentartóját, a belga államot kártérítésért beperelte az angol bíróság előtt. Az alsóbíróság a keresetnek helyt adott, mert szerinte a *Parlement Belge* nem állami főhatalmi, hanem kereskedelmi tevékenység céljából volt üzemben tartva, tehát az állami főhatalom különleges természetéből folyó kivételes helyzetre nem tarthat igényt. A *Court of Appeal* azonban ezt az ítéletet joghatóság hiányában megváltoztatta azzal a megokolással, hogy ha magánjellegű kereskedelmi tevé-

hatóság alól való mentességét is egyszerűen a nemzetközi udvariasságra vezette vissza. (Bulletin 1926, n. 74. de la Comité Maritime Internationale, 507. l.) L. még: *Bosco*: Riv. 1929, 50. l.

⁵⁴ Court of Chancellery, 1869. máj. 27. Clunet, 1876, 125. l.

⁵⁵ Court of Appeal, 1877 ápr. 18. Clunet, 1878, 46. l.

kenység céljából tart is üzemben a külföldi állam hajókat, akkor sem perelhető be más állam bírósága előtt. Ez ugyanis az állam függetlenségével és önállóságával nem volna összhangban. Ezért az ilyen perek az angol bíróság joghatósága alól ki vannak véve.⁵⁶

Hasonló álláspontot foglalt el a *Court of Appeal* az ugyanilyen tényállás alapján Portugália ellen indított ú. n. *Porto Alexandre* esetben is.⁵⁷

Az angol jog szerint a mentesség az állam lényegével jár. Ez kitűnik azokból a döntésekből, amelyek a mentességet *de facto* kormányoknak, illetőleg államoknak is megadták. Így egy alkalommal egy észet, máskor egy szovjet orosz államhajóra vonatkozólag tagadták meg az angol bíróságok az eljárást, holott az illető alperes állam, vagy annak kormánya angol részről még nem volt elismerve.⁵⁸

Ugyancsak megszüntette 1924-ben a *Court of Appeal* azt a pert is, amelyet a *Jupiter* nevű hajó szovjet állami tulajdonba vétele miatt indítottak a hajó volt tulajdonosai a szovjet állam ellen. A kereset alapja az volt, hogy a szovjet állam állami tulajdonba vette át a cári orosz vállalatok tengeri hajóit, közöttük a felpereseknek egy angol kikötőben tartózkodó *Jupiter* nevű hajóját is. A kereset birtokháborítás címén indult.⁵⁹

Az angol bíróságoknak ez az állandó gyakorlata, az idevonatkozó határozatok többségéből is kitűnik.⁶⁰

Az angol gyakorlat ez alól az elv alól csak az *önkéntes alávetés* alapján tesz kivételt, de azt is szorosán magyarázza és csak a peres eljárásra vonatkozólag ismeri el. Ha a külföldi állam a belföldi bíróság határozatának magát

⁵⁶ *The Parlement Belge* (1880), 5. P. D. 197. Az ítélet szerint a mentesség: „consequence of the absolute independance of every sovereign authority and of the international comity.”

⁵⁷ *Court of Appeal*, 1919 nov. 10. *Cobbett*: Leading Cases on international law, 1922, 266. l.

⁵⁸ *The Gagara* (1919) P. 95. Hill. – *Court of Appeal*, *Luther v. James Sayor & Co* (1921). I. K. B. 456, 471.

⁵⁹ *Court of Appeal*, 1924. júl. 17. *Clunet*, 1927, 1139. l.

⁶⁰ *The Tervaete* (1922) P. 197. Duke. *Court of Appeal* (1922) P. 259. *Vavasieur v. Krupp* (1878) 9 Ch. D. 351. *Compañia Mercantil Argentina v. U. S. Shipping Board* (1924) W. N. 129. G. A. – House of Lords. 1937 márc. 15. Z. für ausl. öff. Recht und VR. 1937, 935. *The Charkieh*. High Court of Admiralty, 1875. máj. 7. *Clunet*, 1874. 36. l.

Az állami hajók mentességére vonatkozó angol gyakorlatot l.: *Matsunami*: Immunity of State ships. 1924, 34. skv. 1. és *McNair*: judicial recognition of States and governments and the immunity of State ships. B. Y. 1921–22, 68. skv. 1.

előzőleg alá is vetette, ez az alávetés angol felfogás szerint nem vonatkozik az ügygel esetleg összefüggésben lévő, de nem polgári peres, hanem perenkívüli eljárásra, így különösen a végrehajtásra sem.⁶¹ Ehhez az alperes államnak újabb alávetési nyilatkozatára van szükség.

Egy másik kivétel a külföldi állam felperes által indított perben az alperes részéről az állam ellen támasztott *viszont kereset*, ha az alapkeresettel összefügg, vagyis ugyanazon ténybeli alapon áll.⁶²

Az angol jog ezeket a kivételeket nem tekintve szigorúan azon az állásponton van, hogy a külföldi állam feletti joghatóságot saját bíróságai részére *nem ismeri el*. Ezt az államközi jog azon szabálya alapján teszi, amely szerint az államok *egyenlők és egymástól függetlenek*. Az angol gyakorlat ily irányba fejlődéséhez nagy mértékben hozzájárult az az angol jogi felfogás, amely az állam külön jogi személyiségét nem ismeri és az állam ellen indított bárminő – tehát nem csak bírói – eljárást még akkor is az állam lényegébe ütközőnek tart, ha az eljárást az állam saját hatóságai folytatják le.⁶³

4. Olaszország.

A külföldi állammal szemben gyakorolható joghatóságra nézve közvetlen szabályozást az olasz jog sem foglal magában. Így a külföldi államnak mint polgári perbeli alperesnek a helyzetét az olasz jogterületen is csak a bírói gyakorlatban kialakult szokásjog szabályozza.⁶⁴

Az olasz jog is ismer olyan illetékességi okokat, amelyek külföldi alperessel szemben is alkalmazhatók,⁶⁵ arra nézve azonban az olasz jog szabályozást nem ad, hogy alkalmazhatók-e ezek a rendelkezések abban az esetben is, ha a perbevont alperes külföldi állam.

⁶¹ *Duff-Development Co. v. Government of Kelantan*, 1923 (1, Ch. 285.).

⁶² *South-African Republic v. Comp. Fr.-Belge* (1897) Cobbett, id. m. 93. l. – *The Newbattle* (L. R. 10. P. D. 35.) *Brookfield*, id. im. – Kings Bench Division, 1905 okt. 25. *Clunet*. 1906. 1180. l.

⁶³ Megjegyzendő, hogy az angol jog is tartalmaz olyan szabályokat, amelyek alapján külföldi alperes a belföldi bíróság előtt is perelhető. Az angol jognak fentebb ismertetett álláspontja értelmében azonban arra nem került sor, hogy e szabályok külföldi állam elleni alkalmazhatóságának kérdésében kelljen a bíróságnak döntenie.

⁶⁴ *Gianzana*: *Lo straniero nel diritto civile italiano*, Vol. I. P. II. 1884. 79. l.

⁶⁵ C proc. civ. 105. §.

A külföldi államra vonatkozólag csak a végrehajtás tekintetében tartalmaz rendelkezéseket az 1925. évi augusztus 30-án kelt 1621. sz. törvény a következőkben:

*„Non può procedersi a sequestro, nonche a pignoramento, vendita ed, in genere, ad atti esecutivi su beni mobili ed immobili, navi, crediti, titoli, valori ed ogni altra cosa spettante ad uno Stato estero, senza l'autorizzazione del Ministro della Giustizia. La presente disposizione si applica solo a quegli Stati che ammettono la reciprocità.”*⁶⁶

Ez a törvény első tekintetre azt a látszatot kelti, mintha a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlását általában tiltó általános szabály kiegészítése volna. Azzal, hogy a törvény a külföldi állam elleni végrehajtást az igazságügy-miniszter külön hozzájáruláshoz köti, a külföldi államnak oly különleges mentességet biztosít, amely más alpereseket általában véve nem illet meg. Az pedig, hogy a külföldi állam elleni végrehajtásra külön rendelkezések vannak érvényben, nem áll ellentétben a külföldi állam mentességével a belföldi joghatóság alól, mert a mentesség esetében is előfordulhatnak olyan esetek, mikor a joghatóság a külföldi állammal szemben mentessége ellenére is gyakorolható. Így elsősorban az önkéntes alávetés esetében, azután az ingatlanokra vonatkozó dologi perekben és esetleg más körülmények között is.⁶⁷

Ennek az értelmezésnek azonban ellentmond az a körülmény, hogy az olasz bíróságok gyakorlatában szokásjogi úton határozottan és félreismerhetetlenül ezzel ellenkező jogszabály alakult ki.

Ennek a gyakorlatnak a kialakulásában a legelső állásfoglalások a XIX. század végén történtek.

Így a turini semmitőszék az egyik határozatában egy Dánia ellen indított polgári perben kifejtette, hogy a közjogi és a magánjogi személyiség elválasztása az állam esetében ép úgy megtörténhetik, mint a többi személyeknél. *Az állam, mint gazdasági alany nem közjogi minőségben lép fel, ennél fogva a közjogi különleges jogállására az ellene indított polgári per során eredménnyel nem hivatkozhatik.*⁶⁸

A firenzei *Corte di Cassazione* az egyik ítéletében, amelyet egy Tunisz ellen indított hagyatéki perben hozott, ehhez hozzáteszi, hogy ha a közjog és magánjog elválasztása általában megtörtént, akkor az elvet alkalmazni kell a

⁶⁶ Regio Decreto-Legge No. 1621. Raccolta ufficiale, 1926. III. 2930. 1.

⁶⁷ Ilyen értelmezést tulajdonít a törvénynek *Provinciali: L'immunita giurisdizionale degli Stati stranieri*, 1933, 168. 1.

⁶⁸ Cass. Torino, 1882, D. C. 383. 1.

külföldi állam elleni perben is. Ha tehát a külföldi állam magánjogi viszonylatban lép fel, olyannak kell tekinteni, mint bármely más külföldi magánjogi természetes vagy jogi személyt.⁶⁹

Ugyanezen az állásponton állva marasztalta el a nápolyi semmítőszék Görögországot abban a perben, amelyet ellene egy olasz elmegyógyintézetbe felvett görög állampolgár tartási, és gyógyítási költségeinek megtérítése iránt indítottak.⁷⁰

Ugyanezt az elvet mondta ki a *Corte di Lucca is*.⁷¹

Érdekes indokolással marasztalta el a római *Corte di Cassazione* Ausztria-Magyarországot abban a polgári perben, amelyet a velencei partvédő munkálatok vállalkozója indított követelése fejében a megrendelő Ausztria-Magyarország ellen. (A per azért került az olasz bíróságok elé, mert közben Velence olasz fennhatóság alá jutott.) Ausztria-Magyarország elismerte a követelést, azonban hivatkozott arra az államközi jogi elvre, amely szerint a követelés az államutódlásra vonatkozó szabályok szerint az utódállamot, jelen esetben Olaszországot terheli. A bíróság Ausztria-Magyarországot marasztalta. Ítéletét nem arra alapította, hogy a külföldi állam alperes perben érdemi védekezést terjesztett elő, tehát őt olyannak lehetett tekinteni, mint aki a bíróság joghatóságának magát hallgatólagosan alávetette, hanem e helyett a fentebb közölt határozatokban is kifejezett gondolatmenettel kijelentette, hogy a külföldi állam magánjogi kötelezettségéről lévén szó, a külföldi állam a magánjogi és a külföldi alperesekre vonatkozó perjogi szabályok alapján felelősséggel tartozik. Az, hogy az általa megrendelt munkálatok államutódlás következtében olasz állami fennhatóság alá jutottak, mint a magánjogi jogviszonytól független és arra ki nem ható államközi jogi körülmény nem lehet az oka annak, hogy a vállalkozó és a megrendelő egymás közötti magánjogi viszonyában változást hozzon létre.⁷²

A legfelsőbb bíróságnak ezt az elvi álláspontját magu-

⁶⁹ Cass. Firenze, 1886 július 25. Giuririspr. 1886. I. 1 486. I. D. C 398. I.

⁷⁰ Cass. Napoli, 1886 márc. 16. Annali, 1886. I. 1. 222. D. C. 399.

⁷¹ Corte di Lucca, F. it. 1887, I. 477.

⁷² CASS. Roma, 1895 okt. 12.: „E di vero è perfettamente esatta distinzione ricordata dalla sentenza stessa di dover distinguere nello Stato l'ente politico dall'ente civile per conchiuderne che quando discende ad atti di amministrazione ed a contrattazioni civili e assume personalità privata agisce *utendo jure privatorum*, e quindi come i privati va *soggetto alla giurisdizione dell'autorità giudiziaria*.” Giurisp. 1893, I. 1–1213.

kévé téve az olasz bíróságok a külföldi állam ellen indított pereket *érdemben bírálják el*.

Ezt az álláspontot foglalta el a római törvényszék azokban a perekben, amelyeket az 1917–1918. években olasz területen felállított francia légi kikötő különböző magánjogi ügyleteiből kifolyólag indítottak a francia állam ellen.⁷³ Hasonlóképp ítélt ugyanez a bíróság abban a perben, amelyet Mexikó ellen indítottak a követsége számára Olaszországban megvett ház vételügyletéből kifolyólag.⁷⁴

Az olasz jognak az az elvi álláspontja, hogy a külföldi állam magánjogi viszonyai tekintetében alá van vetve a belföldi bíróságok joghatóságának, oly erős, hogy *még olyan viszonylatokban is megnyilvánul, ahol vitás lehet, hogy magánjogi ügyletről van-e szó*, pl. a külföldi állam részére történő hadiszállítások tekintetében. Azokban az államokban, ahol általában a mentesség elve nyert elfogadást, ezekben a perekben a bíróságok legnagyobb részét arra hivatkoznak, hogy a hadsereg szükségleteinek fedezése nem tekinthető egyszerű magánjogi ügyletnek. Az olasz bíróságok azonban az ilyen ügyleteket sem tekintik közjogi jellegűnek. Ezt az álláspontot foglalta el a *Corte di Cassazione* abban az ítéletében, amelyet Románia ellen indítottak olyan olasz felperesek, akik Románia részére történt hadiszállításokban vettek részt.⁷⁵

Az olasz bíróságoknak az az álláspontja, hogy a külföldi állam elleni polgári pereket joghatóság hiánya miatt nem szüntetik meg, hanem érdemben bírálják el, külsőleg hasonlóságot mutat az osztrák gyakorlattal, amely az ilyen keresetek legnagyobb részét szintén érdemileg dönti el.

A kétféle felfogás között azonban nagy elvi ellentét mutatkozik.

Az osztrák bíróságok gyakorlata abból indult ki, hogy az államközi jog szerint a külföldi állam a belföldi állam joghatósága alól ki van véve. Az általános szabály alól azonban több kivételt ismer. Egyik kivétel a külföldi államnak önkéntes alávetése a belföldi joghatóság alá. Ez hallgatólagosan is történhetik. Hallgatólagos alávetésről van szó osztrák felfogás szerint mindazokban az esetekben, amikor a külföldi állam azt az akaratát nyilvánítja, hogy a belföldi állam jogrendjébe óhajt belépni. Ennek az aka-

⁷³ Trib. civ. Roma. 1924 febr. 13. Riv. 1925, 236. l. – *Siotto-Pintor*: La dottrina dell'immunità degli Stati esteri dalla giurisdizione interna e la recentissima giurisprudenza italiana, Festgabe für Fritz Fleiner. 1927, 233. l.

⁷⁴ Tribunale di Roma, 1928 jún. 6. F. it. 1928, 862. l.

⁷⁵ Cass. 1926 márc. 13. F. it. 1926, 584. l.

ratnak a fennállását meg lehet állapítani, ha az állam az általa kötött magánjogi ügylet, szerződés vagy egyoldalú jognyilatkozat útján a másik állam jogrendjében idéz elő jogi hatásokat. Ott azonban, ahol ilyen akaratnyilvánítás a külföldi állam részéről nem történt, felette nem lehet a joghatóságot gyakorolni. Ezen az alapon az osztrák bíróságok a jogügyletekből eredő kereseteket a külföldi állam ellen is érdemben bírálják el, a magánjogi tiltott cselekményből eredő perekben azonban, ha azok külföldi állam ellen irányulnak, nem látják joghatóságukat megállapíthatónak.

Az olasz felfogás ezzel szemben abból indul ki, hogy az államközi jog nem tiltja a joghatóság gyakorlását külföldi állammal szemben. Az államközi jognak azok a szabályai, amelyek az államok egyenlőségét és függetlenségét mondják ki, helyes értelmük szerint csak az államközi jog terén érvényesülhetnek és nem lehetnek irányadók ott, ahol az állam nem mint államközi jogszemély, hanem mint magán-személy szerepel. Az állam személyében egymástól élesen el kell választani a közjogi, illetőleg államközi jogi jogalanyi, a szuverenitással rendelkező legfőbb közhatalmi szervezetet a magánjogi ügyletekbe bocsátkozó és magát a többi magánszeméllyel egy színvonalra helyező államtól. Az utóbbi minőségben az állam nem hivatkozhatik a közjogi szuverenitásra. Ennélfogva a magánjogi ügyletek feletti joghatóságnak egy másik állam részéről gyakorlása akkor sem ütközik az államközi jogba, ha az a külföldi állam beleegyezésétől, illetőleg önkéntes alávetésétől függetlenül történik. *A joghatóság gyakorlásának alapja ugyanis nem a külföldi állam kifejezett vagy vélelmezett akarat nyilvánítása, hanem egyszerűen az ügylet magánjogi minősége.*

A két felfogás közti különbség a szerződésből eredő igények elbírálásánál gyakorlati különbségekkel nem jár, ellenben más-más eredményre vezet a magánjogi tiltott cselekményekből eredő keresetek elbírálásánál. A vélelmezhető hallgatolagos alávetés a tiltott cselekményekből, illetőleg a tárgyi felelősségből eredő igények tekintetében nincs meg, mert ott az állam nem is nyilvánított semmiféle ügyleti akaratot. Ennélfogva az osztrák felfogás szerint az ilyen igények érvényesítésének nincs helye a külföldi állam ellen, hacsak az kifejezetten alá nem vetette magát a belföldi joghatóságnak. Az olasz jog álláspontja szerint azonban, minthogy állami akaratnyilvánításra nincs szükség, az ilyen igények is akadálytalanul érvényesíthetők, feltéve, hogy az igény magánjogi természetű és hogy annak a külföldi bíróság előtt érvényesítése az általános szabályok szerint megengedett.

Ez az álláspont jut kifejezésre a nápolyi *Corte di Appello* egyik ítéletében is. A kereset alapjául szolgáló tényállás szerint egy francia hadihajón robbanás állott be, és ennek folytán a felperesek jogelődje életét vesztette. A felperesek kártérítési követelést támasztottak Franciaország ellen. A pert a bíróság a fenti álláspontnak megfelelőleg érdemben döntötte el. Ugyancsak érdemben döntött a milánói *Corte d'Appello* is abban a kártérítési perben, amelyet a svájci államvasutak, illetve Svájc ellen indítottak, mert az alperes egyik vonata olasz területen felgyújtott egy erdőt.⁷⁶

Csak elvétve találhatók az olasz gyakorlatban olyan döntések, amelyek a külföldi állam mentességének álláspontját képviselik. Ez a néhány szórványosan előforduló ítélet főképp az orosz kereskedelmi képviseletek jogállásával foglalkozik és abból az időből való, midőn ezek jogállása még nem volt rendezve. Az olasz bíróságok azon álláspontjukhoz híven, hogy a külföldi állam felett lehetőleg gyakorolni kell a joghatóságot, ezeket a pereket is érdemben bírálták el ugyan, de a kereskedelmi tevékenység folytatását hallgatólagos alávetésnek vették, ezzel a mentességnek nem a német, hanem az osztrák formáját fogadva el. Későbbben azonban már az ilyen kereseteket is az általános szabályok alapján bírálták el.⁷⁷

Természetesen olasz álláspont szerint is ki vannak véve a belföldi bíróságok joghatósága alól azok a perek, amelyeket nem magánjogi, hanem közjogi, illetőleg közigazgatási jogviszonyból kifolyólag indítanak a külföldi állam ellen. Ezeknek az ügyeknek kivétele a joghatóság alól annál is inkább megokolt, mert az ilyen igények polgári per útján még a belföldi, állam ellen sem érvényesíthetők. Így utasított el az olasz gyakorlatban a genovai törvényszék, illetőleg a *Corte di Cassazione* olyan keresetet, amelyet Oroszország ellen közszolgálati jogviszonyból kifolyólag indított a felperes az olasz bíróság előtt.⁷⁸

Az említett ítéletekből, amelyekhez még egy egész sor hasonló értelmű döntés csatlakozik,⁷⁹ határozottan megállá-

⁷⁶ *Siotto-Pintor*: Aspetti vecchi e nuovi della questione dell'immunità dello Stato estero dalla giurisdizione interna, F. It., 1929. 1146. l.

⁷⁷ Cass. 1925 jún. 12. *Siotto -Pintor*: Lo Stato estero e la giurisdizione. Riv. di proc. civ. 1926, 93. l.

⁷⁸ Trib. Genova, 1931 febr. 17. Riv. 1931, 558. l. – Cass. 1933 jan. 18. Clunet, 1934, 198. l.

⁷⁹ Trib. civ. Firenze, 1906 jún. 5. Darras, 1910, 527. l. D.C. 323. l. – Appello Napoli, 1925 dec. 2. D. C. 326. l. – Cass., 1926 febr. 11. Clunet,

pítható az olasz jognak az az álláspontja, hogy *a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlata az államközi jog szabályaiba nem ütközik*. Ha külföldi alperes ellen a per az olasz bíróság előtt egyáltalában megindítható, nincs akadálya annak, hogy az olasz bíróság külföldi állam elleni kereseteket is érdemben bíráljon el. Ennek csak akkor nincs helye, ha *jure imperii* és nem *jure gestionis* végzett állami tevékenységről van szó, de a mentesség ilyenkor sem az alperes különleges jogi helyzetéből, hanem a kereset tárgyát tévő jogviszony természetéből folyik. Ezt legvilágosabban mutatja az, hogy az ilyen igények polgári per útján nemcsak a külföldi, hanem a belföldi állam ellen sem érvényesíthetők.

Nincs ezzel ellentétben az 1925. augusztus 30-án kelt törvény, amely a végrehajtási eljárásban a külföldi állam részére különleges helyzetet biztosít. Ez a törvény a külföldi állam ellen vezethető végrehajtáshoz az igazságügy-miniszter hozzájárulását kívánja ugyan meg, de nem teszi ezzel illuzóriussá azt a jogi védelmet, amelyet az olasz állam a joghatósága alá tartozó felperesnek a külföldi állam ellen is megad. A külföldi állam ellen az olasz jog területén végrehajtható olasz közirat (bírói ítélet) kieszközlésének nincs perrendi akadálya. Hogy a végrehajtás során a külföldi állam hitelezője a magánszemélyek hitelezőinél esetleg hátrányosabb helyzetbe kerül azáltal, hogy az ítélet végrehajtásához külön kormányhatósági hozzájárulásra van szüksége, az közérdekből megokolt. Nem engedhető meg ugyanis az olasz felfogás szerint az, hogy a külföldi állam elleni végrehajtással a külföldi állammal fennálló jóviszony megzavartassék. Ezért a magánszemély hitelező jogállásának közérdekből való korlátozása itt helyénvaló. Nem töri át azonban ez az elv azt a főszabályt, hogy a külföldi állam ellen az olasz bíróságnak a joghatósága megvan, mert a végrehajtási eljárás során a külföldi állammal tett engedmény nem a külföldi állam különleges perbeli helyzetéből, hanem kizárólag politikai, illetőleg célszerűségi okokból

1926, 780. I. – Appello Genova, 1930 máj. 8. Riv. 1931, 550. I. – Appello Genova, 1931 febr. 12. Riv. 1931, 555. I. – Cass. 1931 nov. 13. F. it. 1932. 23. I. – Cass. 1935 jan. 18. Riv. 1935. 241. I. – Appello Roma, 1936 jún. 18. Riv. 1937. 226. I. Appello Genova, 1937 jan. 22. Riv. 1937, 81. I. Az irodalomban: *Tosi-Bellucci*: Le azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri, 1909, 144. I. *Rispoli*: Codice di procedura civile 1921 (Komm.), 176. I. *Petraconne*: Giurisdizione dei tribunali italiani in tema di controversie di lavoro con enti internazionali o rappresentanti di Stati esteri, Riv. it. di dir. int. pr. e. proc, 1931, 82. I.

folyik, és a külföldi államot nem államközi jogi helyzete, hanem egyoldalúan az olasz belső állami jog alapján illeti meg.⁸⁰

5. Belgium.

A belga jog a külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozó közvetlen szabályozást szintén nem tartalmaz.

Azok a belga jogszabályok, amelyekből analógia útján külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozó belga jogszabály levezethető, a következők:

A bírói joghatóságot általában szabályozza a belga alkotmány 92. és 93. cikke:

„*Les contestations qui ont pour objet des droits civils sont exclusivement du ressort des tribunaux.*” (92. cikk.)

„*Les contestations qui ont pour objet des droits politiques sont du ressort des tribunaux, sauf les exceptions établies par la loi.*” (93. cikk.)

E rendelkezések szerint a belga jogban általában mind a polgári jogi, mind a közjogi igények a rendes bíróságok előtt érvényesíthetők. Előbbiek mindig, utóbbiak akkor, ha azokat külön törvényes szabály más hatósági eljárásra nem utalja. A külföldi állam elleni polgári, sőt esetleg közjogi alapon támasztott igény is érvényesíthető volna tehát a belga bíróságok előtt, ha külföldi személy általában belga bíróság előtt perbe vonható.

Hogy ezek az esetek mikor állanak fenn, azt a bírói hatásköréről és illetékességről szóló 1876. március 25-iki törvény 32–34. §-ai szabályozzák.

E szabályok alapján a belga joggyakorlatnak két egymástól teljesen eltérő iránya fejlődött ki, amelyek időrendben egymást követték, akként, hogy a változás kb. a XX. század első évtizedére tehető.

A régebbi joggyakorlat alapját azok a XIX. század elejéről való ítéletek vetették meg, amelyek még a fenti alkotmányos, illetőleg törvényes rendelkezések hatálybalépése előtt keletkeztek.

E határozatok között a legelsőek közül való a brüsszeli *Cour d'Appel* abban a perben hozott ítélete, amelyet Németalföld ellen indítottak egy németalföldi kibocsátású államkölcsönt jegyző belga hitelezők. Az alsóbíróságok ebben a

⁸⁰ V. ö.: *Rocco*: Limitazioni agli esecutivi e cautelari contro Stati esteri. Riv. di dir. proc. civ. 1926, I. – *Cereti*: Su l'esenzone degli Stati esteri dalla giurisdizione, Riv. 1937, 82. skv. I.

perben kimondták, hogy joghatóságuk a per érdemi eldöntésére a külföldi állammal szemben is fennáll. Ezt a döntést azonban a *Cour d'Appel* megváltoztatta, kimondván, hogy az államoknak *államközi jogilag biztosított kölcsönös függetlensége* nem engedi meg, hogy egyik állam a másikra saját törvényeit rákényszerítse, vagy hogy felette joghatóságot gyakoroljon.⁸¹ *E. W. Allen* a belga joggyakorlatról írott monográfiájában megjegyzi, hogy ennek a határozatnak a meghozatalakor nemcsak jogi, hanem politikai körülményeknek is közre kellett játszaniuk, mert nem sokkal előbb kötötték meg Belgium és Németalföld békéjét és a bíróság nem akarta esetleges ellenkező állásfoglalásával a két állam közötti ép akkor kialakulóban lévő jóviszonyt megzavarni.⁸² Ez a megjegyzés – amellyel *Allen* ennek az ítéletnek a későbbi belga joggyakorlattal ellentétes álláspontját okolja meg, – nem látszik helytállónak, mert ebben az időben ez volt minden állam bíróságának az elvi álláspontja még azokban az államokban is, amelyek később ettől az álláspontjuktól elhajlottak.

A belga joggyakorlatban egyideig a fenti ítéletben kifejtett felfogás volt az uralkodó, legalább is ami az érdeket, t. i. a joghatóság hiányában a per megszüntetését illeti, ha a megokolás nem is mindig az államközi jognak az államok egyenlőségét vagy függetlenségét kimondó tételéből indult ki.

Így pl. az államközi jognak egy másik szabályából vezette le a joghatóság hiányát az antwerpeni polgári törvényszék abban az ítéletében, amelyet egy Törökország elleni perben hozott. Ez a határozat abból indul ki, hogy a külföldi állam diplomáciai képviselői a belföldi bíróság joghatóságának általánosan elismert államközi jogi szabály szerint nincsenek alávetve. Minthogy pedig nem képzelhető el, hogy az állam kevesebb joggal, vagy hátrányosabb jogi helyzettel bírjon, mint egyik szerve, a joghatóság hiánya magával a külföldi állammal szemben is ép úgy fennáll, mint diplomáciai képviselőjével szemben.⁸³

Olyan határozat is akad, amely a külföldi állam mentességét nem más államközi jogszabályból vezeti le, hanem

⁸¹ Cour d'Appel Bruxelles, 1840 dec. 30.: „*L'indépendance mutuelle des nations et leur égalité* ne permet pas à l'une d'imposer à l'autre des lois particulières ou ses tribunaux pour la décision des contestations.” P. 1841, 2, 33.

⁸² *Allen*: The position of foreign States before Belgian Courts, 1929. 6. l.

⁸³ Trib. civ. Anvers, 1876 nov. 11. P” 1877, 3, 28.

mint érvényes önálló államközi jogi szabályt fogja fel,⁸⁴ bár ez az álláspont nem volt Belgiumban olyan általánosan elismert, mint pl. Németországban vagy Angliában. Így a *Cour d'Appel* egy Peru elleni perben, amelyben Peru egy guanó-szállítási szerződésből kifolyólag mint alperes szerepelt, kimondotta, hogy az államok mentességét kimondó államközi jogi szabály legfeljebb akkor alkalmazható, amidőn az állam közérdekű tevékenységéről van szó, de semmiesetre sem hivatkozhatik reá az állam, ha guanót ad el, vagy más kereskedelmi ügyletet köt.⁸⁵

A belga joggyakorlat tehát már a múlt században sem állt olyan határozottan a joghatóság-ellenes állásponton, mint Olaszországot kivéve a többi állam. Eleinte inkább határozatlanság és bizonytalanság volt a belga gyakorlatban észlelhető. Érdekesen mutat rá erre a határozatlanságra a brüsszeli *Cour d'Appel* egyik ítélete. A pert, amely közszolgálati jogviszonyból származott, az alsóbíróságok megszüntették. A fellebbviteli bíróság megjegyezte, hogy az az álláspont, hogy magánjogi ügyletek sincsenek a belföldi bíróság joghatóságának alávetve, vitatható.⁸⁶

A belga gyakorlatnak ez az ingadozása azonban a jelen század elején megszűnt.

A változást a belga *Cour de Cassation* 1903. június 11-én kelt ítélete vonta maga után.

Ezt az ítéletet a bíróság abban a perben hozta, amelyet a Liège–Luxemburgi vasúti R. T. indított Németalföld ellen abból a szerződésből kifolyólag, amelyet a felek egy holland-belga határon épült és közösen használt vasúti állomás építési költségeinek viselése ügyében kötöttek. A pert a bíróság érdemben döntötte el, kimondván azt, hogy *magánjogi téren a külföldi államok ép olyan helyzetben vannak, mint a többi külföldiek*. Polgári perben az állami minőségre sikerrel hivatkozni nem lehet. A külföldi államot a többi külfölditől legfeljebb a végrehajtás körüli külön jogállása különbözteti meg. Ez azonban nem olyan körülmény, amely a joghatóságra, illetőleg érdemi ítélet hozatalára hatással volna.⁸⁷

⁸⁴ Cour d'App. Bruxelles, 1902 febr. 7. Jdipr, XXIX. köt. 877. l.

⁸⁵ Cour d'Appel Gand, 1879 márc. 14. P. 1879, 2, 175. D. C. 392. l.

⁸⁶ Cour d'Appel Bruxelles, 1891 júl. 1. P., 1891, 2, 419.

⁸⁷ Cass, 1905 jún. 11.: „*Les Etats étrangers sont, en tant que personnes civiles et un même titre que les autres étrangers, justiciables des tribunaux belges. P'our ces Etats, comme pour l'Etat belge, la souveraineté n'est pas en jeu quand ils sont en cause, non pas comme pouvoir, mais uniquement pour l'exercice ou la défense d'un droit privé.*” T., 1903, 2, 294.

Ezt az álláspontot magukévá tették a belga alsóbb bíróságok is és ezóta a külföldi állam ellen polgári pereket mind érdemben bírálják el.

Így határozott többek között a brüsszeli *Cour d'Appel* egy Bahia állam ellen indított polgári perben, valamint egy ízben a charleroi-i törvényszék is.⁸⁸ Abban a perben pedig, amelyben felperesként a belga állam lépett fel Anglia ellen, mert a háborúban az angol csapatok a Belgiumban zsákmányolt hadianyag nagy részét eladták, és ezért Angliától a belga állam kártérítést követelt, a brüsszeli *Tribunal de Commerce* kimondotta, hogy *nincs olyan belga jogszabály, amely a külföldi államokat a belga bíróság joghatósága alól kivenné*, ennél fogva a belga bíróságnak módjában van a külföldi állam ellen érdemben is eljárni.⁸⁹

Az alól az általános szabály alól azonban, mely szerint a belga bíróságok külföldi állam perében is eljárhatnak, a belga gyakorlatban is alakult ki néhány kivétel.

Ilyen kivétel természetesen a közjogi viszonyból eredő igény, amely külföldi állam ellen a belga jog szerint is csak a megfelelő külföldi hatóság előtt érvényesíthető. Ez a kivétel minden állam gyakorlatában megvan, mert az ellenkező állásfoglalást az egyes államok az államközi jogba ütközőnek tekintik még akkor is, ha egyébként a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlásában nem látnak államközi jogba ütköző cselekményt.⁹⁰

Másik kivételnek tekinti a belga gyakorlat a végrehajtási eljárást. Külföldi állam ellen a végrehajtás akkor sem rendelhető el, ha különben a kérdéses perben a joghatóság gyakorolható. Ezt a nézetet szintén követik más államok is, mert a végrehajtási eljárással az állam oly erősen nyúlna bele az alperes külföldi állam közigazgatási viszonyaiba, hogy ezzel a külföldi közigazgatás rendeltetészerű működését is igen nagy mértékben megnehezítené. Ép ezért a végrehajtásra a joghatóság általános szabályai nem alkalmazhatók. Végrehajtásnak a külföldi állam ellen még az ellene hozott belföldi jogerős marasztaló ítélet alapján sincs helye, ha csak külön alá nem vetette magát a külföldi állam a végrehajtási eljárásnak.

E két kivételt nem tekintve a belga bíróságok a joghatóságot külföldi állammal szemben is állandóan gyakorolják. Az ide vonatkozó hatásköri és illetékességi szabá-

⁸⁸ Cour d'Appel Bruxelles, 1907. P., 1908, 2, 55. skv. 1. Trib. civ. Charleroi, 1927 ápr. 8. Clunet, 1927, 185. 1.

⁸⁹ Trib. comm. Bruxelles, 1922 febr. 2. Clunet, 1924, 746. 1.

⁹⁰ Trib. civ. Anvers, 1932 júl. 8. Bull. I. J. I. 1937, 87. 1.

lyokról több bírói határozat mondta ki, hogy azok akkor is irányadók, ha az alperes külföldi állam. Míg a többi államban legalább is vitás, hogy a külföldiek elleni illetékességi okok külföldi állammal szemben is alkalmazhatók-e, addig a belga bírói gyakorlat ezt kifejezetten kimondotta. Így a brüsszeli törvényszék kijelentette, hogy a hatáskörrel, illetőleg illetékességről szóló törvény 52–54. §§-ai az összes külföldiekre alkalmazandók, tekintet nélkül arra, hogy az illető külföldi fizikai vagy jogi személy, vagy esetleg épen egy külföldi állam. Más alkalommal pedig ugyancsak kimondotta, hogy a belga jog olyan szabályt, amely szerint külföldi állam belga bíróság előtt ne volna perelhető, nem ismer, ennél fogva az ilyen perek megindításának Belgiumban nincs akadálya.⁹¹

A belga gyakorlatnak a régebbi, a külföldi állam mentességét elismerő állásponttól az ellenkező irányba való elfordulása az egykorú irodalomban is figyelemmel kísérhető. A XIX. század végén megjelent munkák Belgiumot még azok közé az államok közé sorozták, amelyek a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlását nem látják az államközi joggal összeegyeztethetőnek. A XX. század elején megállapították a belga gyakorlat ingadozását, a legújabb irodalomban pedig Belgium már úgy szerepel, mint amely állam a külföldi állam feletti joghatóságot állandóan és következetesen gyakorolja.⁹²

A belga gyakorlat a joghatóság fennállását nem a hallgatóságos alávetésre, illetve az alávetésre vonatkozó különböző vélelmekre alapítja, mint az osztrák jog, hanem fel fogásában inkább az Olaszországban is kialakult azt az elvet fogadta el, amely tagadja oly államközi jogszabály fennállását, hogy tilos a joghatóság gyakorlása külföldi állammal szemben.

Az irodalomban elhangzott olyan vélemény is, hogy Belgium fenti állásfoglalásának nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, mert a belga gyakorlat ily irányú

⁹¹ Trib. civ. Bruxelles, 1933 máj. 24. Recueil général de la jurisprudence belge, 1937, I. 129. – Trib. civ. Bruxelles, 1925 okt. 12. U. ott.

⁹² A belga gyakorlatot joghatóság-ellenesnek látták még: *Laurent*: Droit civil international. Tome 111. 1880. *Esperson*: Condizione giuridica dello straniero secondo le legislazioni italiana ed estere, I. 1890, 436. I. *Wolste*: Du droit pour une personne morale étrangère de recueillir par succession un immeuble situé en Belgique. Clunet, 1893, 1125. A gyakorlat határozatlanságára mutat rá *Loening*: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ. 1910, 161. skv. I. Határozottan felismeri már a jelenlegi gyakorlatnak az előbbtől eltérő voltát *Allen*: The position of foreign States before Belgian Courts, 1929, 34. I.

állásfoglalása nem elvi álláspont, hanem tisztára gyakorlati szempontok eredménye. E gyakorlati szempontok abból fakadtak, hogy a Belgiumban perbevont külföldi állam többnyire a Kongó-állam volt. (Egy időben a Kongó-állam kormánya Brüsszelben székelte és a Kongó-államra vonatkozó magánjogi ügyleteinek legnagyobb részét is ott kötötte meg.) A külföldi állam feletti joghatóságot tagadva igen nagy lett volna azoknak az eseteknek a száma, amikor a Kongó-állammal Belgiumban magánjogi ügyletekbe bocsátkozó belga fél jogvédelemért kénytelen lett volna az európai színvonalú belga bíróság helyett a Kongó-állambeli bíróságokhoz fordulni. Ennek elkerülése végett hajlott el a belga gyakorlat eredeti álláspontjától és fogadta el a külföldi állam feletti joghatóság elvét, amelyet később természetesen nemcsak a Kongó-állammal, hanem más külföldi állammal szemben is egyformán érvényesített.⁹³

Nem helyes azonban a belga gyakorlatnak régebben vallott felfogásától történi elhajlását kizárólag politikai, illetőleg célszerűségi okokra visszavezetni. Egyrészt a Kongó állam megalakulása előtti időből is ismerünk oly belga határozatokat, amelyek elismerték a külföldi állam felett gyakorolható joghatóságot. De ezt nem tekintve sem lehet azt állítani, hogy a Kongó-állam mint alperes a belga bíróságok előtt a többi államnál feltűnően nagyobb számban szerepelt volna, különösen ha azokat a határozatokat tekintjük, amelyek elvi állásfoglalást kifejezve a kérdés tekintetében kialakult felfogás létrejöttéhez döntő módon járultak hozzá. Így az a nézet, amely szerint a belga gyakorlat a joghatóság kérdésében politikai és célszerűségi szempontokat vett figyelembe, ily mereven nem tartható fenn.⁹⁴

Egyébként az a körülmény, hogy milyen megfontolások vezették az egyes államokat a joghatóság kérdésében elfoglalt álláspontjuk kialakításában, a fennálló tételes rendelkezések vizsgálatánál amúgy sem vehető figyelembe. Hogy a belga bíróságok gyakorlati célszerűségből vagy elvi megfontolásokból változtatták meg az e tárgyban korábban elfoglalt nézetüket, az a jelen vizsgálatok szempontjából közömbös. A lényeges egyedül az, hogy ez a gyakorlat megváltozott és a belga bíróságok jelenleg *következetesen és egyöntetűen azon az állásponton állnak, hogy a külföldi állam felett a joghatóság gyakorolható*, annyira, hogy ebben a tekintetben a bírói gyakorlatban kialakult szokásjogi szabály minden kétséget kizáróan felismerhető.

⁹³ Loening: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten. DJZ, 1910.

⁹⁴ De Lapradelle: La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910, 791. l.

6. Franciaország.

Franciaországban a joghatóságra vonatkozó legrégebbi rendelkezés a forradalmi törvényhozásból származik és a következőket tartalmazza:

„*La Convention Nationale interdit à toute autorité constituée d'attenter en aucune manière à la personne des envoyés des gouvernements étrangers. Les réclamations qui pourraient s'élever contre eux seront portées au Comité du Salut Public qui seul est compétent pour y faire droit.*” (Décret du 13 ventose an II.)

Ez a törvény a forradalom után azzal az eltéréssel maradt hatályban, hogy a *Comité du Salut Public* jogkörében később a külügyminiszter járt el.⁹⁵

Ez a francia törvény szintén nem említi az állam elleni polgári pereket, midőn a rendes bíróságok joghatósága alól kivett perekről beszél. A törvény szerint csak a külföldi államok diplomáciai képviselői ellen indított eljárások ilyenek.⁹⁶

A francia törvény álláspontja megfelelt annak az akkor már teljesen kialakult gyakorlatnak, amely a területenkívüliséggel kapcsolatos mentességeket és kiváltságokat a maihoz körülbelül hasonló terjedelemben állapította meg.

A francia gyakorlat azonban ezt a törvényt nem használta fel arra, hogy belőle akár a külföldi állam feletti joghatóságot, akár ennek a joghatóságnak a hiányát levezesse. A francia felfogás az állam diplomáciai képviselőinek a területenkívüliségből folyó jogállását az államnak a polgári perben elfoglalt helyzetétől annyira különállónak tartotta, hogy még közvetett törvényt magyarázatokkal sem akart a kettő közötti valaminő összefüggésre ráutalni.

Ilyen körülmények között a francia bíróságoknak még a fennálló törvényes rendelkezések analógiája, illetőleg magyarázata útján sem volt módjában a külföldi állam elleni joghatóság kérdését a fennálló tételes jog alapján eldönteni. Pedig a külföldi állam ellen indított perek száma a francia joggyakorlatban elég nagy volt, minthogy a francia Code civil 14. §-a a külföldi alpereseknek a francia bíróságok előtt perbevonását a többi állam jogához képest lényegesen megkönnyíti. A C. c. 14. §-a ugyanis a

⁹⁵ L. Darras–Lapradelle–Niboyet: Répertoire de droit international, Tome I. 1929, 347. l. Ozanam: L'immunité civile de juridiction des agents diplomatiques, 1911, 67. l.

⁹⁶ A törvény szóhasználatára vonatkozólag l. a III. fej. 3. sz. jegyzetében mondottakat.

következőket tartalmazza: „*L'étranger, même non résidant en France, pourra être cité devant les tribunaux français pour l'exécution des obligations par lui contractées avec un Français, il pourra être traduit devant les tribunaux de France pour les obligations par lui contractées en pays étranger envers les Français.*”⁹⁷

Igaz ugyan, hogy a Code civil fenti szabálya alól eredetileg a külföldi államot ki akarták venni, ez azonban ép úgy elmaradt itt is, mint Németországban. A kivételt azzal okolták meg, hogy a *par in parem non habet potestatem* elv alapján egyik állam sem fejthet ki a másik hozzá hasonló és vele egyenlő rangú állam felett joghatóságot, ez ugyanis feltételezné a fölé- illetve alárendeltségi viszonyt.

Mint ahogy azonban ez a rendelkezés a francia törvénybe még sem került bele, a jogtudománynak és a francia bíróságoknak e nélkül kellett a kérdésben állást foglalniuk.

A jogtudomány a kérdést nem döntötte el egységesen. *Lapradelle* és *Marton* szerint a C. c. 14. §-át az állammal szemben is alkalmazni kellene. Hogy azonban ebből diplomáciai súrlódások ne keletkezzenek, a gyakorlatnak kell *desuetudo* útján a külföldi állam mentességet kimondani. *Politis* szerint viszont a C. c. 14. § szóhangzata arra mutat, hogy ezt a külföldi államra alkalmazni nem lehet, mert az állam nem olyan személy, amely „külföldön lakik”.⁹⁷

Az alsóbíróságok gyakorlata kezdetben szintén ingadozó volt. Azok a döntések, amelyek a C. c. 14. §-át külföldi állammal szemben nem látták alkalmazhatónak, ezt az álláspontot a külföldi állam szuverenitásával okolták meg. Az ezzel ellenkező álláspont pedig azzal érvelt, hogy az állam magánjogi ügyletei tekintetében a szuverenitásnak semmi nemű szerepe nincsen.⁹⁸

A *Cour de Cassation* elé került legelső ilyen ügy az a kereset volt, amelyet a bayonne-i cipészek indítottak Spanyolország ellen azért, mert Spanyolország az általa a felpere-seknél a hadsereg számára megrendelt és átvett cipőszállítványokat nem fizette ki. Az alsóbíróságok a keresetnek helyt adtak azzal az indokolással, hogy ebben az ügyben

⁹⁷ *Lapradelle*: La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910, 790. l. – *Morton*: Les privilèges et immunités diplomatiques, 1927, 38. l. – *Politis*: Les emprunts d'Etat en droit international, 1894, 213. l.

⁹⁸ L. Trib. civ. Havre, 1827 máj. 5. D., 1849–1–6. Trib. civ. Seine, 1828 máj. 2. D., 1849–1–6. és 1847 ápr. 16. D., 1849–1–7. *Allen*: The position of foreign States before French courts, 1929, 2. skv. l.

a spanyol állam szuverenitásának nincs szerepe.⁹⁹ A *Cour de Cassation* azonban az alsóbíróságok határozatát megváltoztatta és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az *államok kölcsönös függetlensége az államközi jog általánosan elfogadott tételei közé tartozik*. Ennélfogva egyik állam a másik fölött nem fejthet ki joghatóságot, mert ezzel a másik állam szuverenitását sértené.¹⁰⁰ A *Cour de Cassation*-nak erre a határozatára hivatkozva a francia bíróságok ettől kezdve joghatóság hiányában alsó fokon is megszüntették a külföldi állam elleni polgári pereket.

Így határozott többek között a szajnai polgári törvényszék egy Törökország, valamint egy, a Kongó-állam vasútai ellen indított polgári perben, valamint a rouen-i kereskedelmi törvényszék abban a perben, amelyet egy, a *Shipping Board* kötelékébe tartozó hajó által kötött ügylet alapján az Északamerikai Egyesült Államok ellen indítottak meg. Hasonló álláspontra helyezkedett a bresti törvényszék egy Oroszország ellen indított perben, amelyben Oroszország az őt az államközi jog értelmében megillető mentesség alapján pergátló kifogást emelt és ennek a bíróság helyt adott, továbbá a bordeaux-i törvényszék, amely egy Görög- és Olaszország között vitás tulajdonjogú hajó tulajdonjogának megállapítására irányuló pert szüntetett meg ezen az alapon. A *Cour de Cassation*-nak pedig ugyancsak módjában állt az újabb időkben is állást foglalni egy olyan perben, amelynek körülményei nagyon hasonlítottak ahhoz a perhez, amelyben a legfelsőbb francia bíróság ezt a kérdést első alkalommal döntötte el: az afgán állam részéről Franciaországban megrendelt fegyverszállítmány ügyében perelték be a francia felek Afganisztánt, a *Cour de Cassation* azonban joghatóság hiányában ezt a pert is megszüntette.¹⁰¹

⁹⁹ Cour de Pau. 1845 máj. 6.: „La souveraineté et l'indépendance respective des gouvernements entre eux n'est d'aucune considération dans la cause.” *Niboyel: Immunités de juridiction*, Rgdip. 1936. 526. l.

¹⁰⁰ Cass. 1849 jan. 22.: „Attendu que l'indépendance réciproque des Etats est l'un des principes les plus universellement reconnus du droit des gens, que de ce principe il résulte *qu'un gouvernement ne peut être soumis pour les engagements qu'il contracte, à la juridiction d'un Etat étranger*, qu'en effet, le droit de juridiction qui appartient à chaque gouvernement pour juger les différends nés à l'occasion des actes émanés de lui, est un droit inhérent à son autorité souveraine qu'un autre gouvernement ne saurait s'attribuer sans s'exposer à altérer leurs rapports respectifs, stb.” D. 1849. 1, 5. – L. bővebben: *Weiss: Compétence ou incompétence des tribunaux à l'égard des Etats étrangers*, Cours, 1923. 540. l.

¹⁰¹ Trib. civ. de la Seine. 1875 márc. 3. Clunet, 1876. 271. l. –

A francia gyakorlat tehát a legutóbbi időkig ugyanazt az elvet tette magáévá, amely a német és angol bíróságok gyakorlatában is kialakult: a *belső állami jog rendelkezéseire tekintet nélkül, sőt azoktól függetlenül ki van véve a külföldi állam a francia bíróságok joghatósága alól. Az államközi jogban minden állam részére biztosított önállóság és függetlenség követelményeivel állna ellentétben ugyanis, ha a joghatóság külföldi állam felett is gyakorolható volna.*

A francia gyakorlat is tett ez alól a szabály alól kivételt. Így szerinte is megáll a francia bíróságok joghatósága külföldi állam felett a francia állam területén fekvő ingatlanra vonatkozó dologi keresetek tekintetében.¹⁰² Ugyancsak elismeri a francia gyakorlat a joghatóságot a külföldi állam, mint felperes által indított perben az alperes részéről támasztott viszontkereset tekintetében is, ha a viszontkereset az alapkeresettel összefügg.¹⁰³ A végrehajtási azonban ilyen esetekben sem rendeli el a francia bíróság a külföldi állam külön beleegyezése nélkül.¹⁰⁴

Az önkéntes alávetésre nézve a francia felfogás a némettel szemben bizonyos eltérést mutat. A francia felfogás szerint ugyanis a külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való mentessége *közrendi jellegű*.¹⁰⁵ E felfogás alapján állva az önkéntes alávetés esetében sem volna szabad a külföldi állam felett joghatóságot gyakorolni. Ha a külföldi államnak a joghatóság alól való kivétele a francia közrend lényeges eleme, akkor a közrendet sérti az is, ha a külföldi állam saját akaratából jelenik meg a francia bíróság előtt. A francia közrendi szabály érvényesülése a külföldi állam elhatározásától függne, ez pedig épen a szabály közrendi jellegénél fogva nem foghat helyt. A joghatóság alóli mentességet megállapító szabály közrendi szabályként való felfogása azonban következményeiben elfogadhatatlan eredményre vezetett, mert akkor sem ad

U. az, 1934 nov. 14. Rgdip, 1936, 492. l. Trib. comm. Rouen, 1922. Revue internationale du droit maritime, 1922, 1074 l. – Cour de Bordeaux. 1914 dec. 4. Darras, 1919, 506. l. – Trib. de Brest, 1908 jun. 3. Gazette des tribunaux. 1908. 581. l. – Cass. 1933 jan. 23. Darras, 1934, 935. l.

¹⁰² Trib. civ. Seine, 1847 ápr. 16. Droop, id. m. 305. l.

¹⁰³ Trib. civ. Seine, 1914. D. C. 351. l.

¹⁰⁴ Cour d'Appel Paris, 1825 jan. 7. Droop, id. m. 304. l. Trib. civ. Seine, 1828. u. ott. Cass. 1885 máj. 5. IX, 1885. 1, 341. l. Trib. comm. Le Havre. 1919 máj. 9. Clunet, 1919, 747. l.

¹⁰⁵ Cour d'Appel Paris, 1870 aug. 20. Loening, id. m. 288. l. Trib. civ. Seine, 1933 okt. 18. Clunet, 1934, 636. l.

módot a külföldi államnak a belföldi bíróság előtt alperesként való megjelenésre, mikor ez a külföldi államérdekében állana és ezért ehhez a külföldi állam is hozzájárulna. Ennek elkerülése végett a párizsi *Cour d'Appel* a mentesség közrendi jellegével ellentétben kimondotta, hogy a külföldi állam maga döntheti el, meg kíván-e jelenni alperesi minőségben a belföldi bíróság előtt.¹⁰⁶ Az újabb gyakorlat megint a felé a nézet felé hajlik, hogy a külföldi állam mentességét megállapító szabály közrendi jellegű, de ennek nem tulajdonítja azt az értelmet, hogy a külföldi állam erről a mentességről egyáltalában nem mondhat le, hanem azt csak úgy értelmezi, hogy a lemondásnak határozottan felismerhetőnek kell lennie. Az ilyen alávetés hatályát a francia jog elismeri, sőt vissza nem vonhatónak tekinti, azzal a megokolással, hogy a szerződés lényeges rendelkezését utóbb az egyik fél egyoldalú nyilatkozata nem erőltetheti meg.¹⁰⁷

Ezt az utóbbi döntést már nem lehet a külföldi állam mentességét kimondó szigorú felfogásnak tekinteni. Ha az államnak az államközi jogban biztosított függetlenségét és önállóságát a joghatóságra vonatkozó szabályokban is el kell ismerni, akkor ez a döntés nem állhatja meg a helyét. Az államközi jog szempontjából nézve ugyanis ha az állam ellen önkéntes alávetés alapján más állam bíróságai el is járhatnak, ennek az eljárásnak az alapja mindig a szuverenitás önkorlátozása, vagyis az alperes-állam saját tetszésétől függő egyoldalú jognyilatkozat. Ha azonban az alávetést az állam és a magánjogi ügyletet kötő másik fél közötti magánjogi szerződés részének tekintjük, akkor az állam itt nem mint szuverén államközi jogalany, hanem mint a másik ügyletkötő féllel egyenlő jogi helyzetben lévő magán-személy szerepel.

Az újabb időkben a francia bíróságok egyre gyakrabban foglalták el azt az álláspontot, hogy a külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való teljes kivétele *sok esetben nem megokolt*.¹⁰⁸

Ezek a döntések eleinte szintén az alsóbb bíróságoktól indultak ki és különösen a jelen század húszas évei óta fordulnak elő nagyobb számban. Így pl. a *rennes-i* törvényszék az egyik perben, amelyet hajók összeütközése miatt az

¹⁰⁶ Cour d'Appel Paris. 1893 dec. 14. *Loening*, id. m. 290. l.

¹⁰⁷ Trib. civ. Seine, 1888 ápr. 10. D. C. 570. l.

¹⁰⁸ Ép ezért ma már csak részben áll *Böger* nézete, aki szerint a francia gyakorlat az állam *jure imperii* és *jure gestionis* végzett ügyletei között különbséget egyáltalában nem tesz. (Die Immunität der Staatsschiffe, 1928, 83. l.)

egyik összeütközött hajó üzembentartója, Nagybritánia ellen indítottak, a pert megszüntette ugyan, de nem azért, mert az alperes külföldi állam lévén, felette a belföldi bíróságnak nincs joghatósága, hanem azért, mert a hajó üzembentartása közjogi jellegű ügylet (hadseregszállítás) lebonyolítása céljából történt. Minthogy tehát az alperes cselekménye a *jure imperii* végzett tevékenységi körbe esik, a nyereségvágy és hasznothajtó kereskedelmi tevékenység elemei belőle hiányoznak, a joghatóság kereskedelmi jelleg hiányának okából nem volt megállapítható.¹⁰⁹

Ugyanígy döntött egy más alkalommal a párisi törvényszék is.¹¹⁰

A *marseille*-i kereskedelmi törvényszék egy perben, amelyet Románia ellen állami vásárlásokból kifolyólag indítottak, annak megállapítása után, hogy a kérdéses tevékenység kereskedelmi jellegű, szintén érdemben ítélt.¹¹¹

Ezekből a döntésekből kitűnik az újabb francia gyakorlatnak az az álláspontja, hogy *a külföldi állam kereskedelmi jellegű tevékenységéből folyó perek a belföldi bíróság joghatósága alól nincsenek kivéve.*

Ezt az általános gyakorlattól bizonyos mértékig eltérő álláspontot a *Cour de Cassation* is magáévá tette.

Az alkalmat erre az a kereset adta meg, amelyet a felperesek egy szovjet kereskedelmi képviselő által megkötött ügyletből kifolyólag a szovjet állam ellen indítottak. Az alsóbíróságok kimondták, hogy nincs hatályban olyan jogszabály, amely a kereskedelmi képviselők kereskedelmi ügyleteit a joghatóság alól kiveszi. Ezért ezeket az ügyleteket a többi, nem állam által kötött kereskedelmi ügyletekkel teljesen hasonló módon kell kezelni, mert bennük az állam nem mint szuverén közhatalmi szervezet lép fel. A *Cour de Cassation* is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kereskedelmi ügyletekben az állami szuverenitásnak és az állam államközi jogi helyzetének megfelelő polgári perbeli külön jogállásának nincs szerepe.¹¹²

Ezt az álláspontját a *Cour de Cassation* más alkalommal is kifejtette.

¹⁰⁹ Cour de Rennes, 1919 márc. 19. Darras, 1922, 741. l.

¹¹⁰ Cour de Paris, 1921 márc. 16. Darras. 1922, 743. l.

¹¹¹ Trib. comm. Marseille, 1924 febr. 12. Clunet, 1925, 113. l.

¹¹² Cour d'Appel Paris, 1926. nov. 19.: „Les manifestations d'une activité commerciale qui s'exerce dans tous les domaines ne peuvent apparaître que comme des actes de commerce auxquels le principe de la souveraineté des Etats demeure complètement étranger.” D. 1929, 2, 161. l. és Cass. 1929 febr. 19. Clunet, 1929, 1043. l. Ugyanígy: Cass, 1923 okt. 24 D., 1933, 1, 196.

Ennek az állásfoglalásnak következtében a francia gyakorlat a régebbi felfogástól bizonyos mértékig elhajlott. Általában elismeri ugyan, hogy a külföldi állam szuverenitása nem engedi meg, hogy alperesként más állam bírósága elé legyen idézhető. Ez alól azonban kivéti azokat az eseteket, amelyekben a külföldi állam szuverenitása szerinte nem szerepel. Ilyen esetek pedig a francia gyakorlat szerint a kereskedelmi ügyletek. Ma már általában elmondható, hogy *a francia joggyakorlat a külföldi állam kereskedelmi ügyleteiben elismeri joghatóságát.*¹¹³

A francia gyakorlat ezt az álláspontját nem tekinti az államközi jog elveivel ellentétesnek.

A francia bíróságokat a szigorú joghatóság-ellenes felfogástól elhajlásra a szovjettel megindult élénk kereskedelmi összeköttetés készítette. A régi állásponthoz való merev ragaszkodás következtében ugyanis ez a kereskedelmi összeköttetés egész terjedelmében kisiklott volna a francia bíróságok ellenőrzése és a francia állam jogvédelme alól. Ha Franciaország mereven ragaszkodott volna korábbi álláspontjához, akkor a kereskedelmi élet egy igen nagy területén le kellett volna mondania arról, hogy polgárainak ő nyújtsa a jogvédelmet. Ez annál is inkább nehezen lett volna elképzelhető, mert a francia jog, mint ezt a C. c. 14. §-ban foglalt szabályozás is mutatja, az átlagon felüli mértékben kívánja magának biztosítani a magánjogi joghatóság gyakorlását. Fokozta a helyzet súlyosságát, hogy olyan államnak kellett volna az ügyek jelentékeny részében átengedni a bíráskodást, amely államnak jogrendje, különösen magánjogi rendje az európai államok által általánosan elfogadott alapelvekkel lényeges ellentétben áll. Mindezek következtében a francia gyakorlat indítatva érezte magát, hogy korábbi álláspontjától eltérve, a kereskedelmi ügyletek feletti bíráskodást ne adja ki a kezéből. Természetesen erre elsősorban akkor volt szükség, mikor a

¹¹³ Így döntött a Cour de Paris a Saljapin örökösei által a szerzői jog megsértése miatt a szovjet ellen indított perben, 1932 júl. 28. Darras, 1932, 671. l. L. még: Trib. Seine, 1933 okt. 9. Darras, 1934, 159. l. – Comm. Seine, 1939 dec. 26. *De Visscher*, R. dr. int. législ. comp. 1922. – Trib. civ. Seine, 1936 okt. 17. Bull. I. J. I. 1937, 90. l. – U. az: 1933 okt. 19. R. crit. de dr. int. 1934, 156. l. – Cour d'Appel Rouen, 1937 dec. 12. D, 1958, 17. – L. általában: *Niboyet*: Les immunités de juridiction en droit français, des Etats étrangers engagés dans des transactions privées, Rgdip, 1936, 525. l. és *de Visscher*: Les gouvernements étrangers en justice, R. de dr. int. et de législ. comp.; 1922, 504. L

szovjetorosz viszonylatban a kérdést egyezményi úton még nem rendezték. Később azonban ez a gyakorlat Franciaországban annyira általánossá lett, hogy minden állammal szemben alkalmazták.

7. Németalföld.

A németalföldi jogban szintén nincs kifejezett rendelkezés arra, hogy külföldi állam felett lehet-e joghatóságot gyakorolni.

A németalföldi jog szerint a bírói joghatóság gyakorlására és a bírói határozatok végrehajtására vonatkozó szabályok csak az államközi jog által meghatározott keretek között alkalmazhatók.¹¹⁴

Hasonló rendelkezés más államokban is hatályban van, de az ez alapon kifejlődött joggyakorlat a külföldi állam perelhetősége tekintetében, mint az az eddigiekből is kitűnik, nem egységes.

Ez a szabály egyaránt lehet kiinduló pontja olyan gyakorlatnak, amely a külföldi állam feletti joghatóságot nem látja az államközi joggal összeegyeztethetőnek, viszont kialakulhat belőle olyan nézet is, amely szerint a joghatóság a külföldi állam felett is gyakorolható és az államközi joggal nincs ellentétben.

A németalföldi jog álláspontja ennél fogva szintén csak a bírói gyakorlatban megnyilvánuló szokásjogi szabályok felkutatásával ismerhető meg.

A gyakorlatból említésre méltó a *rotterdam*i törvényszék ítélete abban a perben, amelyet kártérítés címén indítottak Németország ellen azért, mert a német csapatok Belgiumot 1914-ben megszállva megrongálták a felperesnek belga területén lévő pontonhídját.¹¹⁵ Ezt a pert a bíróság érdemben döntötte el, és megállapította a joghatóságát, mert kártérítésből eredő magánjogi viszonyt látott fennforogni.

Ugyanilyen álláspontot foglalt el a *rotterdam*i törvényszék, amidőn kifejtette, hogy az államot az államközi jog alapján megillető mentességre csak a közjogi természetű ügyletek terén lehet sikerrel hivatkozni, a magánjogi ügy-

¹¹⁴ 1917 január 12-én kelt törvény 13/a. §-a.

¹¹⁵ Wbl, 1924. 11269. l.

letek azonban a szuverenitással semmi kapcsolatban sincsenek.¹¹⁶

Hasonló határozatokat az *amsterdami* törvényszék is hozott.¹¹⁷

Vannak azonban ellenkező elöntések is.

Így az *amsterdami* törvényszék egy alkalommal közvetve a mentesség melletti álláspontot foglalta el. Ezt a pert Törökország indította. Az alperes a külföldi felperesnek perköltségbiztosíték letételére való kötelezését kérte. A bíróság ezt a kérelmet elutasította, mert szerinte külföldi államok kötelezése belföldi bíróság által – még akkor is, ha a külföldi állam önként vállalt felperesi minőségben lép fel a belföldi bíróság előtt – az államközi jog szabályaiba ütközik.¹¹⁸

Ugyanígy ítélt egy ízben a *rotterdami* törvényszék is.¹¹⁹

Felsőbb bíróság elé külföldi állam elleni polgári per nem került.

A németalföldi alsóbíróságok gyakorlata *nem mondható egységesnek*. Egyes esetekben gyakorolták a joghatóságot, máskor viszont annak gyakorlását az államközi jogba, illetőleg az államszuverenitásba ütközőnek látták. Minthogy az ellentétes döntések egyfokú bíróságok között állanak fenn és számbelileg is körülbelül egyforma arányban oszlanak meg, azt kell megállapítani, hogy ezen a téren a németalföldi jog álláspontja még nem alakult ki, hanem abban az átmeneti helyzetben van, amelyben a belga gyakorlat volt a XX. század elején. Csak annyiban mondható a holland gyakorlat egységesnek, hogy a közjogi viszonyból eredő igényeknek a rendes bírói joghatóság alól kivételét általánosan elismeri. Még ennek az elvnek az elismerésével sem jár azonban együtt a gyakorlat teljes egysége, mert a különböző ügyleteknek közjogi, illetőleg magánjogi ügylettekké való minősítése tekintetében további ellentétes döntések állanak fenn.¹²⁰

¹¹⁶ Rechtsbank Rotterdam, 1937 aug. 2. Bull. I. J. I. 1938. 264. l.

¹¹⁷ *Van der Flier*: Aperçu de la jurisprudence néerlandaise en matière de droit international privé en 1922, Grot. Ann. Intern., 1923.

¹¹⁸ Wbl, 1921, 10707. *Allen*: Foreign States before National Courts, 1933, 140. l.

¹¹⁹ *Van der Flier*: id. m.

¹²⁰ L. pl. Rotterdam. 1916. nov. 23. Wbl, 1917, 10035., Amsterdam, 1922 jún. 9. Wbl, 1922, 10928., Cass. 1924 márc. 21. Wbl, 1924, 11269., Rotterdam, 1922 nov. 24. Wbl, 1923, 10978.

8. Svájc.

A svájci polgári perrendtartás kantononkint külön-külön van szabályozva. Ezeknek a külön-külön perrendtartásoknak a részletes ismertetésére itt felesleges kitérni, egyrészt azért, mert a joghatóságra, különösen a külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozólag rendelkezéseket nem tartalmaznak, másrészt azért, mert a külföldi alpereseknek svájci bíróság előtt való perbevonását általában a már ismert elvek szerint szabályozzák.

Hogy a külföldiek perbevonására vonatkozó szabályok a külföldi állammal szemben is alkalmazhatók-e, arra nézve sem a kantoni, sem a szövetségi jog nem rendelkezik. Csak a külföldi állam elleni végrehajtás terén áll fenn az a szabály, hogy a külföldi állam vagyona viszonyosság esetében mentes a végrehajtás alól.¹²¹ Hogy a végrehajtási eljárás terén fennálló ilyen mentességek a joghatóság kérdésének eldöntésénél nem irányadók, arról fentebb már többször volt szó.

A svájci jog álláspontja tehát szintén csak a bírói gyakorlatból ismerhető meg, de ez meglehetősen kevés számú esetet mutat fel.

Írányadó a svájci *Bundesgericht* 1918. március 13-án kelt ítélete. A keresetet a svájci felperes indította Ausztria ellen azért, mert Ausztria az egyik svájci frankra szóló és Svájcban fizetendő államkölcsonének törlesztését elmulasztotta. A bíróság úgy látta, hogy határozott államközi jogszabály ezen a téren nem alakult ki. Ezért a kérdést az általános svájci jogszabályok alapján döntötte el, amelyek a külföldi államnak a joghatóság alól való mentességét kifejezetten sehol sem írják elő. Minthogy pedig a perbevitt jogviszonyt a bíróság magánjogi kölcsönszerződésnek minősítette, a pert érdemben bírálta el és az alperest a kereseti kérelem értelmében elmarasztalta.¹²² A svájci gyakorlat tehát szintén azt az elvet tette magáévá, amely szerint *a joghatóság gyakorlása az államközi joggal nem ellentétes.*

¹²¹ Beschluss des schweizerischen Bundesrats v. 12. Juli. 1918, Art. 1.

¹²² Bundesgericht, 1918 márc. 13.: „Wohl folgere eine weit verbreitete Lehre aus dem völkerrechtlich vorausgesetzten Souveranität und gegenseitigen Unabhängigkeit der Staaten, dass ein Staat nicht nur, soweit er in Ausübung seiner Hoheitsgewalt (*jure imperii*) handelt, sondern der Regelnach auch soweit er als Subjekt von Privatrechtsverhältnissen (*jure gestionis*) auftritt, keiner fremden Gerichtsbarkeit untersteht. Dieser Auffassung huldigen insbesondere die deutsche und

9. Románia.

Romániában több jogrendszer van érvényben. A volt osztrák, magyar, illetőleg orosz eredetű szabályok további intézkedésig a kérdéses területeknek Romániához való csatolása után is hatályban maradtak.

Az eredeti román szabályok közül megemlíthető a polgári törvénykönyv 13. §-a, amely francia minta után készült és a C c. 14. §-ához hasonló rendelkezést tartalmaz.

A külföldi állam Romániában be volna perelhető, mert a törvény a külföldi állam részére mentességet kifejezetten nem biztosít. Azt a kérdést, hogy az államközi jog általános szabályai szerint mentességnek a belföldi jog hallgatása esetén is van-e helye, a román gyakorlat tagadólag döntötte el.

A kérdés a legfelsőbb bíróság elbírálása alá nem került, az *ilfov-megyei* (bukaresti) törvényszék azonban ezt az álláspontot foglalta el, és az alperes Lengyelország ellen indított perben érdemi ítéletet hozott.¹²³

A román gyakorlatban olyan kevés számú eset merült fel, hogy ezekből az esetekből általános állásfoglalásra csak óvatosan lehet következtetni. Egy-két elszigetelt döntés, különösen ha azt nem is a legfelsőbb, hanem alsóbíróságok hozták, nem alkalmas arra, hogy a bennük kifejtett jogszabály az illető állam elvi jelentőségű megnyilatkozásának legyen tekinthető.

10. Európán kívüli államok.

Az *Észak-amerikai Egyesült Államok* jogrendszere a külföldi államnak szintén mentességet biztosít, még pedig azoknak az államközi jogi elveknek alapján, amelyek az államok egyenlőségét és függetlenségét mondják ki.

die österreichische, sowie auch die französische, englische und nord-amerikanische Gerichtspraxis ... Ihr steht jedoch schon seit 1886 die italienische und seit 1903 auch die belgische Gerichtspraxis gegenüber, wonach ein fremder Staat in seiner Eigenschaft als Träger privater Rechte allgemein gleich einer Privatperson vor dem inländischen Richter belangt werden kann... Angesichts dieser Rechtslage darf die schweizerische Gerichtsbarkeit für den hier gegebenen Tatbestand unbedenklich bejaht werden." (Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichts, 1918, 49. l.)

¹²³ Ilfovi törvényszék, 1921 okt. 18. Clunet, 1923, 663. l.

Az Északamerikai Egyesült Államok legfelsőbb bírósága ezt az elvet a gyakorlat későbbi fejlődésére irányadó ú. n. *The Exchange* esetben mondotta ki.¹²⁴

Ugyancsak kimondotta a bíróság ezt az elvet abban az ítéletében is, amellyel az állami kereskedelmi hajózásból Olaszország ellen igényt bírált el. (*Pesaro-eset.*) E szerint a kereskedelmi hajózás terén felmerülő ügyletek tekintetében a külföldi állam ugyanazzal a mentességgel bír, mint a hadihajók tekintetében. Az pedig általánosan elismert elv, hogy a külföldi hadihajók üzemeltetése állami felségjog, ezért nem magánjogi, hanem közjogi jellegű és így a joghatóság alól mindenképen ki van véve.¹²⁵

A new-yorki legfelsőbb bíróság ezt az elvet egy Mexikó elleni perben is alkalmazta.¹²⁶

Az Északamerikai Egyesült Államok gyakorlata tehát *elismeri a külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való mentességét*, mégpedig az államközi jog általános szabálya alapján.

Ugyanezt az álláspontot tette magáévá az *argentínai Suprema Corte Nacional* egy Paraguay ellen¹²⁷ és a *japán legfelsőbb bíróság* egy Kína ellen indított perben.¹²⁸

Az *egyiptomi* bíróságok ezzel szemben azon az állásponton vannak, hogy a külföldi államnak az államközi jogban biztosított függetlenségéből és egyenlőségéből eredő mentessége kivétel az általános joghatósági szabályok alól, ezért *szorosán magyarázandó* és ennek alapján nem állapít-

¹²⁴ Supreme Court, 1811.: „The world being composed of discinct sovereignties, possessing equal rights and equal independence, whose mutual benefit is promoted by intercourse with each other, and by an interchange of those good offices which humanity dictates and it wants require, *all sovereigns have consented to a relaxation, in practice, in cases under certain peculiar circumstances, of that absolute and complete jurisdiction within their respective territories which sovereignty confers.*” (*The Exchange*, A. j. I. L., 1926, 812. l.)

¹²⁵ Supreme Court. 1926 jún. 7. A. j. I. L, 1926, 811. l. és *Revue de droit maritime comparé*, 1926, 272. l.

¹²⁶ Supreme Court of New-York, 1935 dec. 26. Rgdip, 1936, 605. l.

¹²⁷ Suprema Corte Nacional, 1915.: „La demanda interpuesta el gobierno de la República del Paraguay, según lo expresa el recurrente, loque la hace improcedente desde que la Constitución Nacional en sus artículos 100 y 101, y por consiguiente la ley 48 en su art. 1° al enumerar las causas cuyo conocimiento atribuye e la jurisdicción originaria de esta Corte Suprema, *no incluyen las acciones contra un gobierno extranjero conforme a los principios del derecho internacional que reconocen la independencia jurisdiccional de los Estados.*” (D. C. 366. l.)

¹²⁸ Japán legfelsőbb bíróság, 1928. Annual Digest, 1927-29. 107. sz.

ható meg olyan esetben, mikor a külföldi, állam nem mint szuverén közhatalmi szervezet lép fel, hanem magánjogi ügyleteket köt. A joghatóság ilyen esetekben való gyakorlása az egyiptomi bíróság nézete szerint az államközi jog elveivel nincs ellentétben.¹²⁹

Az Európán kívüli államok között tehát szintén nincs összhang a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében.

11. Államközi bíróságok.

Az államközi bíróságoknak csak ritkán volt alkalmuk a kérdésben kifejezetten állást foglalni. A *francia-német vegyes döntőbíróság* egy határozatában azt az álláspontot juttatta kifejezésre, hogy az államközi jog szerint az állam nem gyakorolhat másik állam felett joghatóságot, még magánjogi ügyletekben sem. A kérdéses esetben egy Németország elleni keresetről volt szó és vitássá tették a vegyes döntőbíróság joghatóságát azon az alapon, hogy a kérdéses igény a *Code civil* 14. §-a alapján francia bíróságok előtt is érvényesíthető lett volna. A vegyes döntőbíróság megállapította, hogy az ügy eldöntésére joghatósága van és kijelentette, hogy a német államnak a Code Civil alapján Franciaországban beperlése az államközi jog értelmében nem foghat helyt, mert egy állam sem kötelezhető arra, hogy más állam bírósága előtt bocsátkozzék perbe.¹³⁰

Ugyanezt az elvet tette magáévá a *görög-német vegyes döntőbíróság* is.¹³¹

Ezeken a határozatokon kívül a *Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság* is több ízben tett olyan elvi kijelentéseket, amelyek, bár nem kifejezetten vonatkoznak az itt tárgyalt tárgykörre, közvetve mégis a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében is irányadók.

Az *Állandó Nemzetközi Bíróság* kifejezetten hangsúlyozta az államok egyenlőségének és függetlenségének államközi jogilag biztosított alapelvét. Kifejtette, hogy az

¹²⁹ Egyiptomi vegyes bíróság, 1912 máj. 9. D. C. 382. l.

¹³⁰ Német-francia vegyes döntőbíróság, 1921 ápr. 15.: „L’art. 14 C. c. français ne saurait être invoqué pour soutenir la compétence des tribunaux nationaux français, parce que *d’après les principes du droit international*, un Etat étranger, en l’espèce l’Allemagne, ne peut pas être cité devant les tribunaux d’un autre Etat.” (Recueil des décisions des TAM, 1922. I. köt. 93. l.)

¹³¹ Görög-német vegyes döntőbíróság, 1926 aug. 23. (Recueil des décisions des TAM, 1928, VII. köt. 17. l.)

államközi jog a *független államok* jogviszonyait szabályozza. Ebből az általános szabályból következik, hogy a függetlenség korlátozása csak kifejezett és határozott rendelkezések útján történhetik, de azt *vélelmezni nem lehet*. Ha pedig ilyen korlátozás megállapítható, azt mint az általános szabály alóli kivételt *szorosán kell magyarázni*. Az államok cselekvési szabadsága mindaddig érintetlenül fennáll, amíg őket államközi szerződés vagy határozottan kialakult államközi szokásjog korlátozásoknak alá nem veti.¹³²

Az *Állandó Nemzetközi Bíróság* által kifejtett és egyébként is általánosan elismert fenti elvek gyakorlati alkalmazása azonban a külföldi állam feletti joghatóság tekintetében nagy nehézségeket mutat. A kérdés ugyanis éppen az, hogy az államok egyenlőségét, illetőleg függetlenségét kimondó államközi jogi szabály egyúttal magában foglalja-e azt a tilalmat, hogy egyik állam a másik felett joghatóságot gyakoroljon. Tekintettel ugyanis arra, hogy olyan államközi jogi szabály, amely a kérdést közvetlenül rendezné, nincs, csak az államközi jog egyéb, már határozottan kialakult és általánosan elismert szabályainak analógia útján való kiterjesztő, vagy megszorító magyarázata útján lehet az államközi jognak ebben a kérdésben kialakult álláspontját megismerni. Ma ez a szabály magában foglalja a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlásának tilalmát, akkor ez az államközi jogközösség tagjait kötelezi. Ha ellenben ilyen értelem az államközi jog elismert szabályaiból nem vezethető le, akkor az államok akadálytalanul gyakorolhatják a joghatóságot más állam felett is.

Hogy az államközi jog szabályait miként kell értelmezni, abban a tekintetben az egyes államok gyakorlata a legtarkább képet mutatja. Az egyik oldalon állnak a külföldi állam mentességét biztosító álláspont képviselői: Magyarország, Németország, Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok. A másik végletet azok az államok képviselik, amelyek a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlását az államközi joggal összeegyeztethetőnek látják: Olaszország, Belgium, Svájc, Románia. A két felfogás közötti átmenetet

¹³² „Le droit international régle les rapports entre des Etats indépendants. Les règles de droit liant les Etats procèdent donc de la volonté de ceux-ci... Les limitations de l'indépendance des Etats ne se présument donc pas.” (Série A, 10, 18. l.) Dans le doute, une limitation de la souveraineté doit être interprétée restrictivement.” (Série A/B. 46, 167. l.) „Tout ce qu'on peut demander à un Etat, c'est de ne pas dépasser les limites que le droit international trace à sa compétence. En déca de ces limites, le titre à la juridiction qu'il exerce se trouve dans sa souveraineté.” (Série A, 10, 19. l.)

képviselik azok az államok, amelyek a joghatóság gyakorlását az államközi jog alapján elvileg nem látják megengedhetőnek, egyes ügyleteket azonban ez alól a mentesség alól kivessznek (Franciaország), vagy elismerik ugyan elvileg a mentességet a joghatóság alól, de gyakorlatilag mégis lehetővé teszik annak lehető széles körben való megállapíthatóságát (osztrák jogterület).

Általánosan elfogadott szabályként csak két korlátozás ismerhető fel: egyfelől a joghatóság-ellenes felfogásnak az a korlátozása, hogy a mentesség az államközi jog értelmében sem terjed ki a külföldi állam külföldön fekvő ingatlanaira vonatkozó *dologi perekre*, és arra az esetre, ha a külföldi állam magát a belföldi bíróság joghatóságának *önként aláveti*; másfelől a joghatóságot elismerő felfogásnak az a korlátozása, amely szerint a külföldi államnak a *közjogi* természetű, illetőleg közigazgatási viszonyból származó ügyletei a belföldi bíróság joghatósága alól minden esetben ki vannak véve.

Annak ellenére, hogy ezek az elvek általánosan el vannak ismerve, az egyes államok között a tényleges alkalmazás tekintetében nagy és mélyreható ellentétek állanak fenn. Így pl. minden állam elismeri, hogy a joghatóság önkéntes alávetés esetében a külföldi állam elleni perben is gyakorolható. Hogy azonban ennek az önkéntes alávetésnek mi a módja és a formája, arra nézve már annyira különböznek a vélemények, hogy a gyakorlatban az önkéntes alávetésre vonatkozó szabályok elvi azonossága mellett is egymással jóformán teljesen ellentétes eredményre vezetnek. Ép így van ez az ú. n. közjogi cselekmények esetében is. Minden állam elismeri, hogy ezek felett nem lehet joghatóságot gyakorolni, de hogy milyen cselekmények minősíthetők közjogiaknak, arra vonatkozólag annyira ellentétes nézetek alakultak ki, hogy pl. a hadsereg számára történt cipővásárlást az egyik állam közönséges adás-vételnek, illetőleg magánjogi ügyletnek, a másik ellenben a honvédelemmel kapcsolatos legfőbb főhatalmi cselekménynek és az egyik legmagasabb szuverén állami funkciónak minősítette.¹³³

¹³³ Circuit Court of Appeal, Second Circ. New York, 1918 jan. 11.: „It seems to us manifest that the Kingdom of Roumania in contracting for shoes and other equipment for its armies was not engaged in business but was exercising *the highest sovereign function* of protecting itself against its enemies.” D. C. 391. I. Ezzel szemben teljesen hasonló tényállás alapján az olasz Corte di Cassazione: „Nell’esercizio della capacità di diritto privato, rimanendo integra la sua qualità di persona

Az államok többségének a külföldi állam elleni joghatóság kérdésében elfoglalt álláspontját annak az eljárásnak az anyaga is röviden magában foglalja, amely a *Nemzetek Szövetsége* előtt az 1924–1927. években folyt le.

Ennek az eljárásnak az alapja a *Nemzetek Szövetsége* közgyűlésének az az 1924. szeptember 22-én kelt határozata volt, amely elrendelte az államközi jog egyes, szilárdan kialakult és kodifikálásra megérett szabályának egyezményt úton egységesen való rendezését.¹³⁴

Azok között a kérdések között, amelyeknek ilyen módon történő kodifikálása szóba jöhetett, szerepelt a külföldi állam feletti joghatóság kérdése is. a következő szövegében: „*Si el dans ques cas, surtout a l'égard d'actes accomplis dans l'exercice d'une activité commerciale ou industrielle, cet Etat peut être justiciable devant les tribunaux d'un autre Etat.*”

Ennek alapján a Nemzetek Szövetsége bizottságot küldött ki, amelynek feladata lett az e tárgyra vonatkozó különböző állami vélemények, illetőleg javaslatok összegyűjtése és ennek alapján előadói tervezet készítése.

A bizottság által kiküldött kérdőívekre adott válaszok azonban nagyon tarka képet mutattak.

Németország kifejtette, hogy véleménye, illetőleg bírói gyakorlata szerint a külföldi állam felett a joghatóság egyáltalában nem gyakorolható, kivéve egyes különleges eseteket, így az ingatlanra vonatkozó dologi keresetet, valamint az alapkeresettel összefüggő viszontkereseteket. A kereskedelmi üzem folytatásából eredő igénynek a belföldi bíróság joghatósága alá való rendelése esetleg szintén szóba jöhet.

Az akkor még önálló *Ausztria* hangsúlyozta, hogy a közjogi és a magánjogi ügyletek szétválasztására biztos kritérium nincs, és minthogy a közjogi ügyletek más állam joghatósága alól vitán felül kétségtelenül kiveendők volnának és így gyakorlatilag csak a magánjogi ügyletek felett gyakorolható joghatóság kérdése volna az egyezményi

pubblica, lo Stato non mette in opera la sua sovranità, ma agisce come un particolare a simiglianza di qualsiasi privato... Da essi sorgono rapporti di diritto privato, a cui rimane estranea ogni idea di sovranità.”
F. it. 1926. 584. l. Hasonló Trib. Firenze. 1934. aug. 2. Riv., 1935, 375. l.

¹³⁴ SDN. Rapport au Conseil de la SDN sur les questions qui paraissent avoir obtenu le degré de maturité suffisant pour un règlement international, Publ. de la SDN, V. Questions juridiques, L., 1927, a részletes anyagot l. a II. részben (Deuxieme rapport... stb., 1928.)

szabályozásnak tárgya, a kérdés megoldása nagy nehézségekbe ütközik.

Brazília hangsúlyozta, hogy a joghatóság gyakorlása nem ellenkezik az állami szuverenitással, ha az állam felperesként lép fel, ha magát a másik állam joghatóságának, önként aláveti, ha ingatlanokra irányuló dologi kereset a per tárgya vagy ha az alperesként perbe idézett állam a joghatóság hiányára pergátló kifogás formájában nem hivatkozik.

Magyarország azon a nézeten volt, hogy a közjogi és magánjogi ügyletek szétválasztásának nehézségei miatt leghelyesebb a külföldi államot elvileg kivenni a belföldi bíróság joghatósága alól. Kivételnek csak a kifejezett alávetés, az ingatlanokra vonatkozó dologi kereset, a hagyatéki perek és a külföldi állam belföldön folytatott ipari, illetőleg kereskedelmi vállalataiból eredő igények esetében lehetne helye.

Svájc ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy a külföldi állam magánjogi ügyletei nehézség nélkül alávetettek a belföldi bíróság joghatóságának.

Ugyanez volt az álláspontja *Svédországnak* is, ahol a kérdés a legfelsőbb bíróság döntése alá még nem került ugyan, az alsóbíróságok azonban ilyen értelmű gyakorlatot követnek.¹³⁵

Románia szerint a kérdés még nem érett meg az egyezményi szabályozásra. *Dánia* véleményében kijelentette, hogy ott a gyakorlatban ez a kérdés még nem fordult elő és ezért nem is foglalt állást. *Finnország* is sok gyakorlati nehézséget látott ebben a kérdésben.

Ilyen előzmények után a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a közjogi ügyletek minden állam szerint ki vannak véve a másik állam joghatósága alól, ennél fogva a megkötendő egyezmények csak a magánjogi ügyletek tárgyában volna jelentősége. Itt azonban nincs egységes álláspont, sőt ellenkezőleg, az egyes államok gyakorlatában két ellentétes végtel figyelhető meg. Ezért a bizottság úgy látta, hogy egységes felfogás hiányában a kérdés egyezményi szabályozásra még nem érett meg és ennél fogva előadói tervezet e tárgyban nem készült.

Ennek következtében a külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozó egyezménytervezet kérdése az 1930-ban Hágában tartott nemzetközi kodifikációs konferencia tárgysorozatán nem is szerepelt.

¹³⁵ A svéd álláspontra l. *Östen Undén*: Rattengang mot utlandsks stat, 1929, különösen 19. és 23. l.

V. FEJEZET.

A jogtudomány álláspontja a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében.

1. Bevezetés.

Az államközi egyezményeket, illetőleg az egyes államok bíróságainak a gyakorlatát áttekintve a kérdésben kialakult felfogásoknak igen tarka képe tárul elénk. Az államközi jog csak nagyon kevés idevágó kifejezett szabályt tartalmaz. Az ezekből az államközi jog általános szabályára jogmagyarázat útján vont következtetések nem egyöntetűek és egymásnak ellentmondók. Az egyes államok gyakorlata szintén nem egységes. Az államok belső joga a kérdésben kifejezett törvényi rendelkezést nem tartalmaz. Ily rendelkezések hiányában a bíróságok gyakorlatából kellett az irányadó jogszabályt kiolvasni. Az egyes államok jogterületein belül kialakult gyakorlat a legtöbb államban egységes ugyan, úgy, hogy bizonyos szokásjogi szabályok kialakulásáról is szó lehet, az ily módon kialakult szabályok azonban a legnagyobb ellentétet mutatják.

Ily viszonyok között a jogtudomány feladata, hogy ebben a kérdésben a fennálló tételes joggyakorlatot figyelembevéve mind *de lege lata*, mind *de lege ferenda* állást foglaljon, illetőleg az egyes államok törvényhozását és gyakorlatát a megfelelő álláspont felé irányítsa.

2. A régi jogtudomány.

A jogtudomány figyelme először a XIV. század körül fordult a joghatóság kérdése felé. A legrégebbi elméletek azonban még nem látták meg az ide tartozó kérdések lényegét és a joghatóságra vonatkozó fejtegetéseket nem egységes egészben, hanem a jogrendszer más területeire beékelve, leginkább a státuskérdésekkel kapcsolatban tárgyalták.

Ennek a kezdetleges szemléletnek a következménye az volt, hogy a régi jogtudomány nem látta meg, hogy a joghatóság alól tett különböző kivételek nem vonhatók egy és ugyanazon megítélés alá, hanem sokfélék, más-más alapon épülnek fel, és ennek következtében nem is tárgyalhatók egyformán.

A mai jogtudomány világosan látja, hogy a *joghatóság alól tett kivételek nem egyforma jogi természetűek*. A területenkívüliséget élvező személyek jogállása nem hasonlítható a külföldi államfőnek a polgári perben elfoglalt állásához, viszont mind a kettő ismét különbözik attól a helyzettől, amelyet a polgári perben a külföldi állam foglal el. Ezeknek a különböző mentességeknek más-más jogi természetét a jogtudomány eleinte nem látta meg, hanem a kérdést egységesen, mint joghatóság alól való mentességet tárgyalta, tekintet nélkül arra, hogy külföldi állam, államfő, vagy területenkívüli személy mentességét vizsgálta-e.¹

Ennek a jelenségnek az oka abban található, hogy a polgári joghatóság alól való államközi jogi mentességek nem egyidőben keletkeztek. Időrendben először a *területenkívüli személy* jogállása és mentessége alakult ki. A XVI. és XVII. század folyamán fordult a jogtudomány figyelme a külföldi *államfő* jogi helyzete felé, míg a külföldi *állam* jogállásának problémája gyakorlatilag csak a XIX. század elején vetődött fel.²

A joghatósággal először foglalkozó régi jogtudomány érdeklődésének előterében ennek megfelelőleg az államfő helyzete és jogállása állt, még pedig nem is magánjogi, hanem büntetőjogi téren. Stuart Mária angol királynő halálra ítéltése és kivégzése szolgáltatta az alkalmat az idevonatkozó kérdések felmerülésére.³

Az államfő magánjogi helyzetére, közelebről a külföldi polgári bíróságok előtti jogállására vonatkozólag később kialakult irodalmi felfogások két irányban ágaznak el.

Az első felfogás legtisztább képviselője *Bynkershoek*, akinek *De foro legatorum* c. alapvető műve először tárgyalja kimerítően és rendszeresen a külföldi államnak a területen-

¹ *Gabba*: De la compétence des tribunaux à l'égard des Souverains et des Etats étrangers, J. de dr. int. pr. 1888, 180. l.

² *Ozanam*: De l'immunité civile de juridiction des agents diplomatiques, 1911. *Carlino*: Genesi e fondamento delle immunità diplomatiche, 1915. A követek mentességének, valamint a külföldi államfő jogállásának kialakulását l. bővebben a VI. fejezet során.

³ *Bar*: Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts. II. köt. 1889, 660. l.

kívüli személyek felett gyakorolható joghatóságét, illetőleg az államfő helyzetét külföldi bíróság előtt. Ebben az időben a területenkívüli személy mentessége már ki volt alakulva. Ebből kiindulva *Bynkershoek* szerint az államfőket is ki kell venni a külföldi állam joghatósága alól. A követek ugyanis az államfőt képviselik, és minthogy a területenkívüliség, illetőleg az ebben foglalt mentesség a követeket a képviseletből kifolyólag illeti meg, az még inkább meg kell hogy illesse a külföldi államfőt.⁴

A külföldi államfő mentességére azonban még más módon is következtettek. Abból indulva ki, hogy a bíráskodást elvileg az államfő gyakorolja, (ha a fejlettebb állami élet folytán nem is közvetlenül, hanem az államfő nevében eljáró bíróságok útján) és az államfők egyenlő rangúak, külföldi államiak belföldi bíróság előtt nem vonhatók perbe, mert annak, hogy a belföldi bíróság joghatóságot, illetőleg az ezzel járó kényszerhatalmat gyakorolhasson, feltétele az *alárendeltség*. Ez azonban az államfő részéről nincs meg más államfővel szemben. (*Arumaius, Ziegler, Zouchaeus.*)⁵

Ezek a régi elméletek a külföldi állam jogi helyzetével nem foglalkoztak, gondolatmenetükből kitűnőleg azonban a külföldi államot is kivettnek tartják a belföldi joghatóság alól. Ha ugyanis következtetéseiket továbbfolytatva figyelmük a külföldi állam helyzetének a vizsgálatára is kiterjedt volna, arra az eredményre kellett volna jutniok, hogy a diplomáciai képviselő végsősorban nem is az államfőt, hanem az államot képviseli. E szerint pedig a belföldi állam joghatósága a külföldi államra sem terjedhet ki.

E mellett a felfogás mellett azonban az ellenkező nézetnek is voltak képviselői.

E felfogás kezdeti csirái *Grotius*-nál találhatók fel. Bár ő is magáévá teszi azt a nézetet, amely szerint a követ jogállásából a követ által képviselt államfő jogállására is következtetést lehet vonni, mégis éles határvonalat állít fel az államfő cselekményei között, aszerint, hogy azokat az államfő közjogi állásából kifolyólag, vagy mint magán-személy teszi-e meg. Rámutat *Grotius* arra, hogy az államfő és az alattvalók közötti magánjogi ügyletek valóságos kö-

⁴ *Bynkershoek*: De foro legatorum, C. III. 1761-i kiadás, 126. l.

⁵ *Dominicus Aritmaeus*: Discursus Academici de jure publico, I. 1616, 196. l. „par in parem non imperium jurisdictioneque sunt.” – U. így: *Ziegler*: De juribus maiestatis, I. C. 52.; 18. §. és *Zouchaeus*: Solutio questionis veteris et novae sive de legati delinquentis iudice competente, 1657, C. 4. L. még *Loening*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane, Festgabe Halle-Wittenberg, 1905.

telmet hoznak létre, belőlük nem *naturális obligáció*, hanem „*vera ad propria obligatio*” keletkezik. *Grotius* későbbi fejtegetéseiből azonban kitűnik, hogy ő mindezt csak *anyagi jogi* értelemben mondja. Az ilyen kötelmek érvényesítése céljából azonban az államfővel szemben *perjogi eszközök szerinte nem vehetők igénybe*.⁶

Grotius az államfő külföldi állambeli helyzetét nem tárgyalja részletesen. Mások viszont különösen ezt a kérdést vizsgálták, bár nem a külföldi államfő megkülönböztetett államfői jogállása, hanem ép ellenkezőleg, a belföldi államfő helyzete szempontjából. Ebből a szemléletből kiindulva pedig arra mutatnak rá, hogy a belföldi államfő impériuma sérelmet szenvedne akkor, ha nem gyakorolhatna joghatóságot a saját területén bizonyos ügyekben, így az olyan ügyekben, amelyekben külföldi állam feje van érdekelve. Ezek szerint az elméletek szerint az *államfőnek egy másik állam területén nincs államfői jogállása*. Ha ő ott magánjogi ügyletekbe bocsátkozik, magánszemélynek tekintendő. Ép ezért az állam fejének joghatósága van az ilyen ügyletek felett is, mert ellenkező esetben szuverenitása nem lenne teljes. (*Cocceius, Wolff, Simon Pistoris, Knichen, Struk.*)⁷

Ezek szerint az elméletek szerint a belföldi bíróságnak a külföldi állam felett is volna joghatósága. Már ezek a régi elméletek felismerik a közjogi és magánjogi ügyletek szétválasztásának szükségét és bár ezt kifejezetten nem mondják, következetesen végiggondolva ugyanoda vezetnek, ahová Olaszország, Belgium és több más állam joggyakorlata jutott el.

Noha ebben a korban a külföldi állam feletti joghatóság kérdése tudatosan még nem merült fel, már ekkor kezd kialakulni az a két fő irány, amely e kérdéssel kapcsolatban mind a joggyakorlatban, mind a tudományban később egyre határozottabb vonásokat mutat.

A későbbi fejlődés során a jogtudományban kialakult ezt a két fő irányt *szubjektív* és *objektív* irány névvel lehet megjelölni.

A *szubjektív irány* a vizsgált ügyletekben szereplő felek *személyes tulajdonságaiból* indul ki, az *objektív irány* viszont ezt figyelmen kívül hagyva az *ügylet minőségét* teszi vizs-

⁶ *Grotius*: De jure belli ac pacis, II. c. 18; 4. §. és II. c. 14. 1. és 6. §.

⁷ *Cocceius*: Dissertatio de fundata in territorio et plurium locorum concurrente potestate, 1684, tit. II. 12. §. *Wolff*: Jus gentium, 1749, 1059. §. *Simon Pistoris*: Consilia sive responsa juris, 1596, Cons. 19. n. 29. 1. *Knichen*: De sublimi et regio territorii jure, 1600. C. 4. n. 4. *Stryck*: De foro principum et privatorum coimmuni, 1700, II. 38. és 39. §§.

gálata alapjává. *A szubjektív irány figyelme az ügyleti félként szereplő állam személye felé fordulva az egyik ügyleti fél állam-minőségéből kiindulva keresi a kérdés megoldását. Az objektív irány ezzel szemben nem tulajdonít jelentőséget annak a körülménynek, hogy az általa vizsgált jogviszonyban szereplő egyik ügyleti fél állam, hanem kizárólag azt vizsgálja, hogy a kérdéses jogviszony mint ilyen – a benne szereplő felek egyikének állam-minőségétől függetlenül –, alávethető-e a másik állam joghatóságának.*

E két különböző szempontból kiindulva a két irány egymástól teljesen különböző és egymással ellentétben álló eredményekhez jutott.

3. A szubjektív irány.

A) A szubjektív iránynak több ága van. Valamennyi megegyezik abban, hogy a külföldi állam feletti joghatóság kérdését az ügyletben szereplő állam különleges állam-minőségéből kiindulva keresi. Különböznek egymástól azonban abban, hogy a különleges állam-minőséget miben látják és az ebből eredő következményeket milyen alapokra építik fel.

a) Az első ilyen elmélet az államközi jogi *állami alapjogokból* indul ki. Függetlenül attól, hogy elismerjük-e vagy sem az államközi jogban bizonyos állami alapjogok létezését, az mindenesetre kétségen felül áll, hogy az államközi jog az *egymástól független és egymással egyenlő rangú* államok közösségének viszonyait rendezi. E közösség hiányában tulajdonképpen államközi jogról sem lehetne beszélni. Ha két állam egymáshoz való viszonya nem az egyenlőségen, hanem a fölé-, illetőleg az alárendeltségen épül fel, a közöttük lévő viszony nem államközi, hanem belső államjogi viszony a fölérendelt állam közjogi rendszerében. Mindez az államközi jogot csak annyiban érdekli, hogy kifelé való, államközi viszonylatban csak az egész szervezetnek van meg az államközi jogalanyisága, az egyes tagállamoknak ellenben nem.

Ha két állam közt ilyen vagy hasonló viszony nem állapítható meg, úgy a köztük lévő viszony a független és önálló államok egymásközötti viszonya, államközi jogviszony.⁸

⁸ A gyakorlatban az egyenlőségen és függetlenségen felépült ez a viszony az egyes államok hatalmi erőviszonyai folytán az erősebb államok javára eltolódhatik. Ez azonban nem jogszabályon, hanem politikai erőviszonyokon alapszik, magát a jogviszonyt tehát nem befolyásolja.

A polgári perben alperesként perbevont és a joghatóságot gyakorló állam viszonya nem államközi jogi jogviszony. E tanulmány kereteit meghaladná, ha a polgári perben résztvevő felek, illetőleg a felek és a joghatóságot gyakorló állam közötti jogviszonyok feltárására részletesebben kitérne. Ugyancsak figyelmen kívül kell hagynia azokat a vizsgálatokat is, amelyek arra vonatkoznak, hogy a polgári perben ki kivel áll jogviszonyban. Kétségtelen ugyanis, hogy a polgári per jog tudománya által idevonatkozólag felállított elméletek akármelyikét fogadjuk is el, mindenképpen megállapítható, *hogy a joghatóságot gyakorló állam a perben résztvevő felek fölött áll.*

Az állami kényszerhatalom gyakorlása a felekkel szemben annyira jellemzője a polgári pernek, hogy ép ez különbözteti meg a polgári pert a hozzá egyébként többnyire hasonló eljárásoktól, elsősorban a választott bírói eljárástól.⁹

Csak látszólag mond ennek ellen a polgári perben érvényesülő az az elv, melyet rendszerint a felek rendelkezési elvének szokás nevezni. Nem tekintve ugyanis, hogy a polgári per jog újabb fejlődése a rendelkezési elv megnyilvánulásait erősen korlátozni igyekszik,¹⁰ a mondott alárendeltségi viszonyon a rendelkezési elvnek még oly tágkörű értelmezése sem változtat. Az ítélet ugyanis akár elutasító, akár marasztaló, minden esetben hatalmi szóval kötelezése az egyik félnek.

Még jobban kitűnik az alárendeltségi viszony a polgári pert követő végrehajtási eljárásban.

A szubjektív irány most ismertetett ága a független és önálló államok egymásközötti államközi viszonyában, illetőleg a polgári perben alperesként szereplő államnak a joghatóságot gyakorló állammal szemben fennálló viszonyában *összeférhetetlenséget lát.* Szerinte nem egyezik az államközi jog alapelveivel, hogy két állam egymással olyan viszonyba kerüljön, mint amilyenben a joghatóságot gyakorló állam az alperessel szemben van. Ez a fölé-, illetőleg alárendeltség ugyanis ellenkezik az államok egyenlőségével és minthogy a belső állami jog rendelkezéseit kétség esetén úgy kell értelmezni, hogy azok az államközi jog elveivel összhangban maradjanak,¹¹ minden állam belső állami perjoga akként

⁹ L. *Fabinyi*: Választott bírászkodás. 1926, különösen 37. skv. 1. további irodalmi utalásokkal.

¹⁰ *Richter*: Politikai irányeszmék hatása a polgári perjogra, 1938.

¹¹ A belső állami jog ilyen magyarázatára vonatkozólag l. *Walz*: Völkerrecht und staatliches Recht, 1933. és *Verdross*, Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft, 1926, különösen 54, 1. Ugyanott l. a bővebb irodalmat.

értelmezendő, illetőleg kifejezett ellenkező rendelkezés hiányában úgy egészítendő ki, hogy *szabályai a külföldi államra nem vonatkoznak*.¹²

Több állam joggyakorlata mutat fel ilyen értelmű döntéseket és ott, ahol ez a joggyakorlat fejlődött ki, a fejlődés mindig ennek a gondolatmenetnek az alapján indult meg.

b) A szubjektív irány másik ága a *területenkívüli személy jogállásából kiindulva* véli a külföldi állam joghatóságának kérdését megoldhatónak.

Amikor a külföldi állam feletti joghatóság kérdése először felmerült, a jogtudomány előtt már teljes kifejlődtségében ott állott az államközi jognak talán legáltalánosabban elismert egyik szabálya, a diplomáciai képviselők területenkívüliségének elve. Kevés olyan szilárdan kialakult és oly régóta hatályos szabálya van az államközi jognak, mint az, amely a külföldi államnak a belföldön akkreditált diplomáciai képviselőjét¹³ elvileg kiveszi a fogadó állam polgári és büntető joghatósága alól. Ezen az általánosan elismert elven nem változtat a területenkívüliség fogalmának az a modern meghatározása, amely szerint a területenkívüli személy nem tekinthető az államterületen kívül állónak, mint azt az elnevezés után következtetni lehetne,¹⁴ hanem a területenkívüliségen csak az ilyen személyt az államközi jog alapján megillető különös személyi kiváltságok és mentességek összessége értendő. Nem változtat a mondottakon

¹² L. erre vonatkozólag a 4. §. során idézett joggyakorlat vonatkozó részét. Az irodalomból különösen: *Foelix*: Du conflit des lois des différentes nations, 1856, 395. l. *Calvo*: Droit international théorique et pratique, 1881. I. köt. 552. §. *Féraud-Giraud*: Etats et souverains devant les tribunaux étrangers, 1895, 31. l. *Holtzendorff*: Incompétence des tribunaux nationaux pour ordonner une saisie-arret sur des biens appartenant aux gouvernements étrangers, Clunet, 1876. *Cuvelier*: De l'incompétence des tribunaux nationaux a l'égard des gouvernements étrangers, Rev. dr. int, 1883, 109. l. *Phillimore*: Immunité des Etats au point de vue de la juridiction ou de l'exécution forcée, Cours, 1925–III. *Liszt*: Das Völkerrecht systematisch dargestellt, 1925, 115. és 124. l. *Sirupp*: Grundzüge des positiven Völkerrechts, 1928, 67. l. *Provinciali*: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri, 1933, 58. és 74. l. *Oppenheim*: International law, I. (1928) 239. l.

¹³ Sőt bizonyos esetekben a nem akkreditált követet is. Így általában elfogadott államközi jogi tétel, hogy a követ a küldő államból a fogadó államba utazva harmadik államok területén is élvezzi a területenkívüliséget.

¹⁴ A területenkívüliségnek erre az értelmére l. *Heyking*: L'exterritorialité et ses applications en extrême-orient, Cours, 1925–II. 258. l. és *Noel-Henry*: Une nouvelle critique de la fiction d'exterritorialité des diplomates, J. d. i. pr. 1927, 983. l.

az sem, hogy bizonyos esetekben a területenkívüli személy felett is gyakorolható a fogadó állam joghatósága. Ezek az esetek ugyanis vagy olyan természetűek (pl. a területenkívüli személy ellen ingatlanra vonatkozó dologi ügyletből eredő kereset), amely esetek az általános szabálytól eltérő kivételként minősülnek, vagy olyanok (pl. a területenkívüli személy ipari vagy kereskedelmi vállalatából eredő keresetek), amelyeknek kivétele a joghatóság alól határozott szabályként még nem alakult ki.

E kivételes eseteket nem tekintve általánosan elismert az a szabály, hogy a területenkívüli személy a belföldi állam polgári joghatósága alól ki van véve.¹⁵ Mikor tehát a jogtudomány figyelme először fordult a külföldi állam feletti joghatóság kérdése felé, egészen természetes, hogy az e tárgyban kialakult több irány egyike ebből kiindulva kereste a kérdés megoldását. A két jogi helyzet ugyanis sok tekintetben hasonló. A joghatóság gyakorlása mind a két esetben bizonyos mértékű beavatkozás egy másik állam ügyeibe, mindkettő többé-kevésbé erősen befolyásolja egy másik állam közigazgatásának menetét és mindkettőnél első-sorban államközi jogi szempontok veendő figyelembe.

Hozzájárult még ehhez az is, hogy a területenkívüli személy mentessége – általában és elvileg – ekkor már határozottan el volt ismerve. Ennek megfelelően több állam belső perrendtartása is megfelelő rendelkezéseket tartalmazott, a joggyakorlat pedig már régóta ily értelemben járt el a területenkívüli személyek elleni perekben.

A szubjektív iránynak most tárgyalt ága ennél fogva kézenfekvő módon kapcsolta össze ezt a kétféle, bár egymástól minden hasonlóság ellenére is lényegesen különböző jogi helyzetet és a területenkívüli személy jogállására vonatkozó évszázados államközi jogi szabályt egyszerűen átvitte a külföldi államra is.

Eljárásának megokolásául ez az irány arra hivatkozik – elvileg helyesen, – hogy a területenkívüli személynek a joghatóság alól az államközi jogban biztosított mentessége az illetőt nem magánszemély-minőségében, hanem mint

¹⁵ Hogy a követ ezt a mentességet nem saját jogán élvezzi, az általánosan elfogadott tétel és okszerűen következik e mentesség jogalapjából. (L. később a VI. fejezet során.) Hogy ez a felfogás mennyire vitán felül áll, arra legjellemzőbb, hogy akadt olyan bírói határozat, amely a mentességet a követnek akkor is megadta, mikor a követ egyszersmind a fogadó állam polgára is volt (Trib. de la Seine, 1875. jan. 21. Jdipr, 1875, 89. l.) és hogy ennek a nézetnek az irodalomban is akadt követője. (Weiss: Manuel de droit international privé, 1920, 605. l.)

államszervet, köz- illetőleg államközi jogi jogállásánál fogva illeti meg. Ha tehát az állam diplomáciai képviselőjét ilyen mentesség illeti meg, épen azon minőségéből kifolyólag, hogy ő a küldő államot képviseli, magától értetődik, hogy az állam, amelyet képvisel, szintén részese ennek a mentességnek. A szubjektív irány most tárgyalt ága így jutott arra az eredményre, hogy a külföldi államot a polgári perben mentesség illeti meg a joghatóság alól. Szerinte lehetetlen és az általános jogi elvekkel ellenkező volna, ha az államot kevesebb jog illetné meg, mint képviselő szervét. A diplomáciai képviselő a mentességet nem a saját jogán élvezi, – ez az egész idevonatkozó szabályozás összességéből okszerűen következik, – ennél fogva *csakis a küldő állam jogán részesülhet kiváltságos helyzetben*. Ezért illeti meg a küldő államot – illetőleg általában véve az államközi jogi érintkezésben résztvevő valamennyi államot – a mentesség más állam joghatósága alól.

Ennek az elméletnek az alapjai már *Bynkershoek*-nál megtalálhatók, az újabb irodalomban pedig *Anzilotti*, *Féraud-Giraud* és *Seuffert* munkái fejtették ki annak egész tartalmát.¹⁶ Érdekes megemlíteni azonban, hogy ez az elmélet a joggyakorlatban korántsem talált olyan nagy és általános elismerésre, mint az államok függetlenségéből és egyenlőségéből kiinduló felfogás.

c) A szubjektív irány eddig ismertett két ága az államközi jog egyes szabályaiból vezette le álláspontját. Ugyanennek az iránynak más változatai a belső állami közjog szabályainak magyarázatával, illetőleg különböző analógiák útján való alkalmazásával jutnak el felfogásuk kialakításához.

A szubjektív iránynak egyik további ága azt hangsúlyozza, hogy a *szuverén, közhatalmi minőségben végzett cselekményekért egyik állam sem állítható a másik állam bíróságai elé*, majd arra mutat rá, hogy az állam személyisége nem szakítható ketté, benne a közjogi személy a magánjogi jogalanytól nem választható el.¹⁷ Az állam közjogi és

¹⁶ *Anzilotti*: L'esonzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione, Riv. 1910. *Féraud-Giraud*, id. m. 34. I. *Seuffert*: Gutachten zur Sache v. Hellfeld gegen den Kaiserlich Russischen Fiskus, Z. f. VR u. Bundesstaatsrecht, 1910, 431. I. Ugyanezt fejtette ki a berlini egyetem jogi kara a Zappa-ügyben adott véleményével. L. Clunet, 1893, 743. I.

¹⁷ L. erről különösen *Mayer*: Deutsches Verwaltungsrecht, 1924, I. köt. 142. skv. I. *Wach*: Zivilprozessrecht, 1885, I. köt. 92. I. és *Jellinek*: Verwaltungsrecht, 1928, 26. I. U. i. *Stumpf*: Die Exterritorialität nach den Entscheidungen des RG, 1932, 30.

magánjogi viszonyai csak akkor voltak így szétválaszthatók, amikor a patrimonialis államszemléletet felváltó modern szemlélet az állam magánjogi ügyletei számára külön, az államtól különböző jogi személynek, a fiskusnak, államkincstárnak a szerepét konstruálta meg. A közösség ügyletei e szerint a konstrukció szerint köz- és magánjogi minőségüket illetően igen élesen meg voltak különböztethetők egymástól. A közjogi (a szuverenitással kapcsolatos) cselekmények alanya az *állam* volt, abban a formájában, amely szerint ma is az. A nem a szuverén jellegből folyó magánjogi ügyletek alanya azonban nem az állam, hanem az *államtól különböző másik jogalany, a kincstár*. Az államnak és a kincstárnak ily megkülönböztetése idején a most ismertetett elmélet szerint még lehetett alapja az állam köz-, illetőleg magánjogi ügyletei közötti elválasztásnak. A modern jogfejlődés azonban ezt a konstrukciót meghaladta. Ma nincs a kincstárnak, a fiskusnak az államtól különböző jogi személyisége. A modern felfogás szerint az állam személye egy és egységes, nem választható szét államra és kincstárra, hanem minden ügyletben, legyen az akár *jure imperii*, akár *jure gestionis* végzett ügylet, az állam egységes és oszthatatlan személye szerepel. Ennek következtében az állami ügyletek sem választhatók szét köz- illetve magánjogi ügyletekre. *Az állam mindig mint szuverén közhatalmi szervezet lép fel*, az állam minden ügylete az állami főhatalomból folyik vagy legalább is azzal áll kapcsolatban. Minden állami cselekmény végső sorban a szuverenitás gyakorlása, és így az összes állami cselekményre jellemző ez a közjogi jelleg szükségszerűen oda vezet, hogy minden állami cselekmény mentes a másik állam joghatósága alól.

Annak következtében tehát, hogy a modern államtudomány az állam személyiségének a régebben szokásos szétválasztását elvetve az *egységes és oszthatatlan államszemélyiség* elvét fogadta el, közjogi jellegűvé vált az államnak minden cselekménye. A közjogi jelleg megállapítható még akkor is, mikor egészen egyszerű magánjogi ügyletnek látszó jogviszonyról van szó. Amikor az állam hadserege számára magánszemélyektől felszerelést vagy ruházati cikkeket vásárol, ügylete látszólag egyszerű adásvételnek minősül, minden közjogi jelleg nélkül. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az ilyenforma állami ügyletek a magánszemélyek ügyleteitől alapjukban véve különböznek, mert az állam a szuverenitásából kifolyólag, a honvédelem körében kifejtett legfelsőbb hatalmi tevékenysége körében végzi azokat. Ezek az ügyletek a honvédelemnek a közjogi céljait szolgálják. Az államnak ez az

ügylete tehát abban különbözik a magánszemélyek adásvételi ügyleteitől, hogy *közjogi célja van*. Minthogy az ilyen ügylet is végsősorban az állami szuverenitásra vezethető vissza, azt nem lehet a mindennapos adásvételi ügyletekkel azonosítva a külföldi állam joghatóságának alávetni. *Ez a különleges jelleg az állam valamennyi jure gestionis végzett, úgynevezett magánjogi ügyletében megtalálható*, ezért az állam valamennyi ügylete ki van véve a külföldi állam joghatósága alól.

Ez az irány az ellenkező felfogásban egy régi, ma már meghaladott konstrukció korszerűtlen maradványát látja és minden állami ügyletet kivesz a másik állam joghatósága alól.

Ennek az iránynak *Bonfils*, *Fleischmann* és *Laband* munkáiban található meg a teljes és részletes kifejtése.¹⁸ Az elmélet a gyakorlatban is némi visszhangra talált, mert néhány ítélet kifejezetten ennek az elméletnek az alapján áll.

Az összefüggés okából itt említhető meg az az irány is, amely elismeri ugyan, hogy a magánjogi ügyletre elméletileg megvolna a külföldi állam joghatósága, azonban szorosan a közjogi és magánjogi ügyletek egymástól való szétválasztása annyira *nehéz és körülményes*, hogy ezért célszerűbb valamennyi állami ügyletet kivettnek tekinteni a külföldi bíróság joghatósága alól. Azzal ugyanis, hogy a jog felállítja az állam *jure imperii* és *jure gestionis* végzett tevékenységének egymástól eltérő jogi minősítését, örökös diplomáciai viták és megoldhatatlan problémák tömegét veti fel. Elvileg helyes volna e felfogás szerint is az az álláspont, amelynek alapján csak a közjogi jellegű ügyletek vannak a külföldi bíróság joghatósága alól kivéve, de a magánjogi jelleg megállapítása annyi nehézségbe ütközik, hogy legcélszerűbb minden állami ügyletet kivenni a külföldi állam joghatósága alól.

További nehézségek merülnek fel az egyes ügyletek köz- vagy magánjogi jellegének megállapítása terén alkalmazandó jog tekintetében. Azt, hogy valamely ügylet köz- vagy magánjogi jellegű-e, az alperes állam joga alapján kellene megállapítani. Ennélfogva tehát voltaképpen az alperestől függ, hogy felette gyakorolható-e a joghatóság,

¹⁸ *Bonfils*: Lehrbuch des Völkerrechts (német), 1904, 140. l. *Fleischmann* a Brie, Fischer és Fleischmann közös Zwangsvollstreckung gegen fremde Staaten und Kompetenzkonflikt, 1910. c. munkájában, 115. l. *Laband*: Rechtsgurachten im Hellfeldfal, Z. f. Vr. und Bundesstaatsrecht, 1910, 337. l.

mert az alperes állam egyszerűen minden ügyletére kijelentheti, hogy az közjogi jellegű. Így, ha elvileg arra az álláspontra helyezkednénk is, hogy a magánjogi ügylet a külföldi állam joghatóságának alá van vetve, az ebből támadó gyakorlati nehézségek mégis kívánatossá teszik, hogy a külföldi állam általában kivétesse a belföldi bíróságok joghatósága alól. Így legalább a jogbiztonság és az egyes esetek elbírálásának egységessége van biztosítva, míg ellenkező esetben az alperes tetszésétől függően volna a joghatóság gyakorolható.¹⁹

Mindezek a megfontolások az e nézet követői szerint feltétlenül arra vezetnek, hogy a külföldi államot nemcsak elméleti, hanem tisztán gyakorlati és célszerűségi okokból is legcélszerűbb a belföldi joghatóság alól általában véve kivenni.

d) Míg az eddig ismertett irányok elsősorban elméleti alapon álltak és csak kis mértékben vettek figyelembe gyakorlati és célszerűségi szempontokat, addig a szubjektív iránynak eddig még nem említett ágai kizárólag *célszerűségi, és gyakorlati szempontokat* tartanak szem előtt.

Az egyik ilyen nézet szerint a külföldi állam ügyleteit azért kell kivenni a belföldi bíróság joghatósága alól, mert a *külföldi államot marasztaló ítéletet gyakorlatilag amúgy sem lehet végrehajtani*, feltéve ugyanis, hogy a joghatóságot gyakorló állam a külföldi állam-alperest elmarasztalja, ennek az ítéletnek gyakorlati jelentősége nincs. Az ítélet meghozatala után a pernyertes felperesnek követelése behajtása végett végrehajtást kellene vezetnie a külföldi állam vagyona. Az állam vagyona, legalább is annak a végrehajtás szempontjából figyelembe jöhető része azonban rendszerint nem a joghatóságot gyakorló állam területén, hanem az alperes állam területén található. A végrehajtást tehát ennek megfelelően az alperes állam területén kellene fogatosítani. Az alperes állam területén pedig az alperest elmarasztaló ítélet, mint külföldi ítélet, rendszerint már ebből az okból sem lesz végrehajtható. Az elmarasztalt alperes az ítéletnek saját területén való végrehajtását azonban

¹⁹ *Triepel*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane, Arch. öff. R. 1912, 225. skv. 1. *Féraud-Giraud*: Etats et souverains devant les tribunaux étrangers, 1893, I. köt. 77. 1. *Cuvelier*: De l'incompétence des tribunaux nationaux a l'égard des gouvernements étrangers, Rev. de dr. int, 1888, 109. 1. *Fitzmaurice*: State immunity from proceedings in foreign courts, B. Y., 1933, 102. 1. *Nys*: Droit international, 1912, II. köt. 343. *Prudhomme*: Détermination de la juridiction compétente a l'égard des litiges nés a l'occasion des contrats conclus entre Etats et ressortissants d'un autre Etat, Clunet 1926, 311. 1.

többszörre még akkor is megtagadhatja, ha általában (pl. végrehajtási viszonyosság folytán) a szóbanforgó külföldi ítéletet végrehajtani is volna köteles. Hivatkozhatnék ugyanis olyan *közrendi okokra*, amelyek a külföldi ítélet végrehajtásának minden esetben útjában állhatnának. Minthogy tehát így a külföldi állam ellen nyert marasztaló ítélet a pernyertes felperesre nézve gyakorlati értéket amúgy sem képvisel, legcélszerűbb általában arra az álláspontra helyezkedni, hogy az ilyen ítélet meghozatalára a bíróságnak alapelvben véve sincs joghatósága. Ennek az elvnek a kimondásával egyrészt a felperes lesz az ítélet végrehajthatatlansága miatt alaptalan és költséges eljárástól megkímélhető, másfelől a bíróságok sem lesznek felesleges és már eleve eredménytelennek mutakozó perekkel igénybe véve.²⁰

A másik felfogás szerint a külföldi állam elleni polgári perek azért volnának a belföldi bíróságok joghatósága alól kiveendők, mert az ilyen pereknek a megindulása és folytatása, de még inkább az alperes állam esetleges elmarasztalása *diplomáciai súrlódásokra vezethet*. Ezek célszerűen elkerülhetők volnának, ha az ilyen perek megindítása a külföldi állam ellen már eleve lehetetlenné volna téve. A felperes nem esnék el ekkor sem a joga érvényesítésére szükséges eszközöktől, mert rendelkezésére állana egyrészt saját államának diplomáciai közbelépése, másrészt a külföldi állam ellen annak saját bíróságai előtt megindítható polgári per.²¹

Egy harmadik felfogás szerint az állam mentessége a külföldi bíróság joghatósága alól nem is magyarázható jogi alapon, mert annak oka kizárólag a külföldi állammal szemben gyakorolt *udvariasság*.²²

B) A szubjektív irány valamennyi ága, akár az államközi jogból, akár a belső állami közjogból indul ki, a kérdés megoldásánál elsősorban a külföldi állam *szuverén hatalmi jellegét* veszi észre. Ennek alapján a szubjektív irány valamennyi ága elveti joghatóság gyakorlásának lehetőségét a külföldi állammal szemben és a külföldi államot magánjogi viszonyai tekintetében is megkülönböztetett helyzettel ruházza fel.

Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül azok a jelen-

²⁰ *Chrétien*: Principes de droit international public, 247.1. *Féraud-Giraud*, id. m. I, köt. 32. 1. *Liszt*: Das Völkerrecht systematisch dargestellt, 1925, 124. 1.

²¹ *Féraud-Giraud*, id. m. 33. 1.

²² *Marx*: Die gerichtliche Exemptionen der Staaten, Staatshaupter und Gesandten, 1895, 28. 1.

ségek, amelyek ezzel az elvi megállapítással ellentétben állanak ugyan, viszont az államok gyakorlatában – legyen azoknak bárminő felfogásuk is a külföldi állam feletti joghatóság kérdéséről, – egyformán megtalálhatók, annyira, hogy azokat egyesek már az államközi jog kialakult szabályaként fogják fel.

A szubjektív irány ezért bizonyos *kivételeket tesz* általános elvi állásfoglalása alól és elismeri, hogy bizonyos esetekben a joghatóság a külföldi állam felett az általános szabállyal ellentétben mégis gyakorolható.

Míg e kivételek elismerése ez irány valamennyi képviselőjénél megtalálható, arra nézve már nem egységes az irodalom, hogy ezek a kivételek milyen természetűek és jellegűek.

a) Egységesnek lehet mondani a felfogást abban a tekintetben, hogy az *ingatlanokra vonatkozó dologi keresetek esetében* a külföldi állam mentességének elvét áttörik, mert ilyen esetekben a joghatóságot külföldi állam felett is elismerik.

Az ingatlanokra vonatkozó dologi keresetek kivétele az általános elv alól az összes államok joggyakorlatában el van ismervé.²³ Elméleti magyarázata abban keresendő, hogy az államterület feletti bíraskodást egyik állam sem engedheti át egy másik állam joghatóságának, mert ennek ellenkezője az illető állam *területi szuverénitásával nem volna összeegyeztethető*. Az államok szuverenitása, amely egyrészt a külföldi állam joghatósága alól való mentességet kívánja, követeli meg másfelől, hogy az államterület dologi jogviszonyai semmi körülmények között se legyenek átengedhetők másik állam hatalmi körébe, másik állam joghatósága alá. Míg tehát a szuverenitás egyfelől az általános szabályt, épúgy másfelől az ingatlanokra vonatkozó kivételt is indokolja.²⁴

b) Ugyancsak egységes a felfogás abban is, hogy a joghatóság gyakorlásának akkor sincs akadálya, ha annak a külföldi állam magát *önként alávetette*.

²³ *Féraud–Giraud*, id. m. 99. és 105. l. *Loening*, Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910, 161. l. *Bonfils* id. m. 140. l. *Brie*, stb. id. m. 24. l. *Liszt*, id. m. 125. l. *Fauchille*, Traité de droit international public, 1922, I. köt. 457. l. *Provinciali*: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri, 1933, 109. skv. l. *Walker*: Internationales Privatrecht, 1934. 179. l. *Kohler*: Klage u. Vollstreckung gegen einen fremden Staat, Z. für VR u. Bundesstaatsrecht, 1910, 318. skv. l. *Anzilotti*: L'esenzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione, Rivista, 1910. L. még a IV. fejezet során ismertetett gyakorlat megfelelő részét.

²⁴ *Nys*: Le droit international, II. köt. 1912, 347. l.

Erre vonatkozólag az elméletet az előbbihez hasonló megfontolások vezették. Ha az államszuverénitás az oka annak, hogy az állam más állam joghatósága alól ki van véve, akkor kizárólag a szuverén államra tartozik annak a kérdésnek az eldöntése, hogy ezt a mentességet meddig és mily terjedelemben kívánja igénybevenni. Amennyiben a szuverén állam azt találja jónak, hogy külföldön alperesként perbevonható legyen, jogában áll a szuverénitás önkorlátozásával magát a külföldi bíróság joghatóságának önként alávetni, ily esetben a joghatóság felette akadály nélkül gyakorolható. Ezt az álláspontot a szubjektív irány egyértelműen magáévá tette és az államok gyakorlata is hasonló alapon áll. Csak elvétve találhatók a régebbi francia gyakorlatban olyan döntések, amelyek a külföldi állam mentességét közrendi jellegűnek tartják és ennek következtében a róla való lemondást nem tekintik joghatályosnak.

c) Ezen a két általános kivételen felül egyes írók még más kivételeket is ismernek. Ezek közül legjelentősebb az, amely a külföldi állam ellen indított *hagyatéki pereket* veszi ki a mentesség alól. Ez a nézet azzal okolható meg, hogy az egyetemes jogutódlás elvénél fogva szükséges a hagyatéki perek egységes elbírálása. Ezek tehát nem lehetnek a különben joghatósággal bíró állam bíróságai elől elvonva csak azért, mert az örökösök egyike külföldi állam.²⁵

További kivételekként emelik ki egyes elméletek azt, ha külföldi állam az ellene támasztott követelés fedezetéül *belföldön fekvő vagyontárgyait* (pl. belföldön lévő érték-papírjait vagy bankkövetéseit) *köti le*,²⁶ ha a belföldi bíróság előtt *felperesként jelenik meg*,²⁷ vagy ha a belföldi állam hatalmi körében, jogterületén *kereskedelmi ügyleteket folytat*.²⁸ E kivételeket azonban nem célszerű így különválasztani, hanem legjobb azokat az önkéntes alávetés hallgatóságos formáinak tekinteni:

C) A szubjektív irány fő tételei a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében a fentiek szerint a következők:

²⁵ *Audinet*: L'incompétence des tribunaux français à l'égard des Etats étrangers, R. g. d. i. p. 1895 részletesen foglalkozik a hagyatéki perek jogi helyzetével és kimutatja, hogy elméletileg helytelen az az ilyen esetekben általában követett gyakorlat, amely a külföldi államnak mentességet biztosít. Hasonlóan: *Provinciali*, id. m. 107. l. és Fairman: Some disputed applications of the principle of State immunity A. J. 1. L. 1928, 566. l.

²⁶ *Kohler*, id. m. 318. l. *Fairmann*, id. m. 9. pont.

²⁷ *Bonfils*, id. m. 140. l. *Fauchille*, id. m. 457. l.

²⁸ *Oppenheim*: International Law. I. köt. 1928. 634. l. *Fairman*, id. m. 4, 5, 6 és 7. pont.

A külföldi állam a belföldi joghatóság alól általában ki van véve.

E szabály alól kivételek:

az ingatlanokra vonatkozó dologi kereset és az önkéntes alávetés.

Ezzel kapcsolatban több részletkérdést kellett még megoldani. Közülük a legnevezetesebbek:

az önkéntes alávetés formája,

az önkéntes alávetés ideje,

az önkéntes alávetés terjedelme,

végül a külföldi állam ellen a mentesség ellenére hozott belföldi ítélet hatálya.

a) A szerint, hogy az alávetést kifejezésre juttató állami magatartás államközi jogi, magánjogi vagy perjogi téren történik-e meg, az *alávetésnek fogalmilag háromféle formája képzelhető: az államközi jogi, a magánjogi és a perjogi alávetés.* Mindhárom formában elképzelhető az alávetés *kifejezetten és hallgatólagosan.*

Az államközi jogi kifejezett alávetés olyan módon történik, hogy az állam a mentességről államközi szerződésben lemond. Ez történhetik akár általánosságban valamennyi ügyletre, akár csak pontosan meghatározott ügyletekre nézve, történhetik továbbá általában több állammal, vagy csak egy meghatározott állammal szemben.

Olyan államközi egyezmény, amelyben az állam a részére biztosított mentességről, akár meghatározott másik állam javára, akár általában több más állam javára általában lemond, a gyakorlatban nem fordult elő. Egyes ügyletekre vonatkozólag történt lemondást azonban több államközi szerződés tartalmaz. Ilyen pl. a III. fejezetben felsorolt valamennyi kollektív államközi egyezmény, amelyekben egyes államok egyoldalúan, vagy kölcsönösen bizonyos ügyleteiket (kereskedelmi ügyleteiket, fuvarozási szerződéseiket, stb.) más állam joghatóságának vetették alá. Ezekben az egyezményekben az alávetés nem meghatározott állam javára, hanem az egyezményekben részes valamennyi állammal szemben történt. Ugyanitt említettünk néhány olyan egyezményt, amelyben az alávetés nem általában, hanem meghatározott állam javára történt, ilyenek a szovjet kereskedelmi képviselők helyzetét szabályozó egyezmények.

Az államközi jogi hallgatólagos alávetés oly módon történik, hogy az állam ráutaló magatartással fejezi ki abbeli akaratát, hogy felette más állam gyakoroljon joghatóságot. Az általános érvényű államközi szokásjogi szabályoknak az államközi jogközösség valamennyi tagjára kötelező ereje van. E szabályok kötelező erejét az egyes államok hallgató-

lagosan azzal ismerik el, hogy az államközi jogközösségbe belépnek. Így a szubjektív irány több képviselője az ingatlanokra vonatkozó dologi kereset tekintetében fennálló joghatóságot szintén alávetésre, mégpedig az államközi jogi hallgatólagos alávetésre vezeti vissza. Az államközi jognak szerintük kialakult azt a szabályát, hogy a külföldi állam az ingatlanokra vonatkozó dologi kereset tekintetében nem élvez mentességet a másik állam joghatósága alól, minden, az államközi jogközösségbe belépő állam a belépéssel hallgatólagosan magára nézve kötelezőnek ismert el, tehát e tekintetben hallgatólagosan alávetette magát a másik állam joghatóságának.²⁹

A *magánjogi kifejezett alávetés* olyan formában történik, hogy a külföldi állam az általa megkötött magánjogi szerződésbe foglalja alávetésre irányuló nyilatkozatát. Ilyen szerződések voltak a gyakorlatban pl. a Törökország részéről német magánszemélyekkel kötött azok a szerződések, amelyek részben kifejezett alávetési nyilatkozatot tartalmaztak, részben pedig azt a szokásos szerződési záradékot: „teljesítés és perlés helye Berlin.”

A *magánjogi hallgatólagos alávetés* olyan formában képzelhető el, hogy az állam azzal a tényével, hogy a másik állam magánjogi rendjébe belépve ott különböző ügyleteket köt, úgy tekintik, mintha ezzel hallgatólag azt az akaratát is kifejezné, hogy ez ügyletek tekintetében magát a másik állam joghatóságának kívánja alávetni. Magánjogi hallgatólagos alávetésnek vették az osztrák bíróságok a külföldi államnak azt a cselekményét, hogy az osztrák joguralmi területén, az osztrák magánjogi rendben kötött szerződéseket.

A *perjogi kifejezett alávetés* oly módon történik, hogy a külföldi állam az ellene megindult perben juttatja kifejezésre azt az akaratát, hogy magát aláveti a perbíróság joghatóságának, pl. úgy hogy államközi jogi, vagy magánjogi alávetés hiányában a még alávetés nélkül kibocsátott idézésre a perfelvételi tárgyaláson megjelenik és ott kijelenti, hogy nem tesz pergátló kifogást a joghatóság hiánya miatt.

A *perjogi hallgatólagos alávetés* esete áll fenn, ha a külföldi állam annak ellenére, hogy sem államközi jogi, sem magánjogi alávetés nincs, a perben pergátló kifogást nem tesz, de az alávetésre irányuló akaratát a perben kifejezetten nem jelenti ki. Ilyen eset pl. az, ha a külföldi állam

²⁹ Fauchille, id. m. 457. I. Bonfils, id. m. 140. I. Ténékides: L'immunité de juridiction des Etats étrangers, Rgdip, 1931, 608. I.

a perfelvételi tárgyaláson a kifogásemelést elmulasztja és perbebocsátkozik, vagy szabályos idézés ellenére nem jelenik meg.³⁰

Az irodalomban nem alakult ki egységes vélemény a tekintetben, hogy az önkéntes alávetés hat, fogalmilag elképzelhető formája közül valamennyi joghatályos-e.

Mint hogy a szubjektív irány a külföldi állam mentességét a szuverenitásból folyó következménynek tartja, és az önkéntes alávetést a szuverenitásról lemondás formájában konstruálja meg, az önkéntes alávetés formáinak vizsgálatánál abból az államközi jogi szabályból indul ki, hogy az állam szuverenitásából kifolyólag az államközi jog korlátai között mindent megtehet, továbbá abból a másik szabályból, hogy a szuverenitás korlátozása csak kifejezett módon történhetik, szorosán értelmezendő és nem vélelmezhető.

A szubjektív irányt képviselő irodalom azonban nem egységes a további következtetéseiben.

A legmerevebb felfogást *Phillimore* képviseli. Szerinte az önkéntes alávetés államközi jogilag biztosított alanyi jogról való lemondás, ezért az csak államközi jogi úton, államközi jogi formák között történhetik. Mint hogy pedig a lemondásnak mindig kifejezettnek kell lennie, az önkéntes alávetés egyetlen joghatályos formája szerinte csakis az államközi jogi kifejezett lemondás, vagyis a két állam által kötött és szabályszerűen mindkét részről ratifikált államközi szerződés lehet.³¹

Ennek a felfogásnak kevésbé merev formáját vallja *Niboyet*, aki szerint az alávetés formája tekintetében a lényeges csak az, hogy az kifejezetten történjék. Ennek következtében *Niboyet* az alávetésnek valamennyi kifejezett formáját joghatályosnak ismeri el, így a magánjogi és a perbeli alávetést is.³²

Az általánosan elfogadott álláspont szerint azonban *joghatályos minden olyan alávetési forma, amely az államnak idevonatkozó akaratnyilvánítását határozottan kifejezésre juttatja*. Így joghatályos nemcsak a kifejezett alávetésnek valamennyi formája, hanem a hallgatóságos alávetésnek az

³⁰ *Weiss*: Compétence ou incompétence des tribunaux à l'égard des Etats étrangers, Cours, 1923, 547. l.

³¹ *Phillimore*: Immunité des Etats au point de vue de la juridiction ou de l'exécution forcée, Cours, 1925–III. 480. l.

³² *Niboyet*: Les immunités de juridiction en droit français, des Etats étrangers engagés dans des transactions privées. R. g. d. i. p. 1936, 538. l.

államközi és magánjogi formája is, mert ebből félreismerhetetlenül kitűnik az állam alávetésre irányuló akarata. Csak a perjogi hallgatóságos alávetés egyes eseteinél nem látszik ez az akaratmegnyilatkozás világosan. Így a bíróság előtt való meg nem jelenésből az általános nézet szerint nem lehet arra következtetni, hogy az állam ezzel magát a másik állam joghatóságának alá akarta volna vetni, sőt ebből inkább az ellenkezőre kell következtetni. Mulasztási ítélet hozatalának tehát az állam ellen nincs helye.

Egyébként a perjogi alávetésnek kifejezett formájában sem tulajdonít mindenki joghatályt. Így hivatkoznak a német irodalomban pl. arra, hogy az állam perbeli képviselője a német ZPO. 81. §-a szerint (megfelel a magyar Pp. 104. §. 1. bek.-nek) csak perbeli cselekmények végzésére van feljogosítva, az alávetés azonban nem perbeli cselekmény, hanem az államnak államközi jogi ügylete, vagy legalább is kormányzati intézkedés. (Regierungsakt.)³³

A szubjektív felfogás *elvi alapjainak* ezek közül a megoldások közül csak az felel meg, amely az önkéntes alávetést lehetőleg *nem kívánja külön meghatározott formákhoz kötni* és csak az alávetési akarat kifejezett és határozott megnyilvánulását követeli meg.

A formákhoz való kötetlenség következik abból az államközi jogi alapelvből, hogy az állam az államközi jog korlátai között szuverenitásából kifolyólag mindent megtehet, minthogy pedig az államközi jog az alávetés formájára nézve határozott rendelkezéseket nem tartalmaz, az állam akaratmegnyilvánulása ilyen irányban nincs formához kötve. A kifejezettség és határozottság követelménye pedig abból a jogelvből folyik, hogy a jogról való lemondást vélelmezni nem lehet.³⁴

Joghatályosnak kell tehát ezek szerint elismerni a kifejezett alávetés valamennyi fajtát, valamint a hallgatóságos alávetésnek azokat az eseteit, amelyekből kétségen kívül világosan lehet az állam akaratára következtetni. Így pl. a perjogi hallgatóságos alávetésnek az a formája, ha az állam a perfelvételi tárgyaláson megjelenik és nem tesz pergátló kifogást, hanem érdemleges ellenkérelmet terjeszt elő, jog-

³³ *Fleischrhann*, id. m. 84. l.

³⁴ *Anzilotti*: L'essenzone degli Stati stranieri dalla giurisdizione, Riv. 1910, 536. l. – *Heymann*: Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, ArchZPrax. 1923, 150. l. szerint viszont ép a hallgatóságos alávetés a szabály és az állam kifejezett akaratnyilvánítására csak akkor van szükség, ha az magát a joghatóságnak alávetni nem akarja. Ez a nézet azonban tételes jognak még nem tekinthető.

hatályos alávetésnek tekinthető. A perfelvételi tárgyalásról szabályos idézés ellenére történő távolmaradást vagy a másik állam területén és annak jogi rendjében folytatott ipari vagy kereskedelmi tevékenységet ezzel szemben nem lehet joghatályos lemondásnak minősíteni.³⁵ Minden ezen túlmenő megállapítás erőltetett és merev.³⁶

b) Az *önkéntes alávetés idejére* nézve nehézségek csak a perbeli alávetés esetén merülnek fel. Nem vitás ugyanis, hogy a kereset beadása előtt a peren kívül tett akár államközi jogi, akár magánjogi alávetés kellő időben történt. Ugyancsak ilyen a perfelvételi tárgyaláson történt alávetés is. Kérdés azonban, hogy a későbbi perszakban van-e joga az alperes államnak az alávetés tekintetében nyilatkozatot tenni. Itt nem az a kérdés gyakorlati, hogy az állam az alávetési nyilatkozatot a perfelvételi tárgyalás után is jogosítva van-e megtenni, hanem inkább az, hogy az állam az alávetésre vonatkozó nyilatkozatait a perfelvételi tárgyalásig tartozik-e megtenni, vagy van-e joga ilyen nyilatkozatok megtételére akkor is, ha elvileg előzőleg már alávetette magát a joghatóságnak és ennek következtében a per a perfelvételi tárgyalás utáni szakba kerül.

Az alávetésre vonatkozó nyilatkozatok közül legnagyobb jelentősége az *alávetés visszavonásának van*.

Az alávetés történhetik szerződésben, akár államközi egyezményben, akár magánjogi szerződésben. Ilyenkor, mint a kétoldalú ügylet egyik rendelkezése, az egyik szerződő fél, az állam részéről egyoldalúan nem vonható vissza. Történhetik azonban az alávetés egyoldalú nyilatkozattal is, (ilyen pl. a perbeli alávetés) amikor elvileg annak visszavonásáról is szó lehet.

Loening és *Féraud-Giraud*, akik a külföldi állam felett gyakorolható joghatóság eseteit a lehető legkisebb térre korlátozzák, azon a véleményen vannak, hogy az önkéntes

³⁵ *Meili*: Die völkerrechtliche Unzulässigkeit von Zivilklagen und Pfandtügen gegen einen auswärtigen Staat, Z. f. V. und Bundesstaatsrecht, 1910, 395. J. *Féraud-Giraud*, id. m. I. köt. 152. I. *Mamelok*: Die juristische Person im IPR, 188. I.

³⁶ Ezeket a főbb véleményeken felül az irodalomban még sok más felfogással is találkozunk. Ezek azonban többé-kevésbé határozatlan elméleti indokoláson nyugszanak. Így pl. *Provinciali*, id. m. 111. I. szerint az államközi jogi alávetés kifejezett és hallgatóságos is lehet, a belső állami jogi azonban csak kifejezett. *Nys*, Le droit international. I. köt. 1912, 546. I. szerint a lemondás formái: ha az állam felperesként lép fel, ha államközi jogi egyezményben, illetőleg magánjogi szerződésben kifejezetten lemond a mentességről, vagy ha perbe bocsátkozik.

alávetés, ha egyoldalúlag történik is, később már nem vonható vissza.³⁷ Hivatkoznak gyakorlati esetekre is, bár elismerik, hogy voltak olyan határozatok is, amelyek az alávetés visszavonásának későbbi perszakban is helyet adtak.

Az alávetés visszavonhatatlanságának az elve azonban ellentétben áll a szubjektív iránynak az alávetés jogi természetéről vallott felfogásával. Ha az alávetés a szuverenitás önkorlátozása, illetőleg államközi jogilag biztosított jogról való lemondás, akkor egyoldalú jogügylet, még ha kétoldalú ügyletbe (szerződés) van is belefoglalva. Az egyoldalú lemondó nyilatkozat visszavonásának pedig nincs jogi akadály. Amint kizárólag az államtól függ, hogy államközi jogi mentességéről le kíván-e mondani, ép úgy teljesen tőle függ az is, hogy ezt a lemondást meddig és mily terjedelemben kívánja fenntartani.³⁸

c) *Az alávetés terjedelmére* vonatkozólag különösen két probléma körül folytatott a szubjektív irány vizsgálatot, és pedig egyrészt arra nézve, hogy a perben tett alávetés *kiterjed-e a pertől különböző végrehajtási eljárásra is*, másrészt a tekintetben, hogy ha a külföldi állam a belföldi bíróság előtt felperesként lép fel, alá van-e vetve ezen az alapon a perben esetleg ellene támasztott *viszontkeresetnek* is.

Hogy a perbeli alávetés a végrehajtási eljárásra is kiterjed-e, az a szubjektív irány megítélése szerint attól függ, hogy a polgári per és a végrehajtási eljárás egy eljárásnak fogható-e fel. Ha a peres és perenkívüli végrehajtási eljárás egységes eljárásba olvad össze, akkor az önkéntes alávetés a végrehajtási eljárásra is kiterjed. Ha viszont a kétféle eljárást két egymástól különböző hatósági eljárásnak fogjuk fel, akkor az önkéntes alávetés a végrehajtási eljárásra nem terjedhet ki, minthogy azt kivétel jellegénél fogva szorosán kell magyarázni.

Az idevonatkozó fejtegetések *Plósz Sándor* vizsgálatain nyugszanak. Ezek szerint a per és a végrehajtási eljárás

³⁷ *Loening*, id. m. 296. l. *Féraud-Giraud*, id. m. I. 137. l. Ugyanígy: *Praag*: *Jurisdiction*, 265. l.

³⁸ A szubjektív iránynak ezt a helyes felfogását fejti ki *Loening*, *Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane*, Festgabe Halle-Wittenberg, 1903, 291. skv. l. Szerinte még a hagyatéki pereknek a joghatóság alá helyezése sincs kellően megokolva, annál inkább, mert az ilyen perekre rendszerint nem szokott a kizárólagos joghatóság fenntartva lenni és így nincs akadály annak, hogy az az előtt a bíróság előtt indíttassék meg, amely valamennyi alperessel szemben eljárhat. L még: *Watkins*: *The State as a party litigant*. 1927, 175. l.

egymástól különböznek és egymástól függetlenül is elképzelhetők.³⁹

Az ezen az alapon továbbhaladó vizsgálatok a kétféle eljárás közötti különbségei még határozottabban kidomborították.

Így már *Plósz Sándor* rámutatott arra, hogy a két eljárás egymástól szükségszerűen különbözik, mert nem jár mindig együtt. A polgári pert nem követi minden esetben végrehajtás. A végrehajtás a polgári per bizonyos fajainál fogalmilag ki van zárva. Ezekben az esetekben a polgári per a végrehajtási eljárás nélkül is elérte célját. Másfelől viszont a végrehajtási eljárást sem kell mindenkor polgári pernek megelőznie.⁴⁰ További különbség, hogy a peres eljárás lefolytatására és a végrehajtás foganatosítására illetékes bíróság nem mindig esik egybe, sőt az is előfordulhat, hogy a bírói határozatot közigazgatási hatóság, a közigazgatási határozatot ellenben a bíróság hajtja végre.

A kétféle eljárásnak ezt a szervezeti különválasztását a kétféle eljárásnak külön célja okolja meg. A polgári per nem az állami kényszer gyakorlása, hanem egy vitás kérdés, egy a bíróság előtt feltárt igény jogszerűségének, vagy jogszerűtlenségének eldöntésére irányul. A végrehajtási eljárás célja ezzel szemben az állami kényszerhatalom gyakorlása.⁴¹

A végrehajtás elrendelésének a fentiek szerint csak deklaratív jellege van, az ítéletnek, illetőleg a végrehajtható határozatnak csak a formai jogerejét bizonyítja, konstitutív jellege azonban nincs és semmi esetre sem alapíthat meg végrehajtásra irányuló joghatóságot ott, ahol ilyen joghatóság fenn nem áll.⁴²

Mindezekből következik, hogy a *perbeli joghatóság és a végrehajtási joghatóság nem esik egybe*. A végrehajtást foganatosító bíróság a perbíróságnak a joghatóság tekintetében elfoglalt álláspontjához kötve nincs, és a végrehajtási eljárásban a joghatóság kérdését önállóan vizsgálja.⁴³

³⁹ *Plósz*: Adalékok a keresetjog elméletéhez. Magyar Igazságügy, 1879. és Beitrage zur Theorie des Klagerechts, 1880.

⁴⁰ Az 1881 : LX. t. c. t.§-a több ilyen esetet sorol fel.

⁴¹ *Fischer*: Die Verfolgung vermögensrechtlicher Ansprüche gegen ausländische Staaten. Festgabe Brie, 1912. 11. l.

⁴² *Seuffert*, id. m. 445. l.

⁴³ *Meili*, id. m. 599 l. *Kohler*, id. m. 327. skv. l. *Koellreutter*: Gerichtsbarkeit über ausländische Staaten, WB, 1. köt. 388. l. Ezt az elméletet különösen a német irodalom fejtette ki, mert a német ZPO és végrehajtási eljárás szabályaiból ez a gondolatmenet világosan levezethető. A felfogást azonban a szubjektív irány más nemzetiségű

A szubjektív irány szerint a külföldi állam perbeli alávetési nyilatkozata a végrehajtási eljárásra nem terjed ki. Az alávetési a végrehajtási bíróságnak önállóan kell vizsgálnia és ha a végrehajtási eljárásnak a külföldi állam kifejezetten nem vetette magát alá, *a végrehajtási eljárás megindítását meg kell tagadnia*, még akkor is, ha a külföldi állam ellen a perbíróság az önkéntes alávetés alapján jogerős marasztaló ítéletet hozott.

Ezt a felfogást a bírói gyakorlat is nagyrészt magáévá tette.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szubjektív irány felfogása a végrehajtásra is kiterjedő alávetés kérdésében nem egységes, mert vannak olyan képviselői is, akik szerint a per és a végrehajtási eljárás egységes, tehát az önkéntes alávetés kiterjed a végrehajtási eljárásra is.⁴⁴

Ennek a felfogásnak a követői különösen azzal érvelnek, hogy a végrehajtási eljárás alóli kivétel esetén tulajdonképpen a perbeli alávetés is értelmét veszti. Ha a külföldi államot marasztaló ítélet a perbeli önkéntes alávetés esetén nem hajtható végre, akkor a marasztaló ítéletnek a felperes részére semmi értéke nincs. Minthogy pedig nem valószínű, hogy a külföldi állam az ellene foganatosítandó végrehajtáshoz is beleegyezését adja, ez a konstrukció az önkéntes alávetés intézményét teljesen feleslegessé, illetőleg használhatatlanná teszi.

Ez a felfogás azonban ellentétben áll azzal a bírói gyakorlattal, amely mindig külön alávetéshez köti a végrehajtás elrendelését külföldi állammal szemben.

Az alávetés terjedelmével kapcsolatosan felmerült azt a másik kérdést, hogy a felperesként fellépő külföldi állam ellen az alperes indíthat-e *viszontkeresetet*, a szubjektív irány szintén az alávetésnek joglemondásként magyaráza-

képviselői is elfogadták. L. *Mattent*: Précis du droit des gens de l'Europe, 1858, II. köt. 41. l. *Niboyet* id. m. 542. l. *Féraud-Giraud*, id. m. I. köt. 139. l. *Fitzmaurice*: State immunity from proceedings in foreign courts, B. Y. 1933, 120. l.

⁴⁴ Az államközi jogi irodalomból ilyenek pl. *Loening*, Gerichtsbarkeit, 298. skv. l. *Liszt*, Völkerrecht., 125. l. *Kann*: Die Rechtsverfolgung gegen ausländische Staaten, JW, 1910, 176. l. *Walker*, Internationales Privatrecht, 1934, 178. l. *Roggenkamp*: Das Gerichts- und Vollstreckungsverfahren gegen ausländischen Gesandten, 1934, 8. l. *Praag*: Jurisdiction, 350. l. A perjogi irodalomban: *Leske-Loewenfeld*: Rechtsverfolgung, 36. l. *Sydow-Busch*: Zivilprozessordnung und Gerichtsverfassungsgesetz, 1935, 1274. l.

tával és az ebből következő szoros értelmezés elvével próbálta megoldani.

Abból az általánosan elismert tételből, hogy ha a külföldi állam valamely belföldi bíróság előtt mint felperes lép fel, fellépése önkéntes alávetésnek tekintendő, az következik, hogy így a külföldi állam aláveti magát a bíróság mindazon intézkedéseinek, amelyek a felperessel szemben hozhatók. Ezek közül különösen kettő érdemel különösebb figyelmet: a külföldi államnak perköltségbiztosíték letételére kötelezése és a kereset elutasítása esetében a perköltségben marasztalása. Ezekben a kényszerintézkedéseken felül természetesen a bíróság a külföldi állam felperessel szemben általában mindazokat az intézkedéseket alkalmazhatja, amelyek a felperessel szemben általában alkalmazhatók.

Ilyen intézkedésnek tekinthető-e az alperes által a külföldi állam felperes ellen a perben támasztott viszontkereset kérdésében való határozat is?

A szubjektív irány szerint ennek a kérdésnek a megoldása attól függ, hogy a viszontkereset az alperes részére a perben biztosított egyik *védekezési mód-e*, vagy *önálló kereset*, amely egyszerűségi és célszerűségi okokból van az alapkeresettel egybekötve.

Ha a viszontkereset védekezési mód, akkor azt az alperes akkor is megemelheti, ha a perbeli felperes külföldi állam. A külföldi állam ugyanis azzal, hogy felperesként fellép, aláveti magát mindazoknak a joghátrányoknak, amelyek őt mint felperest az alperes védekezésével kapcsolatban érhetik. Az alperes nem lehet védekezésében korlátozva azért, mert ellenfele külföldi állam. Ennélfogva élhet a rendelkezésre álló összes védelmi eszközökkel, így a viszontkeresettel is.⁴⁵

Ha azonban a viszontkereset nem védekezési mód, hanem új kereset, akkor a külföldi állam ellen viszontkereset nem emelhető. E felfogás mellett ugyanis a viszontkereset az alapkeresettől különböző, új vitás igény eldöntésére irányul. Minthogy pedig az alávetés, mint jogról való lemondás, szorosan értelmezendő, az alapkeresetre nézve kijelentett alávetés nem terjed ki az alapkeresettől különböző viszontkeresetre.⁴⁶

A szubjektív irány nem döntötte el azt a kérdést, hogy a viszontkereset védekezés-e vagy új támadás. A kereset és a védekezés közötti különbségre *Loening* ugyan rámutatott

⁴⁵ Trib. comm. Marseille, 1984 január 11. *Revue Internationale de droit maritime*, 1922, 98. I. D. C. 343. I.

⁴⁶ *Brie*: Zwangsvollstreckung gegen fremde Staaten und Kompetenzkonflikt, 1910, 37. I.

és meg is állapította, hogy ez a különbség a kétféle eszköz által elérni kívánt cél tekintetében tűnik legjobban ki: a védekezés az alapkereset elutasítására, az önálló kereset pedig marasztalásra irányul. Ezen az alapon a viszontkeresetet, amely nem az alapkereset elutasítására, hanem marasztalásra irányul, nem lehet védekezési eszköznek minősíteni, így arra a felperesként történt fellépésben megnyilvánult alávetés nem terjed ki. A külföldi állam felperessel szemben tehát nem lehet viszontkeresetet támasztani.⁴⁷

Ezt a felfogást a szubjektív irány több képviselője a magáévá tette.⁴⁸

Általánosan elfogadottnak azonban ezt a nézetet sem lehet tekinteni, mert nagy azoknak a száma is, akik a viszontkeresetben védekezési eszközt látnak és ezért azt külföldi állam ellen is megengedhetőnek tartják.⁴⁹

Ilyen értelmű döntések a gyakorlatban is előfordultak.⁵⁰

A kétféle felfogás közötti közvetítő álláspont szerint a külföldi állam elleni viszontkeresetre joghatóság csak akkor van, ha az az alapkeresettel *összefügg*, ha ellenben az összefüggés (*connexitas*) nem áll fenn, akkor arra joghatóság nincs.⁵¹

Ez a felfogás némely állam bírói gyakorlatával is megegyezik, bár a viszontkereset az alapkeresettel valamilyen módon mindig összefügg és ezért a közvetítő felfogás sem oldja meg véglegesen a kérdést.

Mint hogy a viszontkereset nem védekezési eszköz, a szubjektív felfogás lényegének csak az a megoldás felel meg, amely a külföldi állam ellen indított perben támasztott viszontkeresetre vonatkozó joghatóságot csak újabb alávetés esetén ismeri el.

d) A szubjektív felfogás által megoldandó részletkérdések között végül az a probléma szerepel, hogy mi a *jogi hatása az olyan ítéleteknek, amelyeket a bíróság a jogható-*

⁴⁷ *Loening*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910. 162. l.

⁴⁸ *Laband*, id. in. 540. l. *Seuffert*, 436. l. *Kohler*, 320. l. *Loening*: Gerichtsbarkeit, a Festgabe Halle-Wittenbergben, 1903. 296. l. *Koellreutter*, id. m. WB. 1. köt. 388. l. *Strupp*: Grundzüge des positiven Völkerrechts, 1928. 67. skv. l.

⁴⁹ *Provinciali*, 119. l. *Oppenheim*, International Law, 1938, 1. köt. 653. l. *Walker*, DPR, 180. l. *Féraud-Giruud*, 109. l. *Westlake*, A treatise on private international law, 1925, 272. l. *Tosi-Bellucci*: Azioni giudiziarie, 1909, 37. l.

⁵⁰ High Court of Justice, 1897 november 24. (*Tosi -Bellucci*: Azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri, 1909, 37. l.) New-York District Court, 1923, D. C. 551. l.

⁵¹ *Niboyet*, id. m. 540. l. *Liszt*: VR. 125. l.

ságra vonatkozó általános szabályok figyelembe vétele nélkül, vagy azok ellenére hozott meg a külföldi állam ellen.

Az ide vonatkozó elmélet a hibás állami cselekmények jogi hatásainak *Jellinek* által végzett vizsgálataira épül fel. *Jellinek* szerint az érvényes állami cselekmények feltételei a következők: a cselekményt a megfelelő államszerv kell, hogy elvégezze (ítélet pl. általában csak a bíróság által hozható), a cselekmény tárgya alávethető legyen az állami hatalomnak (*Jellinek* példaként említi, hogy két nő házassága nem lesz érvényes, ha a házasságkötés összes többi feltételei hiánytalanul megválnának is), végül a cselekményt a hatáskörrel és illetékességgel bíró állami szervnek megfelelő helyen és időben, valamint a megállapított formák között kell elvégeznie.⁵² Ha e feltételek valamelyike hiányzik, az állami cselekmény érvénytelen. Az érvénytelenségnek ismét többféle – a fennálló tételes jog szerint különböző – fokozata lehet (semmisség, megtámadhatóság, visszavonhatóság).

Ezeket az általános megállapításokat a bírói ítéletekre alkalmazva érvénytelen az ítélet, ha azt nem bíróság, vagy nem a meghatározott bíróság hozta (pl. polgári perben büntető bíróság), ha a perbevitt igény nem esik az állami hatalom alá (pl. az ítélet a Hold tulajdonjoga iránt indított keresetre vonatkozik), vagy ha az eljáró bíróságnak nem volt meg a hatásköre és illetékessége, végül ha a bíróság az ítéletet nem a megállapított formák között hozta (ideértve az ítélethozatalt megelőző eljárás alaki kellékeit is).

A következőkben csak azzal az esettel foglalkozunk, mikor jogerős, tehát halasztó hatályú perorvoslással már meg nem támadható ítélet mutatja fel valamelyik említett hiányosságot. A nem jogerős ítélet hiányosságai ugyanis a rendelkezésre álló jogorvoslat útján esetleg még pótolhatók. Más az eset, ha az érvénytelen ítélet további jogorvoslással már nem támadható meg, akár azért, mert annak a fennálló szabályok szerint helye nincs, akár azért, mert a felek nem éltek a jogorvoslással a törvényes határidőben.

Ha a bíróság külföldi állam felett jogerősen joghatóságot gyakorolt, noha annak helye nem lett volna, ítélete a szubjektív felfogás szerint *érvénytelen*.⁵³ Az érvénytelen-

⁵² *Jellinek*: Der fehlerhafte Staatsakt und seine Wirkungen. 1908, 29. skv. 1.

⁵³ *Meili*, id. m. 411. l. *Triepel*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, Arch. Öff. R. 1912, 225. skv. 1. *Seuffert*, id. m. 444. l. *Kohler*, id. m. 326. l. *Bré*: (Fischer, Fleischmann) Zwangsvollstreckung gegen fremde Staaten und Kompetenzkonflikt, 1910, 40. l.

ség oka, hogy kifejezett ellenkező belső állami jogi rendelkezés hiányában az államközi jog szokásjogi szabályai a belföldi hatóságokat külön törvényhozási intézkedés nélkül is kötelezik.

Jellinek a joghatóság hiányát nem említi ugyan fel azok között az okok között, amelyek az állami cselekmény, közelebbről a bírói ítélet érvénytelenségét eredményezik, a szubjektív felfogás szerint azonban a joghatóság megkövetelése abból következik, hogy a jogviszony az állami főhatalomnak kell, hogy alávethető legyen, még pedig nemcsak fizikai, hanem jogi értelemben is. Külföldi állam felett a joghatóság az államközi jog szerint más állam által nem gyakorolható, ha a belföldi állam ennek ellenére mégis gyakorolná azt, cselekménye ez okból érvénytelen.

Kérdés azonban, hogy ennek az érvénytelenségnek melyek a további következményei.

A joghatóság hiányában hozott ítélet érvénytelenségének elvileg két fokozata lehetséges, a *semmisség* és a *megtámadhatóság*. A visszavonhatóság, mint érvénytelenségi jogkövetkezmény *Jellinek* szerint csak diszkrecionárius hatáskörben meghozott közigazgatási határozatoknál fordulhat elő, bírói ítéleteknél ellenben nem.

Semmisség esetén az ítélet fogalmilag nélkülözi az ítéletjelleget és hozzá semmiféle anyagi joghatás nem kapcsolódik. A semmis ítéletnek csak alaki jogereje van (további fellebbevitellel meg nem támadható), de anyagi jogereje nincs (az ítélet nem szabályoz ítélt dolgot és nem hajtható végre).

A megtámadhatóság esetében az ítéletnek nemcsak az alaki jogereje áll be, hanem ideiglenesen az anyagi jogerő is. Ez azt jelenti, hogy a megtámadható ítélet ideiglenesen úgy tekintendő, mint amely a per tárgyát ítélt dolog erejével szabályozza és végre is hajtható. Az érvényes ítélettől csak abban különbözik, hogy meghatározott időn belül és meghatározott módon megtámadható és ezzel érvénytelenné válik. A semmisséghez kapcsolódó joghatások ilyen ítéletnél csak ennek a záros határidőn belül megindítandó eljárásnak eredményéhez képest állanak be.

E kétféle lehetőség közül a *semmisség az államközi jog szempontjainak* jobban megfelel, mint a megtámadhatóság, mert ez az államközi jogba ütköző ítélettől a jogi hatásokat teljes egészükben és összességükben tagadja meg, függetlenül attól, hogy ennek megállapítására az érdekeltek valamelyike indít-e eljárást. Nem felel meg viszont ez a megoldás a jog-

biztonság követelményeinek, mert lehetővé teszi, hogy formailag jogerős ítéletektől az anyagi jogi hatás minden további nélkül megtagadtassék. A jogbiztonság kívánalmának a megtámadhatóság formájában szabályozott, érvénytelenség jobban eleget tesz, mert a formailag jogerős ítélettől az anyagi jogi hatást csak meghatározott és záros határidőn belül megindítható eljárás során vonja meg. Az államközi jog követelményeivel viszont ez a megoldás egyeztethető össze nehezebben, mert lehetővé teszi, hogy államközi jogba ütköző ítéletek ideiglenesen, (a megtámadás elmulasztása esetében véglegesen is) belső állami jogi anyagi joghatásokat fejtsenek ki.

A semmisség ezenfelül maga után vonja azt is, hogy a végrehajtás elrendelésénél a joghatóság fennállását a végrehajtást elrendelő, sőt bizonyos esetekben az azt foganatosító bíróságnak érdemben kell vizsgálnia. E felfogás szerint a végrehajtás elrendelése az ítéletnek csak az alaki jogerejét tanúsítja. Az anyagi jogerő, illetőleg a joghatóság fennállásának vizsgálata azonban ettől függetlenül is szükséges. A megtámadhatóságnál erre nincs szükség, mert ott az alaki és anyagi jogerő egyformán megvan, a megtámadhatóság viszont lehetővé teszi az államközi jogba ütköző ítéletek végrehajtását, és azt, hogy a joghatóságot az államközi jog ellenére gyakorló állam államközi jogi deliktumot kövessen el és államközi jogilag felelősségre lehessen vonható.

Hogy e két elméleti lehetőség közül tételes jogilag melyik áll meg, arra nézve a szubjektív felfogás követői nem egységesek.

Az egyik irány abból az államközi jog elsőbbségét valló felfogásból indul ki, amely szerint a belső állami jogi aktusok érvénye a belső állami jog rendelkezéseitől függetlenül az államközi jog szerint döntendő el. E felfogás követői szerint a belső állami jog és az államközi jog között ellentét nem állhat fenn, mert a cselekmény esetleges belső állami jogi érvényességét az államközi joggal fennálló ellentéte lerontja.

E szerint a felfogás szerint a joghatóságot a külföldi állam felett az államközi jog ellenére gyakorló ítélet *semmiss*. Alaki jogereje fennállhat ugyan, hozzá azonban anyagi joghatások nem fűződnek és ezért azt az államközi jog szabályainak megsértése miatt úgy kell tekinteni, mintha meg sem hozták volna. Az ítélet semmissége közvetlenül az államközi jogból folyik és fennáll, függetlenül attól, hogy az ítéletet a belső állami jog is semmisnek tekinti-e.

E felfogásnak egy enyhébb változata szerint az ilyen

ítélet belső államjogilag érvényes ugyan, államközi jogilag azonban – tehát más államban – semmis.⁵⁴

Ezzel a felfogással szemben *Jellinek* a joghatóságot az államközi jog ellenére gyakorló ítéletet csupán *megettámadhatónak* tartja. Arra hivatkozik, hogy a belső állami jogi perrendtartások a semmis ítélet fogalmát nem ismerik. *Jellinek* mellett szól az is, hogy az ítélet semmissége esetében a joghatóság fennállását vagy fenn nem állását, illetőleg az ítéletnek érvényességét vagy érvénytelenségét voltaképpen mindig a végrehajtás elrendelésénél kellene figyelembe venni. A végrehajtás elrendelésénél azonban ilyen vizsgálat rendszerint nem történik.

Jellinek felfogása alapítható még arra is, hogy az ítéleti hiányosságok csak szabályszerű jogorvoslat keretében orvosolhatók. Jogerős ítélet esetében csak rendkívüli jogorvoslat keretében, vagy esetleg nem is jogorvoslati, hanem más eljárás formájában igazíthatók helyre. Ezek a rendkívüli jogorvoslatok, illetőleg külön eljárások azonban nem tételezik fel az eredeti ítélet semmisségét, hanem csak a jogerős ítélet által kifejtett és a fennálló jog rendelkezéseivel ellentétben álló joghatások megerősítésére irányulnak.⁵⁵

Jellinek elmélete szerint ennek elérésére a fennálló tételes jog szerint két mód lehetséges: azoknál az ítéleteknél, amelyek joghatásaikat a jövőben hosszabb ideig, huzamosan fejtik ki, a megettámadási kereset, más esetekben pedig a perújítás.

A szubjektív felfogásnak ez a két iránya túlságosan egyoldalúsággal a kérdés államközi jogi oldalát tartja csak szembe előtt. Különösen szembetűnik ez annál az elméletnél, amely a belső állami jogi ítélet és az államközi jog közötti ellentétből a legmesszebbmenő következményeket vonja le az államközi jog javára, midőn az ítéletet belső állami jogilag is semmisnek tekinti. De a másik felfogás is túlságosan az államközi jog szempontjait állítja előtérbe, az államközi jogba ütköző ítéletet szintén érvénytelennek tartva, bár tételes jogilag a fennálló helyzettel, a gyakorlati követelményekkel és főként a jogbiztonság elvével szá-

⁵⁴ *Praag*: Jurisdiction, 536. l. Ez a felfogás azonban a gyakorlati étellel ellentétben áll: annak ugyanis, hogy az ítélet belső államjogilag érvényes, más államban azonban nem, gyakorlati jelentősége nincs, mert a külföldi ítéletek elismerése még további feltételekhez van kötve.

⁵⁵ RG, 1905 okt. 14. (RGZ, 61. köt. 559. l.) és RG, 1900 ápr. 26. (RGZ, 46. köt. 75. l.)

molva az érvénytelenség fokát a kisebb súlyú megtámadhatóságban konstruálja meg.

A szubjektív felfogásnak mind a két iránya túlmegy a tételes jog szabályozásán, mikor a joghatóságot az államközi jog ellenére gyakorló ítéletet érvénytelennek, (semmisnek, illetőleg megtámadhatónak) tartja. Ennek a felfogásnak a követői abba a hibába esnek, hogy az élő jog tételes rendelkezéseinek bemutatása helyett előre megszerkesztett tételekkel dolgoznak, amelyeknek érvényesülését a tételes jog esetleg szembeszökően ellentétes rendelkezései mellett, helyesebben annak ellenére is biztosítani akarják. Ezért azt az általuk megtalálni vélt államközi jogi szabályt, amely szerint a külföldi állam a joghatóság alól általában ki van véve, annyira feltétlenül érvényesülőnek tartják, hogy az ezzel látszólag ellentétes rendelkezéseket vagy nem veszik észre, vagy azoknak a valóságtól teljesen eltérő joghatást tulajdonítanak.

A fennálló tételes jog szerint ugyanis, akár az államközi jognak, akár a belső állami jognak a rendelkezéseit vesszük is figyelembe, a *joghatóságot államközi jogellenesen gyakorló ítélet jogerőssé válva a jogerős ítélet összes jogi hatásait kifejti.*⁵⁶

A belső állami jog szempontját tekintve ez azonnal világos. A belső állami jog nem ismer olyan rendelkezést, amely szerint az ilyen ítélet semmis volna. A semmis ítélet fogalma különben is eddig még csak a tudományban alakult ki, a gyakorlat, illetőleg a tételes jog azonban ezt a fogalmat nem ismeri. Belső állami jogilag az ítéleti hiányosságok, ha a szabályszerű perorvoslatok útján nem orvosoltattak, az ítélet jogerejét, anyagi értelemben is – nem érintik. Amennyiben tehát valamely állam bírósága a külföldi állam ellen olyan jogerős ítéletet hozott, amely a szubjektív felfogás szerint az államközi jog figyelembevételével nem lett volna meghozható, ez az ítélet a többi jogerős ítélettel mindenben egy tekintet alá esik. Mivel a belső állami jogok nem ismerik a semmis ítélet fogalmát, a kérdéses ítélet semmisségéről tételes jogilag nem lehet szó. Ugyanez a helyzet a megtámadhatóság tekintetében is.⁵⁷

⁵⁶ Ezt a helyes felfogást teszik magukévá a szubjektív irány követői közül *Loening*, *Gerichtsbarkeit über fremde Staaten*, DJZ, 1910, 165. l. *Nussbaum*, *Deutsches internationales Privatrecht*, 1932, 392. l. *Hellwig*: *System des deutschen Zivilprozessrechts* I. köt. 1912. 77. l. *Kann*: *Rechtsverfolgung gegen ausländische Staaten*, JW, 1910, 178. l.

⁵⁷ A semmis ítélet fogalmát a magyar irodalomban először *Plósz* fejtette ki. (A semmisség fogalma a polgári perjogban, Akad. Ért. 1898.)

De hasonlóképpen áll a dolog az államközi jog szempontjából is. Az államközi jog a vele ellentétes állami cselekményeket nem tekinti érvénytelennek. Ha valamely állami cselekmény államközi jogszabályt sért, ez belső állami jogilag az államközi jog szerint is érvényes ugyan, legfeljebb az állam államközi jogi felelősségét vonja maga után. Ez viszont független a belső állami jogi cselekmény érvényességétől. Az államközi jogi felelősség alapja, ha a cselekmény egyúttal a belső állami jog szerint is érvénytelen, a belső állami jog téves alkalmazása és az ezzel elkövetett államközi jogi deliktum. Abban az esetben pedig, ha a cselekmény csak az államközi jogba ütközik, a felelősség alapja az államközi jogellenes belső állami jogot létrehozó szerv által elkövetett államközi jogi deliktum.

A külföldi állam ellen a joghatóság hiányában hozott jogerős belföldi ítélet tehát érvényes. Legfeljebb csak annyiban különbözik a többi jogerős ítélettől, hogy egyes államok belső tételes joga szerint az ilyen ítéletek végrehajtása különleges szabályok szerint történik. Külön tételes rendelkezés hiányában az ilyen ítéletek jogi hatása, belső állami jogilag a többi jogerős ítélettől miben sem különbözik, a szubjektív irány felfogása szerint azonban államközi jogilag esetleg az állam államközi jogi felelősségét vonhatja maga után.⁵⁸

Az irodalomban felmerült az a nézet, hogy az ily íté-

Már ő hangoztatta, hogy a jogerős ítélet semmisségének vitathatását közrendi okokból korlátozni kell és hogy az ítélet látszatával bíró ítélet hatálya lehetőleg fenntartandó. A semmisség következményei *Plósz* szerint csak bírói eljárás során volnának kimondhatók. (A közvetlen szóbeli eljárásban minő jogorvoslatok engedendők meg? Magyar Jogászegyülés. 1874. évk. 224. l.) *Roggenkamp*, aki a kérdést nem az állam, hanem a területenkívüli személy ellen hozott ítélet szempontjából vizsgálta, szintén hangoztatja, hogy a semmis ítélet fogalmát az újabb perjogi tudomány teremtette meg, azonban tételes jogilag minden jogerős ítéletnek kötelező ereje van. (Das Gerichts- u. Vollstreckungsverfahren gegen den ausländischen Gesandten, 1934, 31. l.)

⁵⁸ L. *Provinciali*: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri. 1933, 140. l. Ennek a felelősségnek részletes vizsgálata tanulmányunk körét már meghaladja. A törvényhozásért, illetőleg a bírói ítéletért való felelősség kérdésében kialakult államközi jogi szabályokkal más helyen foglalkoztunk. (*Arató*: Die völkerrechtliche Haftung, 1937. 34. skv. l.) Az egész kérdésről kimerítő tájékoztatást ad irodalmi adatokkal: *Kertész*: Az állam nemzetközi felelőssége. 1938. 116. skv. l. L még: *Bibó*: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. 1934 és *Búza*: A deliktum fogalma a nemzetközi jogban, 1942.

letek meghozatalánál, illetőleg végrehajtásakor közigazgatási eljárás, illetve a diplomáciai út igénybevétele volna célszerű, csak *de lege ferenda* szempont, de a fennálló tételes jogban – egyes kivételeket nem tekintve – alapja nincs.

4. Az objektív irány.

A) Míg a szubjektív irány a külföldi állam feletti joghatóság vizsgálatánál figyelmét elsősorban a jogviszony *alanyára*, az államra fordítja és ennek tulajdonságai közül kiindulópontként – különböző szempontokból, de minden esetben egyformán – az állam szuverenitását, különleges közjogi vagy államközi jogi helyzetét tekinti, addig az objektív irány a jogviszony tárgyi *minőségét* veszi alapul, függetlenül a jogviszony alanyától és a joghatóság kérdését a jogviszony tárgyi jellege és nem az abban szereplő alany különleges tulajdonságai alapján igyekeznek megoldani.

Az objektív iránynak szintén több változata alakult ki.

a) Az egyik felfogás az állam jogviszonyainak két egymástól jól elkülöníthető csoportra való felosztását veszi kiindulási alapul. Szerinte *az állam bizonyos cselekményei az állami szuverenitással semmi kapcsolatban nincsenek*, azokat az állam nem mint közhatalmi szervezet, hanem mint egyszerű magánszemély végzi. Hogy itt az állam egyszerű magánszemélyként kíván fellépni, azt legjobban az mutatja, hogy ezekre az ügyletekre nézve az állam aláveti magát a közönséges magánjogi rendnek.⁵⁹ De nemcsak a közönséges magánjogi szabályok irányadók ilyenkor az államra, hanem a polgári perrendtartás is. Ezekben az ügyekben az állam a vele szembenálló fél részére ugyanazt a bírói jogvédelmet adja meg, mint amelyet az ilyen jogviszonyban álló közönséges magánfélnek általában megad. Hogy az állam elleni perek egyes különleges perjogi szabályai a kérdés lényegét nem érintik, arra már rámutattunk. Ha pedig az állam a közönséges magánjogi rend uralma alatt áll, nem hivatkozhatik olyan mentességre, amely őt állam-jellegénél fogva illeti meg. Az állam-jellegből folyó különleges jogi helyzet ugyanis közjogi eredetű, így a magánjog erre nem lehet figyelemmel.

Ez a megoldás az objektív irány szerint szükségszerű következménye annak, hogy az állam nemcsak államközi

⁵⁹ *Fiore: Il diritto internazionale codificato e la sua sanzione giuridica*, 1909, 336. l.

jogi, illetőleg közjogi jogalany, hanem magánjogi alany is. Ezt különben a szubjektív felfogás hívei sem vitatják. Eltérés a szubjektív és az objektív álláspont között csak ott mutatkozik, hogy ez utóbbi szerint a magánjogi térre eső állami ügyletek egyszersmind a joghatóságra vonatkozó belső állami jogi közönséges szabályozás alá is esnek.

Az objektív irány az állami cselekmények ilyen szétválasztásával nem az állam személyiségét, még kevésbé az államszuverenitást akarja kettéosztani. Elismeri tehát, hogy az állam személyisége ketté nem választható és a kincstárnak mint a szuverén közhatalmi államtól különböző magánjogi jogi személynek megkülönböztetett jogállása a mai jogállapot alapján nem tartható fenn. Elismeri azt is, hogy a szuverenitás is egy és oszthatatlan. A szubjektív felfogásnak csak azt a következtetését nem teszi magáévá, hogy az állam *cselekményei* is egységesek, oszthatatlanok és egyforma jellegűek.⁶⁰

Az államszemélyiség kettéoszthatatlanságának erősebb hangsúlyozása céljából az objektív irány egyes követői tételüket olyformán állították le, hogy az állami cselekmények nem *köz-* vagy *magánjogi* cselekményekre, illetőleg jogviszonyokra oszthatók fel, hanem *szuverén* és *nem szuverén* cselekményekre.⁶¹ Bár ez a szövegezés az előbbtől csak a szavakban tér el, mindenesetre világosabban kifejzi, hogy

⁶⁰ Ennek az elvnek a hangoztatásában azonban az objektív irány nem egységes. Így *Tosi-Bellucci* (Le azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri. 1909, 78. l.) a külföldi állam alávetését épen azzal okolja meg, hogy az államnak kettős személyisége van és az alávetés „consequenza logica della duplice personalità dello Stato”. Ugyanígy: *Laurent*: Droit civil international, III.1880, 61. és 80. l. Ezzel a felfogással az objektív irány nagy támadási felületet adott a szubjektív irány részére, amely azt erősen ki is használta. Természetesen az nem vitás, hogy az állam a különböző jogrendszerekben, így az államközi jogban, továbbá a belső állami jogban, itt is a közjogban, illetőleg a magánjogban jogalanyiséggel rendelkezik. A szubjektív felfogás csak azt kifogásolta, hogy az objektív felfogás egyes képviselői az állam *személyiségét* is megkettőzték, megkülönböztetve egy nem szuverén magánjogi államot és egy közjogi, illetőleg államközi jogi személyállamot. Az objektív iránynak az az ága méltán hívta ki maga ellen a szubjektív irány elítélését. Ezért hangsúlyozta később kifejezetten az objektív irány, hogy az államszemélyiség egységét és a szuverenitás oszthatatlanságát a maga részéről is elismeri. (*Böger*: Die Immunität der Staatsschiffe, 1928, 39. l., amely munka ugyan csak az államhajók mentességét vizsgálja, azonban idevonatkozó vizsgálatai általános szempontból is jelentősek.)

⁶¹ *Lapradelle*: La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910, 786. l.

az állam személyisége nem kettőztetik meg (mint ezt *Anzilotti* állítja⁶²), bár jogügyletei közül egyesek közhatalmi jellegűek, mások viszont ezt a jelleget nélkülözik.

Az objektív felfogás szerint az utóbbi cselekményeknél az állami egyenlőség kérdése fel sem merülhet. Az egyenlőség ugyanis az állami szuverenitásból következik, tehát csak ott érvényesülhet, ahol az állami szuverenitás is jelen van. Minthogy azonban itt éppen *szuverenitás-mentes állami ügyletekről van szó*, nem lehet a szuverenitásból levezetett és azt feltételező egyenlőségre ezeknél az ügyleteknél is tekintettel lenni. Az, hogy a külföldi állam a belföldi bíróság elé kerülhet és a polgári perben közöttük lévő alárendeltségi viszony a szuverén államok államközi jogilag biztosított és elismert egyenlőségen nyugvó viszonyának nem felel meg, nem sértheti meg a szuverenitás államközi jogi elvét, mert a külföldi állam magánjogi ügyleteiből a szuverén jelleg hiányzik. A joghatóságot a külföldi állam felett gyakorló bíróságok gyakorlata is ezen a gondolatmeneten épül fel.⁶³

E gyakorlati megfontolások kiinduló pontja az a megállapítás, hogy ha az állam magánjogi ügyletek kötésébe bocsátkozik és ezáltal idegen állam szuverenitása alá tartozó jogterületen is vált ki jogi hatásokat, *az idegen szuverenitás alatt álló jogterületen saját szuverenitására nem hivatkozhatik*. Ha az állam magánjogi ügyletei nem lépik át saját jogterületének határait, az államnak szabadságában áll saját ügyleteit az általános magánjogtól eltérően is szabályozni, sőt esetleg a bírói jogvédelem alól teljesen kivonni. Egészen más a helyzet, ha az állam tevékenysége saját jogterületét elhagyva olyan jogterületen is vált ki jogi hatásokat, amelyen másik állam a szuverén. Ha az állam magánjogi ügyleteivel erre a területre belép – és ez a belépés minden olyan esetben megállapítható, amikor az ügylet jellegénél fogva a másik állam bíróságai elé kerülhet, – itt szuverenitásából kifolyólag különleges jogállás őt nem illeti meg. Jogállása teljesen azonos az ugyanazon a jogterületen

⁶² *Anzilotti*: Die Zuständigkeit der italienischen Gerichte gegenüber fremde Staaten, Z. für IPR und Strafrecht. 1895, 24. l.

⁶³ L. az eddig itt idézett munkákon felül még: *Foelix*: Traité de droit International privé, I. köt. 1856, 394. skv. l. *Weiss*: Manuel de droit international privé, 8. éd. 1920, 603. l. *Paepé*: De la compétence civile a l'égard des Etats étrangers et de leurs agents politiques, diplomatiques ou consulaires, j. d. i. pr., 1895, 31. skv. l. *Politis*: Les emprunts d'Etat en dr. int. 1894, 208. l. *Spée*: De la compétence des tribunaux nationaux à l'égard des gouvernements et des souverains étrangers, J. d. i. pr. 1876.

azonos módon hasonló jogi hatásokat létesítő más személyekével.⁶⁴

b) Annak oka, hogy az állam más állam jogterületére magánjogi ügyleteivel belépve az ott érvényesülő joghatóságnak alá van vetve, elsősorban a *jóhiszeműség* és a *méltányosság*. Ha ugyanis az állam a másik állam területén a joghatóság alól mentes, ez ügyleti ellenfelére méltánytalan volna. Az állam ugyanis így minden reá nézve biztosított jogi előnyt az ezzel járó joghátrányok nélkül élvezne. A magánjogi ügylet joghatásai beállnának, úgy, amint ezt az állam az ügylet kötésekor elérni szándékozott. A külföldi állam jogi rendje ennek az ügyletnek jogi védelmét is biztosítaná. Az állam a vele szembenálló fél ellen bármikor a másik állam bíróságaihoz fordulhatna jogvédelemért. Az állammal szembenálló fél azonban hiába fordulna saját bíróságaihoz jogvédelemért a külföldi állammal szemben, ezt ott nem kaphatná meg. Ezért kénytelen lenne a vele jogviszonyban álló államot annak saját bíróságai előtt perelni, holott ez sokszor költséges és nagy nehézségekkel is jár. A jóhiszeműség és méltányosság kívánja tehát, hogy az államot a vele jogviszonyban álló külföldi fél hazai bíróságai előtt is ép úgy perelhesse, mint bármely más külföldi magánszemélyt, már csak azért is, meri az alperes államnak, mint állandó külföldi képviselőkkel is rendelkező és gazdaságilag erősebb félnek sokkal könnyebb külföldön védekeznie, mint a felperesnek a pert külföldön megindítania.⁶⁵

Hangoztatja ez a nézet, hogy ha az állam a külföldi jogterületen ténykedés előnyeit élvezzi, úgy viselnie kell az ezzel járó hátrányos következményeket is. Annál is inkább, mert a mentesség a joghatóság alól az állami kereskedelmi élet mai fejlettsége mellett már sem nem megokolt, sem nem célszerű. A külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való kivétele elavult és méltánytalan ezenfelül azért is, mert a felperes külföldi bíróság előtti fellépésének gyakorlati nehézségei annyira nagyok, hogy a jogvédelemnek ezt a módját szinte használhatatlanná teszik. Így a külföldi állam mentessége a nemzetközi kereskedelem jelentős területein jogvédelemnélküliséget, illetve valóságos *anarchiát* jelent.

⁶⁴ *Beitzke*: Juristische Personen im Internationalen Privatrecht und Fremdenrecht, 1938, 193. l.

⁶⁵ *Mamelok*: Die juristische Person im internationalen Privatrecht, 1900, 162. skv. l.; v. *Bar*: Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, II. köt. 1889. 666. skv. l.

⁶⁶ *Phillimore*: Immunité des Etats au point de vue de la juridiction ou de l'exécution forcée, Cours, 1925–III. 470. l. *Loening*: Gerichtsbarkeit, Festgabe Halle-Wittenberg, 1903, 245. l.

B) Miként a szubjektív irány a maga állásfoglalását nem tudta következetesen keresztülvinni, hanem a tényleges gyakorlatot szem előtt tartva bizonyos mértékű kivételeket volt kénytelen tenni merev álláspontja alól, úgy az objektív irány sem tudta felfogását következetesen kiépíteni. Szintén számolnia kellett ugyanis a gyakorlatnak olyan irányával, amely az általa felállított tiszta elméleti rendszerbe nem illik bele.

Ilyen kivétel a *külföldi állam ellen hozott ítélet végrehajtása*.

A végrehajtás a külföldi állammal szemben a külföldi állam vagyonának általában csak a belföldön fekvő részeire terjed ki. Legcélravezetőbb volna ugyan a külföldi államot marasztaló ítéletet magában a külföldi államban végrehajtani, hiszen a legnagyobb valószínűség szerint itt lehet a legkielégítőbb fedezeti alapot találni. Erre azonban többnyire nem kerülhet sor, mert az ítéletek végrehajtása tekintetében az államok általában nem állanak végrehajtási viszonyosságban. Így az ítélet más állam területén amúgy sem lenne végrehajtható. De még ha a végrehajtási viszonyosság a joghatóságot gyakorló állam és az alperes között kivételesen fenn is állana, az állam a maga ellen hozott ítéletet közrendi okokból többnyire ekkor sem hajtaná végre.

A külföldi államot marasztaló ítéletnek az alperes jogterületén való végrehajthatatlansága természetes következménye a külföldi ítéletek végrehajtása tekintetében jelenleg fennálló jogi helyzetnek. Ezt az objektív irány is fenntartás nélkül elfogadja. Az objektív felfogás következetes érvényesítése azonban azt már megkívánná, hogy a végrehajtás a külföldi államnak a *belföldön lévő vagyonára* akadály nélkül foganatosítható legyen. A külföldi állam belföldi vagyonának a foglalat alól mentessége ugyanis az objektív felfogás szerint nem nyugszik jogi alapon, sőt *ellentétben van a joghatóságot gyakorló állam szuverenitásával*. Nem lehet e tekintetben az államközi jog korlátozásaira sem hivatkozni, mert a joghatóságot gyakorló állam és az alperes állam között nem államközi jogi, hanem belső államjogi viszony áll fenn, sőt a végrehajtás nem is a két állam, hanem az alperes állam és egy magánszemély közötti jogviszony következménye, és így semmi esetre sem államközi jogi, hanem magánjogi alapokon nyugszik.⁶⁷

⁶⁷ *Paepé*: Compétence civile, 37. l. A diplomáciai képviselőkre nézve hasonlóan: *Slatin*: De la juridiction sur les agents diplomatiques, Clunet, 1884, 472. l. *Feine*: Die völkerrechtliche Stellung der Staatsschiffe, 1921. 71. l. szintén megállapítja, bár csak az állami hajókra

Az objektív iránynak ezt a következetes álláspontját azonban az objektív felfogást követő államok gyakorlata nem fogadta el. A belga joggyakorlat szerint a joghatósága külföldi állam magánjogi ügyleteire általában véve kiterjed ugyan, de a *végrehajtási eljárásra nem*. Érthető tehát, hogy épp a belga *Laurent* mutatott rá arra, hogy az objektív felfogás a gyakorlatban nem érvényesül a maga merevségében.⁶⁸ Ennek oka szerinte politikai természetű és így a jelenlegi jogállapot jogi eszközökkel nem is orvosolható. *Laurent* az államközi szervezkedés kezdetlegességével és tökéletlenségével okolja meg a végrehajtás tekintetében fennálló ezt a kezdetleges jogi helyzetet.

Laurent megállapításai azonban túlságosan egyoldalúak. Kizárólag a *belga* jogállapotot tartják szem előtt, holott pl. az olasz jogban elvileg el van ismervé a külföldi állam ellen hozott ítélet végrehajthatósága.

Az olasz és belga gyakorlat közötti különbséget egyesek azzal magyarázzák, hogy a joghatóságnak alávetettség csak a *bírói* eljárásra vonatkozik. Ott, ahol a végrehajtás is bírói eljárás (Olaszország), ez akadálytalanul foganatosítható, ott ellenben, ahol a bírói ítélet végrehajtása *közigazgatási úton* történik (Belgium), végrehajtásnak a külföldi állam ellen nincs helye.⁶⁹

A külföldi állam elleni végrehajtásnak egy további gyakorlati korlátja (amely megtalálható a szubjektív felfogást követő államok gyakorlatában is, ha a joghatóságot kivételesen mégis elismerik) abban áll, hogy ha a külföldi állam ellen végrehajtásnak helye van is, *a külföldi államvagyon bizonyos része a végrehajtási eljárás alól mindenképpen mentes*.

Így pl. a külföldi állam tulajdonában lévő és diplomáciai képviselőtének elhelyezésére szolgáló épület még akkor sem vonható végrehajtás alá, ha a végrehajtásnak az állam ellen különben helye volna.⁷⁰ Ezt az általánosan elfogadott

vonatkozólag, hogy azok a közönséges magánszemélyek hajóihoz hasonlóan kiváltságokat nem élveznek, de nem lehetnek végrehajtás tárgyai.

⁶⁸ *Laurent*, id. m. 87. l.

⁶⁹ *Böger*: Die Immunität der Staatsschiffe. 1928, 42. l.

⁷⁰ Ez a tétel az újabb gyakorlatban a prágai magyar követségi épületre 1928-ban vezetett végrehajtás során érvényesült. Ezt a végrehajtást a csehszlovák-magyar vegyes döntőbíróóság határozata alapján a brünni törvényszék rendelte el. E végrehajtás során lefoglalták a prágai magyar követség elhelyezésére szolgáló épületet is, azonban a magyar kir. kormány diplomáciai úton tett tiltakozására a végrehajtást

tételt az objektív irány kiterjesztette a diplomáciai képviselet céljait szolgáló valamennyi külföldi állami vagyontárgyra, sőt azokra a vagyontárgyakra is, amelyeket a külföldi állam a másik állam területén nem diplomáciai képvisellete céljaira, hanem egyéb *közjogi célra* tart fenn.

C) Az objektív irány állásfoglalása a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében ezek szerint a következő:

*A külföldi állam a belföldi joghatóság alól csak közjogi jellegű ügyleteire nézve van kivéve, magánjogi ügyletei tekintetében azonban annak alá van vetve.*⁷¹

E szabály alól kivételek:

Bizonyos esetekben a végrehajtási eljárásnak a külföldi állam nincs alávetve (vitás!).

Végrehajtás esetében sem vezethető foglalás a külföldi állaim közjogi használatra rendelt vagyontárgyaira.

Miként a szubjektív felfogás esetében, úgy itt is több részletkérdés megoldása vált még szükségessé.

a) E részletkérdések közül az első az, hogy *miképp határozható meg egy ügylet közjogi jellege.*

A perbevitt jogviszony köz-, illetőleg magánjogi jellegének eldöntését az objektív irány egyes képviselői nagyon egyszerű elv segítségével végezték. Azok az ügyletek, amelyeket az állam mint legfőbb hatalmi szervezet végez, *kizárólag az állam által végezhetők.* Csak az állam tarthat közalkalmazottakat, csak ő tarthat fenn hadsereget, így a közszolgálati jogviszony, vagy a védkötelezettség közjogi jellegű viszonyok. Az állam magánjogi ügyleteit ellenben magánszemélyek is végezhetik. Adás-vételi ügyletet nemcsak az állam, hanem bárki köthet, kártérítésre nem csak az állam lehet kötelezve, hanem akármelyik magánjogi jogalany is.

Ennek a megfontolásnak az alapján a közjogi ügyletek kritériuma abban állna, *hogy ezeket az ügyleteket csak*

a csehszlovák igazságügyminisztérium felfüggesztette. (*Deák: Immunity of a foreign mission's premises from local jurisdiction. A. J. 1. L. 1929, 512. l.*) A csehszlovák törvényhozás hozott ugyan hasonló esetek elkerülése végett törvényes rendelkezést, ez azonban a foglaláskor még nem volt hatályban. Ugyanezt a mentességet biztosítja a magyarországi külföldi követségi épületek részére az 1937 : XVIII. t. c. 5. §-a.

⁷¹ *Tosi-Bellucci, Azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri, 1909, 346. l. Bar: id. m. II. köt. 677. l. Mamelok: id. m. 193. l. Esperson: Condizione giuridica dello straniero secondo le legislazioni italiana ed estere, 1890, 444. l. A diplomáciai képviselőkre nézve ez az elv már Bynkershoek-nál megtalálható, De foro legatorum C. XVI.*

az állam kötheti meg, illetőleg ilyen jogviszonyokban csak az állam állhat. Azok az ügyletek, illetőleg jogviszonyok, amelyekben a jogosított vagy a kötelezett nemcsak az állam, hanem a tételes magánjog idevonatkozó korlátai között bárki lehet, magánjogi ügyletek.⁷²

A gyakorlatban annak a kérdésnek az eldöntése, hogy valamely állam ügylete közjogi vagy magánjogi jellegű, illetőleg szuverenitással kapcsolatos vagy szuverenitás nélküli-e, nagyobb nehézségekkel szokott járni. Ennek oka az, hogy az ilyen ügyletek jellegét az egyes államok pozitív jogrendszere más és más alapon állapíthatja meg.⁷³ Az, hogy valamely állami ügylet az egyik, vagy a másik csoportba tartozik-e, nem jár az illető ügylet természetével, nem elválaszthatatlan velejárója az illető jogviszonynak, hanem a fennálló tételes jog rendelkezéseire képest ítélandó meg s ezért hely és idő szerint változó.⁷⁴

További kérdés, hogy milyen jog rendelkezései szerint kell az ügylet köz- vagy magánjogi jellegét eldönteni és hogy milyen módon bizonyítható az ügylet köz- vagy magánjogi jellege.

Az első kérdés a nemzetközi magánjognak a minősítéssel kapcsolatos kérdései közé vezet. Az objektív irány képviselői, bármennyire sokoldalúan és minden részletre kiterjedően világították is meg felfogásukat, ennek a kérdésnek a megoldásával részletesen nem foglalkoztak. Csak annyit jegyeznek meg, hogy ennek a kérdésnek a megíté-

⁷² Foelix: Traité de droit international privé, 1. köt. 1856, 396. l. Walton: State immunity in the laws of England, France, Italy and Belgium, J. of comp. legisl. and int. law, 1920, 257. l. Lapradelle: La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910, 784. l. Paepé, id. m. 33. l.

⁷³ Moór: Öffentliche und private Recht, Rev. int. de la théorie de droit, 1938.

⁷⁴ A nagyjából azonos elveken felépülő európai jogok között az e téren fennálló eltérések aránylag kisebb terjedelműek. Így a kontinentális jogrendszereket az angol joggal összehasonlítva a kontinensen közjogi jellegűnek minősített ügylet Angliában igen sok esetben magánjoginak minősül, már csak azért is, mert ott a közjog és magánjog közötti megkülönböztetés a kontinentális elveknek megfelelően nem tehető meg. (Dicey: Introduction to the study of the law of the constitution, 1923, 326. l.) De különösen szembetűnő ez a különbség a kontinentális jogrendszereknek a szovjetországi joggal való összehasonlításakor, mert a szovjet jog szerint az ügylet igen sok esetben állami közjogi ügyletnek minősül akkor, mikor az a kontinentális jogok szerint egyszerű magánjogi ügylet. Ilyen különbség áll fenn pl. az összes szovjet-külkereskedelmi ügyletek jogi jellegének megítélése terén.

lése nem történhetik a *lex fori* szerint, hanem általában az alperes állam joga szerint döntendő el.⁷⁵

Azt azonban az alperes államnak az objektív irány szerint nem szükséges perrendszerűen bizonyítania, hogy saját joga szerint a kérdéses ügylet valóban közjogi, illetőleg szuverenitás-gyakorlással kapcsolatos ügyletnek minősül. Elegendő ezt a perben egyszerűen *kijelentenie*. Kijelentését a perbírósnak az anyagi jogszerűség vizsgálata nélkül el kell fogadnia.⁷⁶

Ha tehát a perbevonó állam azt a kijelentést teszi, hogy a perbevitt jogviszony az ő joga szerint közjogi természetű, a perbírósnak az eljárást joghatóság hiányában meg kell szüntetnie. Ez az elv ismét engedmény a szigorú objektív felfogás részéről a szubjektív irány javára, mert a külföldi állam alperes részére olyan kedvezményt engedélyez, amely kedvezmény a nem állam-alperest nem illeti meg.

Ezt az elvet az antwerpeni kereskedelmi törvényszék egy ízben kifejezetten kimondotta és egy Finnország ellen indított kereset elbírálásánál ténylegesen alkalmazta.⁷⁷

b) A másik kérdés, a *külföldi állam megidőzésének és perbeli képviselésének kérdése*, nemcsak az objektív felfogás megoldandó kérdései közé tartozik, hanem az idevonatkozó jogszabályra a szubjektív felfogásnak is szüksége van. Ez utóbbi is elismeri ugyanis bizonyos esetekben a joghatóságot a külföldi állammal szemben. Minthogy ilyen esetekben a külföldi állammal a perbírósnak lép érintkezésbe, neki kell megállapítania a külföldi államnak azt a képviselőjét, akihez külön meghatalmazás nélkül fordulhat és akinek az idéző végzéssel ellátott keresetlevelet is kézbesíthet.

Ez azért okoz nehézséget, mert az állam perbeli képviselésére rendszerint külön hatóságok vannak hivatva. Ezen

⁷⁵ L. *Cobbett*: Leading cases of international law, 1922. I. köt. 271. l. A kereskedelmi hajók jogállására nézve: *Beitzke*: juristische Personen im IPR im Fremdenrecht, 1938, 194. l. U. ö: Die Reichsbahn vor ausländischen Gerichten, DJZ, 1936, 1269. l. *Hellburg*: Lehrbuch der deutschen ZPO, 135. l.

Egyébként ez a nézet nem általános. Egyes vélemények szerint a minősítés a *lex fori* szerint történik: *Miele*: In tema di giurisdizione dei tribunali italiani sullo Stato russo, Riv., 1937. 218. l. *Niboyet*, Immunités de juridiction, Rgdipr, 1936, 533. l.

⁷⁶ *Weston*: Actions against the property of sovereigns. Harward Law Review, 1918, 275. l.

⁷⁷ Tribunal de commerce, Anvers, 1920 febr. 9. Clunet, 1923, 275. l. Ugyanezt az elvet fejti ki *Fairman*: Some disputed applications of State immunity. A. J. I. L. 1928, 466. l. és *Cobbett* id. m. 271. l.

felül az állam külföldön politikai és kereskedelmi képviselőjére külön diplomáciai és konzuli szervezetet tart fenn. Kérdés, hogy az idézéssel ellátott keresetlevelet a perbeli képviseletre általában hivatott különleges rendeltetésű állami szervnek, vagy a diplomáciai, illetőleg konzuli képviselőnek kell-e kézbesíteni.

Az irodalom ezzel kapcsolatban csak annak a megállapítására szorítkozott, hogy az államot *képviseelője útján* kell megidézni.

Részletesebben tárgyalja a kérdést *Tosi-Bellucci*, aki rámutat arra, hogy a külföldi bíróság az államot *csak az államközi jogi képviseletre hivatott szervei útján idézheti meg*. A perbeli képviseletre általában hivatott szervhez a külföldi bíróság közvetlenül nem fordulhat, mert az állam ép azért tart fenn az államközi érintkezés lebonyolítása végett külön szerveket, hogy más államok vele ezeken keresztül érintkezzenek.⁷⁸

Ilyen általános képviseletre hivatott államközi szerv elsősorban a külföldi államfő volna és így az állam ellen indított kereseteket neki kellene kézbesíteni. Ez azonban nem szokásos. Helyette általában a diplomáciai képviselőknek fordulnak.

A gyakorlat a diplomáciai képviselőn felül a konzuli képviselőnek történő kézbesítéseket is joghatályosnak fogadja el.⁷⁹

⁷⁸ *Tosi-Bellucci*, id. m. 525. l. *Paeppe*, id. m. 107. l. *Féraud-Giraud*, id. m. I. köt. 125. l.

⁷⁹ *Tosi-Bellucci*, id. m. 352. l.

VI. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóságra vonatkozó elméletek bírálata.

1. Bevezetés.

A külföldi állam polgári pereiben gyakorolható joghatóságról felállított elméletek egyike sem hivatkozik az államközi, illetőleg belső állami jog közvetlen rendelkezést tartalmazó szabályaira, mert ilyen szabályt sem az államközi jog, sem az egyes belső állami jogok nem tartalmaznak. Az elméletek a klasszikus magyarázati szabályok útján a meglévő jogszabályok analógiájával törekedtek arra, hogy a tételes jog álláspontját levezethessék. Ezenfelül különböző gyakorlati megfontolásokat is tekintetbe vettek a kérdés megoldásánál.

Az előző fejtegetések során azonban kitűnt, hogy ezek az elméletek az általuk követett módszer azonossága ellenére sem jutottak el a kérdés egységes megoldásához, sőt épen ellenkezőleg, két egymással ellentétes felfogást alakítottak ki: *a szubjektív irány szerint a külföldi állam felett joghatóság általában véve nem gyakorolható, az objektív irány szerint viszont ép ellenkezőleg, a szabály a joghatóság fennállása.*

Egyik felfogás sem érvényesül teljes következetességgel. Mindegyik kénytelen volt a gyakorlatra tekintettel kivételeket tenni az általa felállított főszabály alól és így a valóságban közöttük fennálló ellentét korántsem érvényesül a maga teljes merevségében.

Ennek ellenére azonban elméleti szempontból még mindig nyitott kérdés, hogy a külföldi állam felett gyakorolható joghatóság kérdésében a fennálló tételes jog miként rendelkezik.

A következő fejtegetések rámutatnak az előző fejezet során ismertetett elméleti felfogások elfogadható és kifogásolható pontjaira, hogy a helyt nem álló és a kérdés megoldását csak megnehezítő szempontokat kiküszöbölve a helyes elméleti megoldás jobban megközelíthető legyen.

2. A szubjektív irány bírálata.

A) a) A szubjektív irány elsőnek ismertetett ága az államközi jognak abból a szabályából indul ki, hogy az *államok egymással egyenlők*. Ebből vezette le, hogy a külföldi állam ellen polgári perben a belföldi állam joghatóságot nem gyakorolhat.

A „*Par in parem non habet imperium*” elv fejezi ki legvilágosabban ennek az elméletnek a lényegét.

Nem ismerte fel azonban ez az elmélet azt, hogy az államközi jogilag biztosított állami egyenlőség valójában nem a minden tekintetben merev individualista álláspontot teszi magáévá.

A modern jogfejlődés során mindenütt kialakult az egyenlőségnek az az alakja, amely a különböző jogrendszereknek és így az államközi jognak is egyik alapjává vált. A belső állami jog az egyenlőségi elvet olyként fogalmazta meg, hogy az egyes jogalanyok a jog szempontjából általában véve egyforma jogi helyzetben levőknek tekintendők, illetőleg, hogy amennyiben különös, a jog által előre meghatározott körülmények fenn nem állnak, mind-egyikükre nézve egyformán megvan annak a jogi lehetősége, hogy a többi jogalanyokkal azonos jogokban és kötelességekben részesüljenek. Az egyesek törvény előtti egyenlőségének elve azonban nemcsak a belső állami jogban, hanem az államközi jogban is határozott kifejezésre jutott. Az államközi jog által biztosított állami egyenlőség itt azt jelenti, hogy eltérő rendelkezés hiányában az *államközi jog alanyai számára az államközi jogrend egyformán biztosítja azt, hogy államközi jogi jogosítványokat szerezhessenek, illetőleg államközi jogi kötelezettségeket vállaljanak.*¹

Nem jelenti ez az elv azonban azt, hogy az egyes belső állami jogi, illetőleg államközi jogi jogalanyok anyagilag is teljesen egyforma jogosítványokkal, illetőleg kötelezettségekkel rendelkeznek. A belső állami jog a jogok megszerzését és kötelezettségek vállalását, amely az általános elv szerint mindenki részére egyformán lehetővé van téve, különböző szempontokból korlátozhatja és korlátozza is. Az államközi jog a belső állami jog ilyen természetű korlátozásait csak kisebb mértékben alkalmazza ugyan, azonban ennek ellenére az egyes államközi jogalanyok jogi helyzetében *igen lényeges különbségeket tesz.*

¹ *Gidel*: Droite et devoirs des nations. La théorie classique des droits fondamentaux. Cours, 1925–V. 544. skv. 1. *Cavaglieri*: I diritti fondamentali degli Stati nella società internazionale. 1906, 48. és 107. l.

Az egyes jogalanyok egyenlősége mind a belső állami jogban, mind az államközi jogban csak a különböző alanyi jogok, illetőleg kötelezettségek *megszerzésére való elvi lehetőség* egyenlőségét jelenti. A *valóban megszerzett* alanyi jogok, illetőleg kötelezettségek tárgya és terjedelme azonban természetszerűen különbözik a szerint, hogy az egyes jogalanyok ezt a részükre a jogrend által biztosított elvi lehetőséget milyen mértékben vehetik és veszik igénybe. Így általában nincs ellentétben az államközi jognak az államok jogi egyenlőségét kimondó szabályával az, ha az egyik állam az általában szokásos kötelezettségnél többet vállal magára vagy az őt általában megillető államközi jogi jogosítványokon felül még más jogokat is szerez.²

Az állami egyenlőség elvének ezen az értelmezésén kívül annak még más jelentést is lehet tulajdonítani. Egyesek szerint az államközi jogi egyenlőség azt jelenti, hogy *minden állam részére egyaránt biztosítva van az a lehetőség, hogy az államközi jog keretei között szabadon mozoghassék*. Egy másik értelmezés szerint viszont az *államközi jogi egyenlőség azt jelenti, hogy minden állam egyformán hivatkozhatik az államközi jogra*.³

A jelen vizsgálatok szempontjából teljesen közömbös, hogy az egyenlőség fogalmának melyik értelmezését tesszük magunkévá. Kétségtelen ugyanis, hogy az államközi jog által minden állam részére egyformán megadott egyenlőséggel nem áll ellentétben az, ha konkrét esetben, az egyik államot a másiknál több jogosítvány vagy kötelezettség illeti meg. Ezeknek a jogoknak, illetve kötelezettsé-

² Természetesen figyelmen kívül kell hagynunk az egyes államok között a tényleges hatalmi viszonyokon alapuló különbségeket. Ezek a hatalmi különbségek a tényleges helyzetnek, de nem a jogrendnek a következményei. Jogi jelentőségük e vonatkozásban azonban épen abban áll, hogy az egyes államok közötti hatalmi súlybeli különbség a forrása lehet annak, hogy egyes államok a részükre államközi jogilag biztosított keretek között a rendesnél több kötelezettséget vállalnak, illetőleg jogosítványt szereznek. Amennyiben ez államközi egyezményekben kifejezésre jut, az egyes államok közötti tényleges súlybeli különbség jogi különbséggé lesz. Ez azonban az általános államközi jogi egyenlőség elvével – legalább is formailag – nincs ellentétben. Az az elmélet pedig, amely az államok között fennálló tényleges hatalmi súlybeli különbségeket általános államközi jogintézménnyé óhajtja tenni (*Schmitt: Völkerrechtliche Grossraumordnung, 1959 és Freitag-Loringhoven: Völkerrechtliche Neubildungen im Kriege. 1941. 64. skv. 1.*), ma még nem tekinthető államközi jognak.

³ Ezt a két értelmezést fejti ki *Politis: Les nouvelles tendances du droit international, 1927, 24. skv. 1.*

geknek forrása külön államközi egyezmény. Ilyen egyezmények megkötésének lehetősége minden államra nézve egyforma.⁴

Az állami egyenlőség ilyen értelmű felfogásával *nincs ellentétben az, ha az egyik állam a joghatóságot a másik állam felett gyakorolja*. Mindaddig, míg valamennyi állam részére egyformán biztosítva van az, hogy a joghatóságot a másik állam felett gyakorolhassa, az államközi jogi egyenlőség elvén sérelem nem esik. Teljesen biztosítva volna az államközi jogi egyenlőség akkor is, ha valamennyi állam kötelezve volna arra, hogy a másik állam bíróságai előtt perbe bocsátkozzék.⁵

Maga az a meggondolás, amelyre a szubjektív irány hivatkozik, t. i. hogy államközi jogellenes a polgári perben a joghatóságot gyakorló állam és az alperes állam között fennálló viszony, amúgy sem állja meg a helyét. Az alárendeltség ugyanis abban mutatkozik meg, hogy a fölérendelt állam az alárendelt államot jogi eszközökkel valaminek a megtevésére vagy meg nem tevésére kényszerítheti. *Az államközi jog pedig nem tiltja azt, hogy két állam egymással olyan viszonyba kerüljön, amely szerint az egyik a másiktól valaminek a megtevését kényszer alkalmazásával is követelheti.*

Mindezekből következik, hogy *az államoknak államközi jogilag biztosított egyenlőségéből okszerűen nem folyik az a szabály, hogy a külföldi állam felett a belföldi joghatóság nem gyakorolható.*

A szubjektív iránynak az államok egyenlőségére felépített elmélete végső sorban az államszuverenitásra, mint az egyenlőség végső alapjára hivatkozik. *Mendelssohn–Bartholdy* azonban érdekes fejtegetésekkel a szuverenitásból ép ellenkezőleg azt vezeti le, hogy az állam bizonyos ügyletei más állam joghatósága alá vonhatók. Szerinte ugyanis ép az sértene az állam szuverenitását, ha számára lehetlenné volna téve, hogy a magánszemélyek módjára tulajdont szerezhessen, birtokvédelemben részesüljön, szerződjen vagy örököljön.⁶ Ha ez a felfogás nem is állja meg mindenben a helyét, mindenesetre figyelemreméltó módon mutat rá arra, hogy az államszuverenitásra vonatkozó jogszabályok analógia vagy egyéb magyarázat kapcsán csak rendkívül óvatosan értelmezhetők, mert igen sokszor egymással

⁴ L. *Phillimore*: Droits et devoirs fondamentaux des Etats, Cours, 1925, 63. l.

⁵ *Hold–Ferneck*: Lehrbuch des Völkerrechts, I. köt. 1953, 171. l.

⁶ *Mendelssohn–Bartholdy*: Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, JW, 1926, 2407. l.

teljesen ellentétes eredmények látszólag egyaránt megmagyarázhatók velük.⁷

A szubjektív irány ide vonatkozó fejtegetéseit más oldalról is kifogásolták.

Anzilotti kifejti, hogy a polgári perben joghatóságot gyakorló állam és az alperes állam viszonyának vizsgálatánál az államközi jogi elemeket általában véve ki kell kapcsolni. Rámutat arra, hogy az állam államközi jogalanyisága és belső állami jogi jogalanyisága nem esik szükségképpen egybe. Az államközi jogilag el nem ismert állam pl. nem államközi jogalany, annak ellenére, hogy magánjogi jogképessége megvan és azt általában véve elismerik azok az államok is, amelyek az államközi jogi elismerést megtagadták. Minthogy így az állam belső államjogi helyzete államközi jogalanyiságától teljesen szétválasztható, nem lehet a belső állami jog alá eső ügyletek tekintetében államközi jogi elveket érvényesíteni, illetőleg belső állami jogviszonyok megítélésénél az államközi jogot alapul venni.

A joghatóságot gyakorló állam *nem mint államközi jogalany, hanem mint a belső állami impérium hordozója cselekszik*. A perbevont külföldi állam ugyancsak *nem államközi jogalanyi minőségben, hanem mint egyszerű külföldi alperes szerepel*. Viszonyuk ennél fogva teljesen a belső állami jog terén játszódik le. Erre a jogviszonyra az államközi jog elveit alkalmazni *logikai lehetetlenség*. *Anzilotti* szerint ugyan az állam más állam felett nem gyakorolhat joghatóságot. Ezt az álláspontját azonban nem az államközi jogi egyenlőségből, hanem más gondolatmenetből vezeti le, kifejezetten utalva arra, hogy a joghatóság alóli mentesség *nem logikai következménye az államközi jogi egyenlőségnek*.⁸

Ezzel kapcsolatban még egy körülményre szükséges rámutatni.

Az államközi jog azért biztosítja minden állam számára az egyenlőséget – a fentebb kifejtett értelemben, – mert az államközi jogközösség szuverén államok közössége, amelyek épen szuverenitásukból kifolyólag nem lehetnek egymásnak alárendelve. A szuverenitásnak azonban csak államközi jogi értelemben van meg ez az értelme. A belső állami jog

⁷ *Pillet*: Recherches sur les droits fondamentaux des Etats dans l'ordre des rapports internationaux et sur la solution des conflits qu'ils font naître, 1891, 84. l. – *Heymann*: Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, ArchZPrax, 1923, 151. l.

⁸ *Anzilotti*: L'esonzione degli Stati stranieri dalla giurisdizione, Riv. 1910.

terén a szuverenitás ép ellenkezőleg azt jelenti, hogy itt *az állam mindenki fölé van rendelve*. Míg tehát az államközi jog terén az állami szuverenitás azt kívánja meg, hogy az államok egyenlősége biztosítva legyen, addig belső állami jogi téren arra irányul, hogy az állami felségjog minden vonatkozásban zavartalanul érvényesülhessen. Minthogy pedig a joghatóság gyakorlása belső állami jogi téren történik, itt ez utóbbi szempontnak kell érvényesülnie. A szubjektív irány a joghatóság alóli mentesség hangsúlyozásával az alperes állam szuverenitását védi és erre való tekintettel állítja fel szabályozását. Ezzel szemben azonban *a joghatóságot gyakorló állam szuverenitását* teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig itt belső állami jogi viszonyról van szó és így elsősorban ennek a szuverenitásnak védelmét kellene biztosítani. Ezt a szuverenitást sérti, ha nem gyakorolhat joghatóságot olyan polgári perben, amely általában joghatósága alá esnek. A szubjektív iránynak az államközi jogi egyenlőség elvéből kiinduló ága megokolatlanul és egyoldalúan csak az alperes állam szuverenitására van tekintettel, elfelejtve azt, hogy *a joghatóság gyakorlására hivatott állam szuverenitásának követelményeit szintén nem lehet figyelmen kívül hagyni*.⁹

b) A szubjektív irány másik ága a *területenkívüli személyek mentességét* vitte át az államra, abból az elgondolásból indulva ki, hogy az állam diplomáciai képviselőinek biztosított mentessége meg kell, hogy illesse az államot is. Ez az irány helyesen látta meg azt, hogy a területenkívüli személy a területenkívüliségből őt megillető mentességeket és kiváltságokat nem saját jogán, hanem mint államának képviselője élvezi, azonban helytelen következtetésekre jutott, midőn a diplomáciai képviselő jogi helyzetét minden további vizsgálat nélkül analógia útján az államra is átvitte.

A diplomáciai képviselők mentességének az államra való átvitelét nem az a körülmény okolta meg, hogy az elmélet a kétféle jogi helyzet között hasonlóságot talált, hanem kizárólag az, hogy *abban az időben, mikor a külföldi állam mentességének kérdése felmerült, a diplomáciai kép-*

⁹ Erre a gondolatra különösen az olasz-belga irodalomban mutat rá. L. pl. *Siotto-Pintor*: Lo Stato estero e la giurisdizione, Riv. di dir. proc. civ. 1926, 93, 1. *Spée*: De la compétence des tribunaux, etc. J. d. i. pr. 1876, 329. 1. és *Gianzana*: Lo straniero nel diritto civile italiano, Vol. I. 1884, 81. 1. Ugyanígy: *Krückmann*: Inlandische Gerichtsbarkeiten über ausländische Staaten, Z. für Ostr., 1927, 165. 1.

*viselők mentességére vonatkozó szabályozás már általánosan elismert államközi jogi intézménynek volt tekinthető.*¹⁰

Már az államközi jogi irodalom klasszikusai foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a diplomáciai képviselő polgári perbeli mentességének mi a jogalapja. *Grotius* szerint a diplomáciai képviselő mentességének egyik oka az, hogy a diplomáciai képviselő egy másik állam szuverén uralkodójának a személyét képviseli és minthogy a szuverén uralkodók általában véve perbe nem vonhatók, okszerűen

¹⁰ Mint a IV. fejezet során kifejtettük, az állam mentességének a kérdése a bíróságokat gyakorlatilag a XIX. század eleje óta foglalkoztatja. Ezzel szemben a diplomáciai képviselők területenkívüliségének elve már évszázadok óta el van ismerve. Ennek oka abban keresendő, hogy a diplomáciai képviselők jogi helyzetére vonatkozó szabályozás szükségessége sokkal előbb felmerült, mint az állam mentességének kérdése. (*Strisower: L'extritorialite et ses principales applications, Cours, 1923, 266. l.*)

A követeknek a polgári joghatóság alóli mentességére vonatkozólag már a római jog tartalmazott szabályozást. (Non datur actio [adversus legatum] ne ab officio suscepto legationis avocetur, ne impediatur legatio, *Ulpianus*, 1. XXIV. §. 2. De judiciis.) Ezek a követek azonban nem voltak a mai értelemben vett diplomáciai képviselők. Már *Bynkershoek* kimutatta, hogy a római jog *legatus*-a nem államközi jogi, hanem belső állami jogi képviselőre hivatott szerv volt. (*Bynkershoek, De foro legatorum, c. VI. 8. és 9. §.*) Figyelemreméltó azonban, hogy a római jog a belső állami jogi képviselőkre is szükségesnek látta a *ne impediatur legatio* elv alkalmazását.

A mai értelemben vett diplomáciai képviselők jogi helyzetére vonatkozó fejlődés voltaképpen a westfáliai béke után, az állandó diplomáciai képviselők felállításával kezdődik. Ennek a fejlődésnek a folyamatában *Carlino* három fokozatot különböztet meg: először csak esetről esetre *ad hoc* adták meg a diplomáciai képviselőnek a polgári joghatóság alóli mentességet, később a belső állami jogi mentesség-ellenes álláspont és az államközi jogi mentesség melletti elv egymás mellett konkurrálnak, míg a fejlődés végső fokán kizárólag az államközi jogi, a mentességet biztosító elv érvényesül. (*Genesi e fondamento delle immunità diplomatiche, 1915, 117. l.*)

A diplomáciai képviselők polgári perbeli mentességére vonatkozó joggyakorlat a XVII. sz.-ban kezdődik. A fejlődés első szakában még nem ismerték el az államok a mentességet a mai formájában, csak annyi engedményt tettek, hogy a diplomáciai képviselők elleni eljárást különleges anyagi jogi, illetőleg eljárási feltételekhez kötötték. Így 1608-ban Franciaországban Velence párisi követe ellen indított polgári perben a francia álláspont az volt, hogy a diplomáciai képviselő ellen a francia joghatóság érvényesíthető, de nem a rendes bíróság, hanem különleges bíróságok által. (*Carlino, id. m. 83. l.*) IV. János portugál király egy 1640. évi törvénye szerint diplomáciai képviselő ellen polgári pernek csak az akkreditálás előtti követelésekből kifolyó-

következik ebből az, hogy ilyen eljárás a személyüket képviselő diplomáciai szerv ellen sem indítható.¹¹

Grotius fejtegetésein erősen érezhető az akkori idők abszolút monarchiájáról vallott felfogás hatása. Ebben a korban a szent és sérthetetlen uralkodó és az állam fogalma még egybeesik. Az uralkodó jogi helyzete egyszersmind az állam helyzetét is meghatározza. Minthogy pedig az uralkodó ellen még saját államában sem volt per indítható, természetes, hogy külföldi állam bíróságai előtt ilyen per megindításának még kevésbé volt meg a lehetősége. A diplomáciai képviselő mentességének az államfő mentességére való visszavezetése ebben a konstrukcióban logikus és okszerű. A diplomáciai képviselő mentessége ezek szerint nem más, mint a *küldő államfő mentességének reflexhatása*. Ezt

lag volt helye. (*Ozanam*: L'immunité civile de juridiction des agents diplomatiques. 1911, 9. l.) Az 1679. évi szeptember 9-én kelt holland törvény azonban a mentességet már a mai értelemben szabályozza. Ugyancsak a mai értelemben vett mentesség egyes szabályait tartalmazza IV. Frigyes dán király 1708 október 8-án kelt rendelete is. (*Heyking*: L'exterritorialité, 1889, 98. l.) A modern értelemben vett szabályozást teszi magáévá az 1709 április 21-én kelt angol törvény. (An act for preserving the privileges of ambassador and other public minister of foreign princes and States, röviden: Statute of Anna.) Az Északamerikai Egyesült Államok 1787 szeptember 17-i alkotmánya szerint a joghatóságra az államközi jog szabályai irányadók.

Ebben az időben a diplomáciai képviselők mentessége már államközi jogi szabály volt. Csak ritka esetekben találkozhatunk ellentétes felfogással. (Így a spanyol V. Fülöp 1734 június 15-i rendelete még általában megengedi a diplomáciai képviselő ellen az eljárást és csak a végrehajtás tekintetében állít fel korlátokat. *Novissima recopilation de las legas de Espana*, tit. IX. 1. III., *Ozanam*, id. m. 16. l.)

A XIX. század során a diplomáciai képviselők mentességét a legtöbb államban kodifikálták. (*Ozanam*, id. m. 25. skv. l. *Carlino*, id. m. 105. l.)

A diplomáciai képviselők mentessége tehát már régóta általánosan elfogadott szabály és az ide vonatkozó újabb tervezetek (így pl. az *Institut de Droit International* 1895. évi cambridge-i tervezete, *Adatci*-nak és *de Visscher*-nek ugyancsak az *Institut*-ben tett 1924. évi javaslata, az 1924-i washingtoni tervezet vagy az ú. n. *Mastny-féle* javaslat, (valamennyinek a szövegét l. *Morton*: Les privileges et immunités diplomatiques, 1927.) inkább csak az elv gyakorlati alkalmazása során felmerülő kérdéseket szabályoznak, magán az elven azonban nem kívánnak változtatásokat tenni.

¹¹ *Grotius*, De jure belli ac pacis, 1. II. C. XVIII. de legationum jure, 4. §.

a nézetet a modern irodalom egyes képviselői,¹² úgyszintén egyes – különösen angolszász – bírói ítéletek¹³ is követik.

Ezen az alapon egészen következetes volt az a további lépés, amely akkor következett be, mikor a modern államfejlődés során az abszolút monarchia helyét közjogi, illetőleg közigazgatási jogi vonatkozásokban az állam váltotta fel. Ekkor azonban a helyzet megfordult. Míg *Grotius* a diplomáciai képviselő mentességének a vizsgálatánál az uralkodó mentességének már kialakult és elismert intézményét vette alapul, addig a későbbi fejlődés során új konstrukcióként jelentkező állam jogi helyzetének megítélésénél a diplomáciai képviselő mentességének szilárdan kialakult szabályai szolgáltak a kiindulás alapjául.

Így az elmélet *circulus vitiosus*ba jutott, amidőn az állam mentességét a diplomáciai képviselők jogállásából vezette le, a diplomáciai képviselők mentességét viszont az őket kiküldő államfő, illetőleg később az állam mentességével magyarázta.

Annak, hogy az idevonatkozó vizsgálatok ezt nem vették észre, az az oka, hogy a diplomáciai képviselő mentességének jogalapját a későbbi vizsgálatok ekkor már más irányban találták meg.

Már *Bynkershoek* rámutatott arra, hogy a diplomáciai képviselő mentességének oka a küldő uralkodó szuverén jellege.¹⁴ Ez a gondolat következetesen kifejtve oda vezet, hogy a diplomáciai képviselő mentességét csak a *képviselet körén belül végzett cselekményeire* lehetne elismerni. A mentesség tehát így tulajdonképpen csak a *jure imperii*, vagyis a képvisellel összefüggően végzett ügyletek tekintetében állana meg. Az ezzel össze nem függő, *jure gestionis* végzett cselekmények tekintetében a diplomáciai képviselő sem volna kivéve a fogadó állam joghatósága alól.¹⁵ A képviseleti elv következetes keresztülvitele tehát olyan eredményhez vezetett, amelynek a *fennálló tényleges helyzet ellentmondott*.

Ezenfelül a területenkívüliség intézményében mutat-

¹² Így megtalálható ez a nézet az újabb irodalomban pl. *Watkins: The State as a party litigant*, 1927. *Gabba: De la compétence des tribunaux a l'égard des souverains et des Etats étrangers*, J. d. i. pv. 1889, 547. l. *Hatschek: Völkerrecht*, 1923, 88. l.

¹³ Így pl.: *Magdalena Steam Nav, Co V. Martin*, – *The Exchange v. Mc Paddon*. L.: *Suits against ambassadors and consuls*, U. S. Law-Rewiew, 1936.

¹⁴ *Bynkershoek*, de foro leg., C. VII.

¹⁵ *Carlino*, id. m. 157. l. *Ozanam*, id. m. 46. l.

kozó néhány részletjelenség, így különösen a diplomáciai képviselők családtagjait megillető mentesség sem volt a képviseleti elvvel megmagyarázható.

Mindezek a megfontolások oda vezettek, hogy a diplomáciai képviselő mentességének jogalapját a jogtudomány más irányban kezdte keresni.

Legkézenfekvőbb megoldásnak mutatkozott az a már *Grotius*-nál, *Vattel*-nél és *Bynkershoek*-nál megtalálható gondolat, amely a diplomáciai képviselők megkülönböztetett jogállására általánosan használt „területenkívüliség” kifejezés szó szerinti értelmezésével vélte a mentesség jogalapját megtalálni.¹⁶

E felfogás szerint a követnek a fogadó államban csak tényleges lakóhelye van. A jogi értelemben vett lakóhelye a területenkívüliség elvéből kifolyólag továbbra is a küldő állam területén marad. A területenkívüliség lényege e felfogás szerint abban áll, hogy a *diplomáciai képviselőnek a fogadó állam területével fennálló tényleges kapcsolata jogilag nem jelentős*.¹⁷

Ennek a nézetnek a téves volta azonnal szembetűnik.

Elsősorban helytelen ez az elmélet azért, mert a joghatóság és illetékesség fogalmát nem választja el egymástól. Lehet, hogy a perre a belföldi állam joghatósága annak ellenére áll fenn, hogy az alperesnek nincs a belföldön általános illetékessége. Előfordulhat viszont, hogy a fennálló általános illetékesség ellenére sem gyakorolható a joghatóság.

Nem veszi ez az elmélet továbbá tekintetbe azt sem, hogy ha a területenkívüli személyt úgy kellene is tekinteni, mintha a lakóhelye a küldő állam területén maradt volna, ellene valamely különös illetékességi ok alapján a fogadó államban még mindig lehetne pert indítani. Pedig a területenkívüli személy mentessége ilyenkor is fennáll,¹⁸

¹⁶ *Grotius*. De jure belli ac pacis, I. II. c. XVIII. 4. és 9. §. *Bynkershoek*, De foro leg. C. X. *Vattel*: Le droit des gens, livre II. chap. VIII.

¹⁷ *Heyking*: L'exterritorialité et ses applications en extreme-orient, Cours, 1925–II. 272. *Slatin*: De la Jurisdiction sur les agents diplomatiques, J. dr. i. pr. 1884, 355. I. *Bonfils*, Lehrbuch des Völkerrechts, 1904, 580. *Weiss*: Traité théorique et pratique du droit International privé, 1905, V. köt. 119. *Marlens*: Précis du droit des gens moderné de l'Europe. 1854, IV. k. 105. I. *Calvo*: Traité de dr. int. 1896, III. köt. 1479. 5. *Liszt*: Das VR systematisch dargestellt, 1925. 198. I.

¹⁸ *Noel-Henry*: Une nouvelle critique de la fiction d'exterritorialité des diplomates. J. d. i. pr. 1927, 983. I. *Ozanam*, id. m. 35. I. *Slatin*: De la juridiction des agents dipl. J. d. i. pr. 1884. 553. skv. I.

így a területenkívüli személy mentességét *nem lehet a külföldi lakóhely fikciójára visszavezetni.*

Ugyancsak nem fogadhatók el azok az elméletek sem, amelyek a diplomáciai képviselők mentességét régi *vallási okok maradványaira*,¹⁹ vagy pusztán a nemzetközi *udvariasságra*²⁰ vezetik vissza. A diplomáciai képviselők mentessége ugyanis jogi jellegű, annak megsértése államközi jogi deliktum, míg pusztán vallási vagy udvariassági tény esetén csak barátságtalan cselekmény volna.

Nem lehet a területenkívüli személyek mentességét a diplomáciai képviselők *sérthetlenségének* elvére sem visszavezetni,²¹ mert a sérthetlenségre, illetőleg a kényszereszközök alkalmazása alóli mentességre vonatkozó jogszabályok a joghatóságra vonatkozó szabályoktól teljesen függetlenek.²²

Ugyancsak nem magyarázza kellőképp a diplomáciai képviselők mentességét az az elmélet sem, amely *gyakorlati okokra* és különösen a *viszonosságra* hivatkozik.²³ Gyakorlati okokkal ugyanis nem magyarázható meg az, hogy miért tesz az állam a saját felségjoga alól olyan nagy terjedelmű kivételt, mint a területenkívüliséggel járó mentesség, hiszen a gyakorlati okok nem egy esetben ennek ép az ellenkezőjét kívánnák meg. Ugyancsak nem ad ez az elmélet feleletet arra a kérdésre sem, hogy mi az oka annak, hogy az állam csak a diplomáciai képviselői számára kívánja a területenkívüliséget biztosítani, a többi külföldön működő szervei részére ellenben nem.

A területenkívüliség intézményének jogalapjára vonatkozó felfogások között egyetlen egy van csak, amely ennek az intézménynek elméleti alapját és jogi szerkezetét elfogadhatóan magyarázza.

¹⁹ *Martens*: Précis de droit des gens moderne, 1864, 60. *Deák*: Classification, immunités et privilèges des agents diplomatiques, R. dr. int. législ, comp, 1928, 178.

²⁰ *Slatin*, id. m. 338. I. *Praag*: jurisdiction en droit international public, 1915, 218.

²¹ *Massé*: Le droit commercial dans ses rapports avec le droit civil et le droit des gens, 3. éd. 1874. *Phillimore*: Commentaries upon international law, 1885, II. köt. 40.

²² *Tosi-Bellucci*: Sulle immunità diplomatiche, Arch. giur. 1908, 312. I. *Ozanam*, id. m. 43. I.

²³ *Ozanam*, id. m. 50. I. szerint a diplomáciai képviselő mentességének jogalapja az „*opportunité politique*”, *de Roche du Teilloy* szerint az „*Indépendance réciproque*”. (De la compétence civile à l'égard des Etats, des souverains, des agents diplomatiques et consulaires étrangers. 1906, 96. I. U. i. *Bonfils*, id. m. 368. I.)

Már *Montesquieu* megjegyzi, hogy a diplomáciai képviselő területenkívülisége arra vezetendő vissza, hogy a diplomáciai képviselő *működésének zavartalansága* biztosítottassék.²⁴ Ugyanezt az elvet hangsúlyozza *Vattel* is.²⁵ Ezt a felfogást tovább vezetve dolgozta ki az államközi jogi elmélet a diplomáciai képviselő mentességének jogalapjául a „*ne impediatur legatio*” elvét.²⁶

E szerint az elmélet szerint a diplomáciai képviselő mentességének az az alapja, hogy az államközi jog ezzel az intézménnyel a *diplomáciai funkciók zavartalan és a fogadó állam belső szerveitől független lefolyását akarja biztosítani*. A diplomáciai funkció zavartalan lefolyásának védelme megköveteli, hogy az azt ellátó szerv ellen ne legyenek alkalmazhatók azok a kényszerítő eszközök, amelyeket területi felségjogából kifolyólag a területén tartózkodókkal szemben minden állam alkalmazhat. A területenkívüli személynak ez a különleges jogállása a fogadó állam által gyakorolható kényszerintézkedések alóli mentességből áll.²⁷ Ez a mentesség természetesen az állam által alkalmazható kényszerrendszabályok sokféleségéből kifolyólag igen sokrétű és több irányba elágazó. Minthogy az állam a jogélet igen sok, egymástól távolieső területein gyakorolja az állami kényszert, a területenkívüliséggel járó mentességek is kiterjednek a belső állami jognak sokszor egymástól igen messze fekvő területeire is. Ezek a különböző, egymástól

²⁴ „Ils sont la parole du prince qui les envoie et cette parole doit être libre” *Montesquieu*, *l’esprit des lois*, I. XXVI. ch. XXI.

²⁵ *Vattel*: *Droit des gens*, t. III. I. IV. ch. VII. § 81, ch. VIII. § 110.

²⁶ A „*ne impediatur legatio*” kifejezés előszőr: *Dig. de judiciis*, I. XXIV. p. 2. *Damiron*: *De l’incompétence des tribunaux français dans les litiges concernant les agents diplomatiques*, 1908. *Frisch*: *Gesandten- u. Gesandtschaftsrecht*, WB. I, 400. *Oppenheim*: *International law*, I. (1928) 629. I. *Gand*: *Code des étrangers*, 1853. 41. I. *Carlino*: *Genesi e fondamento delle immunità diplomatiche*, 1915, 159. skv. I., *Ogdon*: *Juridical Basis of Diplomatic Immunity*, 1936. *Ogdon*: *The growth of purpose in the law of diplomatic immunity*, A. J. I. L., 1937, 449. I. Csak elvétve található a mai irodalomban olyan felfogás, amely a területenkívüli személy mentességét nem erre az alapra vezeti vissza. *Praag* szerint (*Jurisdiction en droit International public*, 1915, 208. I.) a „*ne impediatur legatio*” római jogi elvét *Grotius* és *Bynkershoek* viték bele az államközi jogba, a diplomáciai képviselő mentességének alapja ezzel szemben nem ez, hanem történeti maradvány, vagy nemzetközi udvariasság.

²⁷ Nem mond ellent ennek a megállapításnak az, hogy a területenkívüliség más jogosítványokat is foglal magában. Az intézmény lényegét ugyanis ennek ellenére a fentebb említett mentességek teszik ki, a többi jogosítvány (tisztelési előjogok) inkább csak járulékos jellegű.

távaleső és egymással okszerű kapcsolatban nem álló mentességek kizárólag egyetlen összefűző kapocccsal vannak egymáshoz kötve: ez a közös jogalap a diplomáciai funkció zavartalan lefolyásának védelme. Ez az egyetlen érintkező pont tette lehetővé, hogy az egymástól független és különböző jogterületeken észlelhető mentességeket ebbe a közös intézménybe, a területenkívüliség intézményébe lehetett összefoglalni. A mai jogtudomány a területenkívüliség fogalmában ezeknek a különböző mentességeknek összefoglaló gyűjtőnevet látja. A területenkívüliség nem a szuverén állam képviseléből, sem a „területenkívüli” kifejezést szószerint vevő fikcióból következik, hanem az *csupán egyszerű összefoglalása azoknak a mentességeknek, amelyek a diplomáciai képviselői hivatásának zavartalan ellátása végett megilletik.*

Ez a felfogás magyarázatot ad azokra a jelenségekre is, amelyeket más úton nem lehetett megoldani. A „ne impediatur legatio” elv mellett érthető csak meg, hogy a területenkívüli személy mentessége nemcsak a diplomáciai funkcióból eredő, hanem minden jogviszonyra vonatkozólag fennáll, még ha azok a diplomáciai működéssel semminemű kapcsolatban nincsenek is. Ugyancsak így magyarázható meg az is, hogy a területenkívüliséggel járó mentességnek miért kell kiterjedni a területenkívüli személy családtagjaira is, akik pedig diplomáciai funkciót nem végeznek. E felfogás mellett lesz érthető továbbá az is, hogy a területenkívüli személy a lakóhelyre vonatkozó elméletileg és gyakorlatilag egyaránt helytelen és logikailag sem egészen kifogástalan fikciók felállítása nélkül is ki van véve a fogadó állam joghatósága alól. Ugyancsak kizárólag ez az elmélet tudott magyarázatot adni arra, hogy a többi külföldön működő államszervvel szemben miért csak a diplomáciai képviselőket illeti meg a területenkívüliség kedvezménye. Minthogy a területenkívüliség csak a *diplomáciai funkció* védelmét kívánja szolgálni, az egyéb szervek arra természetszerűleg nem tarthatnak igényt. Ez különösen a konzulokra vonatkozik, akik területenkívüliséget csak abban az esetben élveznek, ha diplomáciai jelleggel vannak felruházva.

Az előzőleg ismertetett elméletek által meg nem magyarázott ezeket a jelenségeket ez az elmélet okszerűen magyarázza. Minthogy pedig csak ez az elmélet oldotta meg elfogadhatóan ezeket a kérdéseket, kétségtelenül ebben kell látni a diplomáciai képviselő területenkívüliségének jogalapját.

A „ne impediatur legatio” elve bizonyos túlzott követ-

keztetésre is adott alkalmat, ezek a következtetések azonban nem alkalmasak arra, hogy az elmélet helyes alapjait megdöntsék. Azok az államok ugyanis, amelyek a joghatóság kérdésében az objektív felfogást teszik magukévá, a *ne impediatur legatio* elvét arra igyekeztek felhasználni, hogy vele a diplomáciai képviselő területenkívüliségét, ha egészen meg nem is szüntethetik, legalább is szűkebb térré korlátozzák.

Belgiumban ez a törekvés csak az irodalom terén mutatkozott meg. *Laurent* a területenkívüliség egész intézményét megtámadta és a mai idők jogi felfogásával ellentétben álló avult intézménynek minősítette. Felfogása szerint a területenkívüliség már csak azért is idejét múlta, mert az általa elérni szándékolt eredmény, t. i. a diplomáciai funkciók zavartalanságának biztosítása ma már nélküle is elérhető. A mai kor diplomáciai képviselői általában véve eleget tesznek magánjogi kötelezettségeiknek, nem követnek el bűncselekményeket és így őket hivatásuk gyakorlásában polgári perekkel vagy büntető eljárásokkal akkor sem lehetne akadályozni, ha a területenkívüliség nem volna részükre intézményesen biztosítva.²⁸

De még ha el is ismerte a belga elmélet a területenkívüliség intézményét, azt a lehetőséghez képest minél szűkebb térré igyekezett szorítani.²⁹

Az *olasz* irodalomban képviselt egyes felfogások, továbbá az olasz bírói gyakorlat néhány döntése a diplomáciai képviselők mentességét: a gyakorlatban is igyekezett megszorítani.

E szerint a polgári perbeli mentesség a diplomáciai képviselőt *csak e minőségében* kötött ügyleteire nézve illeti meg, magánjogi ügyleteire vonatkozólag csak akkor, ha az ügylet megkötése diplomáciai funkciója ellátásához szükséges. Ellenkező esetben a mentesség őt nem illeti meg, mert a diplomáciai funkcióval semminemű kapcsolatban nem álló ügyletből kifolyólag felette gyakorolt joghatóság őt *diplomáciai működésében* nem zavarja.³⁰

²⁸ *Laurent*: Droit civil international, T. III. 1880, 14. skv. I.

²⁹ *Paeppe*: De la Compétence civile a l'égard des Etats étrangers, etc, Jdipr, 1895, 42. I.

³⁰ *Esperson*: Condizione giuridica dello straniero secondo le legislazioni italiana ed estere, 1890, 461. I. *Bosco*: Immunità diplomatiche della moglie di un agente diplomatico accreditato presso la Santa Sede, Riv. 1931, 564. I.

Ez a felfogás nem csak az irodalomban, hanem az olasz legfelsőbb bíróság joggyakorlatában is megtalálható.³¹

A diplomáciai képviselő területenkívüliségét megszorító irányzat azonban elszigetelt jelenség maradt. Ez világosan mutatja, hogy a diplomáciai képviselő mentességének jogalapját helyesen találta meg a jogtudomány a „*ne impediatur legatio*” elvben. Ezek a helyt nem álló megszorítások ugyanis a mentesség jogalapjára vonatkozólag felállított valamennyi elmélettel összhangba hozhatók, csak éppen a „*ne impediatur legatio*” elvvel nem. Elterjedettségük csekély voltát ép az magyarázza, hogy az intézmény általános alapelvével és célkitűzésével ellentétben állanak.

Mindebből az következik, hogy *a területenkívüli személy mentességének a jogalapja az állam ügyleteire nem alkalmazható.* A területenkívüli személyt az államközi jog diplomáciai tevékenységének zavartalan ellátása céljából védi: erre a védelemre azonban az *államnak* nincs szüksége. Az állam jogviszonyaira nem is alkalmazhatók azok az elvi megfontolások, amelyek a diplomáciai képviselő jogviszonyainál természetesen felmerültek. Minthogy a területenkívüli személy és az állam helyzete között ilyenformán semmi analógia nem állapítható meg, *nem lehet a területenkívüli személy jogviszonyaira vonatkozó szabályozási joghasonyszerűség útján az állam jogviszonyaira átvinni.* A szubjektív iránynak a területenkívüliségből kiinduló ága analógiát alkalmaz ott, ahol az analógia alkalmazásának a feltétele, a jogviszonyok hasonlósága hiányzik. Ép ezért a szubjektív iránynak ez a felfogása elméletileg megalapozatlan.³²

c) A szubjektív irány harmadik ága az *államszemélyiség egységével és oszthatatlanságával* magyarázta a külföldi államnak a joghatóság alóli mentességét. Azt hangoztatta, hogy az államnak tulajdonképeni magánjogi ügylete vagy nincs, vagy ha van is, csak nehezen ismerhető fel.

Igaz ugyan, hogy az állam és a kincstár különállása megszűnt és az állam, mint a magánjogi ügyletek alanya a

³¹ Cass. 1915 ápr. 20. Riv. 1915, 215. l. (*Anzilotti* megjegyzésével.) Cass, 1922 jan. 31. Riv. 1924, 175. (*Anzilotti* megjegyzésével.) L. még: *Cavaglieri* megjegyzését, F. it. Vol. XLVII. Fasc. VIII.

³² *Lapradelle*: Le saisie des fonds russes a Berlin, Revue Darras, 1910. *Visscher*: Les gouvernements étrangers en justice, R. dr. int. législ. comp., 1922, 312. l. *Mamelok*: Die juristische Person im internationalen Privatrecht, 1900, 159. l. *Hartmann*, De la compétence des tribunaux dans les proces contre les Etats ét souverains étrangers, R. dr. int. législ. comp., 1890, 425. l.

A gyakorlatból: Trib. Roma. 1930 júl. 3. Riv. 1931, 563. l. és 1928 jún. 6. F. it. 1928. 857. l.

mai jogállapot szerint azonos a közjogi értelemben vett szuverén hatalmi állammal. Helytelen azonban az ebből levont az a következtetés, hogy ennek alapján az állam minden ügylete közjogi jellegű.

Annak ugyanis, hogy az államszemélyiség egy és oszthatatlan, csak az a következménye, hogy a *közjogi értelemben vett állam magánjogi ügyletekben is állhat*.

Az, hogy a régebbi jog szerint különálló közjogi állam és magánjogi *kincstár* jogi személyisége a *szuverén állam* személyiségében olvadt össze, csak akkor jelentené azt, hogy ezzel az állam valamennyi ügylete közjogi ügyletté lett, ha nem volna lehetséges, hogy egy és ugyanazon személy – jelen esetben az állam – mindkét jogrendszernek alanya legyen.

A szubjektív irány most ismertetett változata szerint az állam által kötött és magánjoginak látszó ügylet alapján véve azért nem azonosítható a közönséges magánjogi ügyletekkel, mert az *állam minden ügyletének közjogi célja van* és ez a minden állami ügyletben fellelhető közjogi elem akadálya annak, hogy az állam ügyletei a hozzájuk teljesen hasonló, de ezt a közjogi elemet nélkülöző magánügyletekkel azonosítva egyforma jogi minősítés alá kerüljenek.

Ez a gondolatmenet azonban egyformán helytelen, akár a *jure imperii* és *jure gestionis* végzett tevékenységi kör megjelölésére, akár tételes jogi értelemben használjuk is a „közjogi” illetőleg „magánjogi” kifejezéseket.

A *jure imperii* és a *jure gestionis* végzett cselekmények szétválasztásánál nem a tételes jogi minősítés, hanem az ügylet célja az irányadó. A *közvetlenül* jogszabályalkotásra vagy végrehajtásra irányuló ténykedés *jure imperii* végzett tevékenység. Ilyen tevékenységnek – annak céljára való tekintettel – magánszemély nem lehet alanya. A *jure gestionis* végzett állami tevékenység fogalmi meghatározása szerint szintén irányulhat ugyan jogszabály alkotására, vagy annak végrehajtására, azonban *nem közvetlenül, hanem csak közvetve*. E cselekmények közvetlen célja magánszemélyek hasonló cselekményeinek is célja lehet. Az állam pl. a hadsereg fenn tartására szükséges dologi felszerelést megszerezheti közigazgatási úton (hatósági igénybevétellel) és magánjogi úton (adásvételi ügylettel) is. Mindkét esetben a hadsereg fenntartása az állami tevékenység célja, vagyis végső sorban a jogszabályok érvényesítése. A szóbanforgó szolgáltatások közigazgatási úton történő igénybevétele esetén az ügylet célja közvetlenül erre irányul. Ez az ügylet tehát a *jure imperii* végzett tevékenység fogalmi

körébe esik. A második esetben azonban ez a közjogi cél csak közvetett: az ügylet közvetlen célja tulajdonátruházásra irányuló kötelmi igény létesítése. Ilyenkor *jure gestionis* végzett ügylettel állunk szemben.

Helytelen tehát a szubjektív iránynak az a felfogása, hogy minden állami ügylet *jure imperii* végzett ügylet, mert minden állami ügyletnek *közjogi célja* van. Helyesen csak azok az állami ügyletek esnek a *jure imperii* végzett tevékenységi körbe, amelyeknek *közvetlen közjogi céljuk* van.

De nem áll meg a szubjektív iránynak ez az álláspontja akkor sem, ha a „közjogi” és „magánjogi” kifejezéseket *tételes jogi alapon* vesszük. Tételes jogilag ugyanis az ügylet köz- vagy magánjogi jellegének elbírálásánál az ügyleti cél nem irányadó, jellemzően mutat rá *Mamelok*, hogy ha az ügyleti cél az ügylet jellegének meghatározásánál tételes jogilag is irányadó volna, akkor a képviselőházi ülésen való részvétel céljából a fővárosba utazó képviselőnek a vasúti vállalattal kötött fuvarozási szerződése szintén közjogi, nem pedig magánjogi ügyletnek minősülne.³³ Tételes jogilag az ügylet köz- vagy magánjogi jellegét nem az ügyleti cél, hanem az ügylet *tárgyi minősége* határozza meg. Ezen az alapon pedig az állam *jure gestionis* végzett ügyleteinek legnagyobb része magánjogi ügyletnek lesz minősíthető.³⁴

Lapradelle szerint a köz- és magánjogi ügyletekre való elkülönítés tárgyunk szempontjából egyébként is felesleges. Szerinte ugyanis itt nem az a lényeg, hogy az ügylet tételes jogilag a köz-, illetőleg a magánjog szabályai alá esik-e, hanem csak az, hogy a kérdéses ügyletben a szuverenitás fellelhető-e vagy sem.³⁵ A *Lapradelle* által tett ez a – nem lényegbevágó, hanem csak terminológiai – megállapítás valójában nem mond újat, mert a szuverenitás gyakorlásával összefüggő ügyletek elvileg megfelelnek a közjogi, a szuverenitás nélküli ügyletek pedig a magánjogi ügyleteknek. Annyiban azonban mégis figyelemreméltó *Lapradelle* megjegyzése, hogy ezzel a terminológiával a szubjektív iránynak az objektív iránnyal szemben ezen a téren tett ellenvetései tárgytalanokká váltak.

³³ *Mamelok*: Die juristische Person im internationalen Privatrecht, 1900, 165. l.

³⁴ *De Visscher*: Les gouvernements étrangers en justice, Rev. dr. int. législ. comp., 1922, 310. l. *Mamelok*, id. m. 164. l. *Tosi-Bellucci*, 82. l. *Paepe*, id. m. 33. l. *Laurent*, id. m. III. köt. 66. l. *Westlake*: International law, 1910, I. köt. 265. l. *Weiss*: Compétence, Cours, 1923, 545. l. *Mérignhac*: Traité de droit public international, I. köt., 259. l.

³⁵ *Lapradelle*, id. m. 786. l.

Az ügylet köz- vagy magánjogi jellegét nem a benne szereplő jogalany természete, szuverén vagy nem szuverén volta, nem is az ügyleti cél, hanem kizárólag a *fennálló tételes jog szerinti minősítés* adja meg. Természetesen az más kérdés, hogy a közjog és magánjog ilyen megkonstruálása következtében az ügyleti minőség *térben és időben a mindenkor fennálló jogrendszer függvénye lesz*. Ez azonban nincs ellentétben azzal, hogy egy és ugyanazon személy ügyletei lehetnek közjogiak is és magánjogiak is.

Hogy ez így van, azt az egyes államok belső tételes jogai is többnyire elismerik. Az angolszász jogrendszerek a köz- és magánjog szétválasztását elvileg nem ismerik, így ott ez a kérdés ilyen formában nem gyakorlati. A kontinentális jogok szerint azonban az állam köz-, illetőleg magánjogi ügyletei egymástól az esetek legnagyobb részében határozottan megkülönböztethetők. Annak ellenére, hogy mind a közjogi, mind a magánjogi jogviszonyokban egy és ugyanaz az állam áll, a belső állami jogi gyakorlatban legtöbbször nem okoz nehézséget annak a megállapítása, hogy az állam ellen érvényesíteni kívánt igény magánjogi vagy közjogi igény-e. Hogy ez a szétválasztás az egyes államok belső joga szerint legtöbbször könnyen elvégezhető, ez a leghatásosabban cáfolja a szubjektív iránynak azt az állítását, hogy az ilyen szétválasztás lehetetlen vagy nagy nehézségekbe ütközik.

Az már további kérdés, hogy ha az állam belső állami joga szerint egyes ügyleteket közjogiaknak, másokat viszont magánjogiaknak minősít, e minősítés hatálya csak belső állami jogi-e, vagy tekintetbe veendő-e a külföldi hatóságok által is. Van olyan nézet, hogy ez a megkülönböztetés csak belső állami jogi jellegű és a külföldi hatóságnak nem azt kell vizsgálnia, hogy a szóbanforgó ügylet az alperes állam belső állami joga szerint közjogi vagy magánjogi-e, hanem inkább azt, hogy az ügylet szuverén vagy nem szuverén jellegű-e. Hogy pedig ez a kérdés, ilyen formában feltéve eldönthető a nélkül, hogy az állam személyisége kettéosztatnék, az kétségen felül áll.

Ismét már csak további kérdés, hogy a köz-, illetőleg magánjogi jelleg eldöntésére *melyik jog tekintendő irányadónak*. Erre a kérdésre itt nem szükséges már kitérni. Elég annak a megállapítása, hogy valamely személy ügyleteinek egy fennálló tételes jog szerint köz-, illetőleg magánjogi ügyletekre való felosztása még nem jelenti az illető személy személyiségének megkettőzését, hanem csak annak a megállapítását, hogy *egyugyanazon személynek köz- és magánjogi ügyletei egyaránt lehetnek*.

Helytelen tehát a szubjektív iránynak az a következtetése, hogy az állam ügyletei azért nem oszthatók fel köz- és magánjogi ügyletekre, mert az állam személyisége egy és oszthatatlan. Az állami ügyleteknek a mondott értelemben való felosztása az állam személyiségének egységes és oszthatatlan mivoltát nem érinti, hanem csak azt jelenti, hogy az *egységes és oszthatatlan állam egyformán állhat közjogi és magánjogi jogviszonyokban*.

d) A szubjektív irány az eddig tárgyaltakon felül, gyakorlati szempontokkal is támogatja álláspontját. Ilyen gyakorlati szempontok szerinte a külföldi állam ellen hozott marasztaló ítélet *végrehajthatatlansága*, továbbá az a körülmény, hogy az ilyen ítéletek *diplomáciai súrlódások okozói* lehetnek. Ezzel kapcsolatban arra kell rámutatni, hogy az ilyen okfejtések legfeljebb *de lege ferenda* jöhetnek figyelembe. A gyakorlat és a célszerűség még nem jogszabály. Ezek a szempontok *nem a tételes jog tartalmának megállapításánál, hanem csak a tételes jog értékelésénél, jogpolitikai alapon vehető tekintetbe*.

A szubjektív irány által hivatkozott ezek a célszerűségi szempontok tehát még helyességük esetén sem volnának a fennálló tételes jogi helyzetre nézve irányadók. Csak a teljesség kedvéért szükséges arra is rámutatni, hogy ezek a célszerűségi megfontolások *még de lege ferenda sem állják meg a helyüket*.

Így nem helytálló az a felfogás, hogy a külföldi állam ellen azért nem lehet a joghatóságot gyakorolni, mert az ellene esetleg hozott marasztaló ítélet nem hajtható végre. Elsősorban is ez ilyen feltétlenül nem áll. Igaz ugyan, hogy a külföldi állam vagyona rendszerint külföldön található és minthogy az államok között általában véve nincs végrehajtási viszonyosság, a külföldi államot marasztaló ítélet a pernyertes felperesre vajmi kevés értéket képvisel. Jogilag azonban fennáll annak a lehetősége, hogy az államnak vagyona legyen a másik állam területén. Ennélfogva megvolna a mód arra, hogy a külföldi állam ellen hozott marasztaló ítélet végrehajtható legyen. Ennek azonban elvi szempontból nagyobb jelentőséget már csak azért nem szabad tulajdonítani, mert az *abszolút értelemben vett joghatóság és a végrehajthatóság kérdése egymástól teljesen független*. A joghatóság megállapításánál az, hogy az esetleg meghozott marasztaló ítélet végrehajtható lesz-e és ha igen, mily mértékben, egyáltalában nem irányadó.³⁶ Egészen

³⁶ *Laurent: Droit civil international, III. 1880. 88. 1. Mamelok: Die juristische Person im internationalen Privatrecht, 1900, 161. 1. Watkins*

más kérdés, hogy az ítélet egyáltalában meg lehet-e hozni, és megint teljesen különböző kérdés, hogy amennyiben ítélet hozható, azt mennyiben lehet végrehajtani. Hiszen ha nem így volna, akkor minden egyes polgári perben meg kellene vizsgálni, hogy az alperesnek van-e végrehajtás alá vonható vagyona és csak akkor lehetne marasztaló ítéletet hozni az alperes ellen, ha előzőleg ez a kérdés igenlőleg eldöntést nyert.³⁷ Annak vizsgálata tehát, hogy a konkrét esetben van-e a külföldi államnak végrehajtás alá vonható vagyona, az érdemi ítélet meghozatalának nem feltétele.

Azok, akik azt a felfogást hangoztatják, hogy a külföldi államot marasztaló ítélet nem hajtható végre, a végrehajtásnak *de facto* lehetőségét vizsgálják. A *de facto* végrehajthatóság – amelynek feltétele a végrehajtás alá vonható vagyon – nincs meg, ha az alperesnek nincs végrehajtás alá vonható vagyona.³⁸ Ettől azonban élesen el kell választani a jogi értelemben vett, *de jure* végrehajthatóságot, vagyis azt a kérdést, hogy az alperesnek jogilag *lehet-e* végrehajtás alá vonható vagyona. A *de facto* végrehajthatóság sokszor hiányzik nem állam alperes esetében is. A *de jure* végrehajthatóság ezzel szemben mindig fennáll. Fennáll a fentiek szerint a külföldi állam-alperes esetében is. Így a külföldi állam feletti joghatóság hiányára azon az alapon következtetni, hogy az ellene hozott ítélet nem hajtható végre, még akkor sem lehetne, ha a joghatóság és a végrehajthatóság között összefüggés volna is megállapítható.³⁹

Hasonló ellenvetést lehet felhozni azzal a felfogással szemben is, amely a külföldi államot a *diplomáciai súrló-*

The State as a party litigant, 1927, 179. l. Weiss: Compétence, Cours, 1923, 534. l. Diena: Il fallimento degli Stati e il diritto internazionale, 1898, 89. l.

³⁷ Természetesen közömbös az, hogy az ítélet fizikai vagy jogi okokból nem hajtható végre. Ép úgy nincs az alperesnek végrehajtás alá vonható vagyona, ha vagyonnal egyáltalában nem rendelkezik, mint ha vagyonnal rendelkezik ugyan, arra azonban jogszabály alapján nem lehet végrehajtást vezetni (pl. azért, mert mentességet élvez, vagy mert külföldön van).

³⁸ Loening: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souverane, Festschrift der Univ. Halle-Wittenberg, 1903, 261. l.

³⁹ Lapradelle (La saisie des fonds russes à Berlin, Darras, 1910, 75. és 779. l.) rámutatott még arra is, hogy a végrehajthatatlanság már csak azért sem lehet akadálya a joghatóságnak, mert az ítéletnek végrehajthatatlanság esetén is van hatása: t. i. az erkölcsi érték, az önkéntes teljesítésre és a diplomáciai védelemre való alap. (787. l.) Matsunami (Immunity of State ships, 1924) is hangoztatta, hogy az állam ellen hozott ítélet végrehajthatósága lényegtelen kérdés, mert

dások elkerülése okából akarja kivenni a belföldi bíróságok joghatósága alól. A diplomáciai súrlódások elkerülésének politikai szempontjai a joghatóság kérdésének eldöntésénél már csak azért sem játszhatnak szerepet, mert politikai célszerűségi szempontok jogforrásként nem vehetők figyelembe.

B) Az elméleti bírálat a szubjektív felfogás valamennyi kiindulópontját helytelennek és ebből kifolyólag a reájuk felépített következtetéseket is tarthatatlanoknak mutatta ki. Az elmélet azonban nemcsak alapjaiban, hanem felépítésében is megbírálta a szubjektív felfogást.

Ezek a vizsgálatok főképp arra terjedtek ki, hogy a külföldi állam feletti joghatóságot tagadó nézet *részletei is összhangban vannak-e egymással.*

Itt legfőképp arra a két kivételre vonatkozó elvi álláspont vonta magára a figyelmet, amelyet a szubjektív irány kénytelen volt megtenni, nehogy a gyakorlatban kialakult helyzettel teljes ellentétbe kerüljön.

Ez a két kivétel *a külföldi állam belföldön fekvő ingatlanaira irányuló dologi keresetre*, továbbá az *önkéntes alávetésre* vonatkozik. Ezekben az esetekben a szubjektív irány az általános elvi szabállyal ellentétben elismeri a belföldi állam joghatóságát a külföldi állammal szemben.

A belföldi *ingatlanokra vonatkozó dologi keresetnek* a belföldi állam joghatósága alá való rendelését a szubjektív felfogás nem tudta rendszerébe kellően megmagyarázva beleilleszteni. Nincs ugyanis elfogadható alapja annak, hogy a belföldi állam területén fekvő ingatlanra a belföldi államnak megvan a joghatósága akkor is, ha az alperes külföldi állam, általában viszont a külföldi állam feletti joghatósága nincs elismerve. Nem okolja meg kellően ezt a kivételt az, hogy a belföldi államnak szuverenitásánál fogva területe minden része felett gyakorolnia kell a joghatóságot. Ha ugyanis ez az államszuverenitásból következne, akkor annak nem csak az ingatlanokra vonatkozó dologi ügyletek, hanem az ingatlanokra vonatkozó kötelmi ügyletek, sőt az államterületen fekvő ingókra vonatkozó ügyletek tekintetében is fenn kellene állania. Ez pedig az általános gyakorlat szerint nincs így. A szubjektív irány ezt a belső ellentmondást kellőképpen nem tudja megokolni.

az állam az ilyen ítéleteknek mindig önként is eleget tesz és így annak végrehajtására gyakorlatilag sor soha sem kerül (98. l.). Ezek a megfontolások azonban már túlzottak. A *Lapradelle* által megjelölt ítéleti hatások ugyanis nem jogi hatások, a *Matsunami* által említett önkéntes teljesítés pedig merő ténylegesség.

Ugyancsak nem tudta a szubjektív irány megfelelően megmagyarázni a joghatóság elismerését az *önkéntes alávetés* esetén sem. A szubjektív irány mindegyik ága – a gyakorlati megfontolásokból kiinduló elméleteket kivéve – általában mindig az állam természetéből és lényegéből véli a külföldi állam mentességét levezethetni. Egészen világos ez annál a felfogásnál, amely az államok egyenlőségén alapszik. De ugyancsak az állam lényegéből folyónak tartja a mentességet az az álláspont is, amely a területenkívüliség intézményéből próbálta levezetni a külföldi állam mentességét a joghatóság alól. Hasonlóképp lényeges állami tulajdonságként tünteti fel a mentességet az a nézet is, amely az államszemélyiség szétválaszthatatlanságából és az államszemélyiség egységéből indul ki.

Ha azonban a külföldi államnak a joghatóság alóli mentessége az állam személyiségéből folyik és attól elválaszthatatlan, akkor arról az állam még önként sem mondhatna le. Ha az államszuverenitás lényegéből következik a mentesség, akkor az arról való lemondás *a szuverenitásról való lemondást* jelentené és ezzel az állam ép arról a jogállásáról mondana le, amely őt hasonló szervezetektől megkülönböztetve épen állammá teszi. *Ez pedig az állam lényegével összeegyeztethetetlen.* Ha az elmélet következetes akar lenni, akkor egyáltalában nem ismerheti el az önkéntes alávetéssel megalapozható joghatóságot. Ennek el nem ismerése viszont a való helyzettel hozná az elméletet kiegyenlíthetetlen ellentétbe. Ezért arra a következtetésre kell jutni, hogy ez az elmélet alapjaiban téves.⁴⁰

Hogy az önkéntes alávetés nem lehet a joghatóság alapja, azt mutatja az is, hogy az ellenkező felfogás helyes volta mellett a külföldi állam joghatályosan alávetethné magát a *közjogi ügyletekre nézve is* a belföldi állam joghatóságának. Ez azonban nincs így. A közjogi ügyletekben a belföldi állam akkor sem gyakorolhatja a joghatóságot, ha különben annak a külföldi állam alá is vetette volna magát.⁴¹

Mindebből következik, hogy a szubjektív felfogás elméletileg megalapozatlan és részleteiben ellentmondó.

⁴⁰ *Krückmann*: Inlandische Gerichtsbarkeit über ausländische Staaten, Z. für Ostr. 1927, 175. l. *Mamelok*, id. m. 158. l. *Bar*: Theorie u. Praxis des IPR, II. köt. 1889, 681. l. *Siotto-Pintor*: Lo Stato estero e la giurisdizione, Riv. di dir. proc. civ. 1926, 96. l.

⁴¹ *De Visscher*: Les gouvernements étrangers en justice Rev. dr. int. législ. comp., 1922, 317. l. A gyakorlatban előfordult ilyen esetek megemlékezésével. L. KG Berlin, 1908 okt. 19. Clunet, 1911, 619. l.

3. Az objektív irány bírálata.

A) a) Az objektív irány egyik elméleti ága a joghatóságot a külföldi állam magánjogi ügyleteire nézve azon az alapon látja megállapíthatónak, hogy ha az állam magát bizonyos körben a többi, nem-állam magánszemélyekkel egyformán a magánjogi rend uralma alá helyezte, akkor ezzel természetesen a nem-állam magánszemélyek hasonló ügyleteire irányadó összes szabályok reá is alkalmazhatók kell, hogy legyenek.

Ez az elmélet szintén alapvető hibában szenved. Feltételezi ugyanis azt, hogy *az anyagi magánjogi szabályok alá esés a joghatóság alá esést is magában foglalja*. Ez azonban korántsem áll. Abból, hogy az állam bizonyos ügyleteire ugyanazok az *anyagi* magánjogi szabályok állanak mint a magánszemélyek hasonló ügyleteire, még nem következik az, hogy ez az egyezés az *eljárási* jogi szabályok terén is fennáll.⁴²

Az állam annak ellenére, hogy magánjogi jogviszonyainak anyagi jogi hatásait többnyire a közönséges magánjog szabályai szerint ítéli meg, eljárási jogi tekintetben más téren sincs a magánszemélyekkel teljesen azonos helyzetben. (Így külön szabályok irányadók pl. a magyar polgári perrendtartás szerint az állam elleni hatáskörre, az állam polgári perbeli képviselőjére, az ellene vezethető biztosítási végrehajtásra, stb.) Ha pedig az eljárási jog más terén ilyen különbség tehető, akkor elméletileg helye lehet különbségnek a joghatóság kérdésében is. Abból tehát, hogy a szóbanforgó ügylet bizonyos eljárási szabályai a magánszemélyek hasonló ügyleteire nézve irányadó eljárási szabályokkal megegyeznek, *valamennyi* ilyen eljárási szabály egyezőségére, és így a joghatóság terén fennálló azonos jogi szabályozásra még nem lehet következtetni.

Az objektív iránynak ez az ága ezenfelül más tekintetben is kifogásolható. Szerinte ugyanis az állam *jure gestionis* ügylete felett a joghatóság azért ítélendő meg a nem-állam magánszemélyek hasonló ügyleteire irányadó szabályok szerint, mert a kétféle ügyletre irányadó anyagi magánjogi szabályok is megegyeznek. Ezzel kapcsolatban azonban szükséges annak a kiemelése, hogy az állam ügyleteinek ily értelemben magánjogivá minősítése tételes jogi kérdés. Mindig az egyes államok belső anyagi jogától függ az, hogy a kérdéses ügyletre vonatkozólag az anyagi magán-

⁴² Loening: Gerichtsbarkeit, 256. l.

jogi szabályok irányadók-e.⁴³ Az államnak az államközi jog korlátai között bármikor módjában áll, hogy magánjogi jogviszonyait az anyagi magánjog szabályai alól kivegye és reájuk nézve más szabályozást léptessen életbe. Az objektív irány a „*magánjogi ügylet*” kifejezést nem abban az értelemben használja, amely szerint alatta a „*jure gestionis*” ügyletet kell érteni, hanem tételes jogi, tehát a tételes jog függvényeként szükségképen térben és időben változó értelemben. Ily módon az ilyen ügyletek feletti joghatóság kérdését voltaképp nem is bírálhatja el egységesen, hanem csak valamely meghatározott tételes jog alapul vételével. Ennek a felfogásnak az alapján állva az ilyen ügyletek feletti joghatóság kérdésének államközi jogi szabályozásáról beszélni nem is lehet.

b) Az objektív irány álláspontját azzal a következtetéssel is igazolni törekszik, hogy más állam magánjogi rendjébe lépve az állam nem igényelheti ott magának ugyanazt a megkülönböztetett helyzetet, amelyet saját joga szerint saját jogterületén esetleg igénybe vehet. Ilyen megkülönböztetett helyzet őt már azért sem illetheti meg, mert *ennek forrása csak a joghatóság gyakorlására hivatott állam lehetne*, amely azonban saját joga szerint ilyen kiváltságos helyzetet a külföldi államnak nem biztosít.

Ez a megfontolás szintén nem minden tekintetben állja meg a helyét. Vele szemben ugyanis az állammal magánjogi jogviszonyban álló magánszemély helyzetéből is ki lehetne indulni. A magánszemélyt viszont úgy is lehetne tekinteni, hogy akkor, midőn külföldi állammal magánjogi ügyletet kötött, kifejezett ellenkező rendelkezés hiányában lemondott a saját bíróságai előtti perlés jogáról.

Az objektív irány a külföldi állam magánjogi ügyleteit úgy tekinti, mint amely ügyletek egy másik állam magánjogi rendjébe való beavatkozást jelentenek. Ugyanezeket az ügyleteket azonban a másik oldalról úgy is lehet tekinteni, mint amelyek az ügyletkötő magánszemély részéről a kérdéses külföldi állam jogrendjébe való belépést jelentenek. Az objektív irány hangsúlyozza ugyan, hogy a külföldi állammal ügyletet kötő magánszemély nem tekinthető a saját bíróságai előtt való perlés jogáról lemondottnak, azt azonban már nem tudta megfelelően megokolni, hogy miért helyezi előbbre ennél a szemléletnél azt, amely szerint a külföldi állam lép be a másik állam magánjogi rendjébe.

⁴³ *Fitzmaurice*: State immunity from proceedings in foreign Courts, B. Y. 1933, 124. 1. – *Duguit*: Traité de droit constitutionnel, 3. kiad. III. köt. 1930, 435. 1.

Ily körülmények között arra a megállapításra kell jutnunk, hogy elméletileg az objektív irány sem megalapozott.

B) Egy kivételt az objektív irány is tesz általános szabálya alól: a külföldi állam elleni *végrehajtási eljárásban* szerinte is csak külön alávetés alapján lehet a joghatóságot gyakorolni.

Ez a kivétel nincs ellentétben az objektív irány alapvető állásfoglalásával és ezért az objektív rendszerbe ellentmondás nélkül beleillik. Elvi megokolására a későbbiek során térünk ki.⁴⁴

⁴⁴ L. VII. fej. I. pont.

VII. FEJEZET.

A külföldi állam feletti joghatóság szabályai.

1. A 11. fejezet során vizsgálataink irányát abban jeöltük meg, hogy ezeknek egyrészt az államközi jog által a belső állami jogalkotás számára megvont kereteknek, másrészt az e kereteken belül kialakult belső állami jogi szabályozásnak a megállapítására kell irányulniuk.

Az államközi jogi keretekre vonatkozó eddigi fejtegetéseket áttekintve megállapítható, hogy *a külföldi állam elleni polgári perben gyakorolható joghatóságra nézve az államközi jog a belső állami jogalkotás számára elvileg semmiféle korlátozást nem ír elő.*

Nem tekinthetők általános elvi korlátozásnak azok az államközi egyezmények, amelyek egyes esetekben lehetővé teszik a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlását. Ezekben az egyezményekben ugyanis csak részszerű államközi jog nyilvánul meg. Történtek ugyan kísérletek, amelyek ezekből az egyezményekből magyarázati szabályok útján általános érvényű államközi jogszabályt akartak kiolvasni. Ezek a kísérletek azonban nem haladtak egységes irányban. Az egyik felfogás szerint¹ abból, hogy államközi egyezmények bizonyos esetekben megengedték a joghatóság gyakorlását külföldi állammal szemben, az következik, hogy az államközi jog ezt általában *tiltja*. Ha ugyanis ez nem így volna, nem lett volna szükség arra, hogy bizonyos esetekben a joghatóság gyakorlását külön egyezményi rendelkezéssel tegyék lehetővé. A másik felfogás szerint² az egyezményi rendelkezések nem az általános érvényű államközi joggal szemben fennálló kivételt létesítenek, hanem csak *deklarálják* az államközi jognak azt az általános elvi szabályát.

¹ *Provinciali: L'immunità giurisdizionale degli Stati stranieri*, 1933, 37. skv. l.

² *Heymann; Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten*, ArchZPrax. 1923, 150. l.

amely szerint a *joghatóság a külföldi állam felett is gyakorolható*.

Ily körülmények között az államközi gyakorlatban kellett azt az általános államközi jogi szabályt keresni, amely a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében esetleg kialakult. Az államok gyakorlatából azonban államközi jogszabály szintén nem volt kiolvasható. Az államok eltérő elveket követnek és így *államközi szokásjog kialakulásáról nem lehet szó*. Ép ellenkezőleg. Az államok ezirányú gyakorlata két egymástól teljesen különböző rendszerbe különül. Ezek: a külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való mentességén felépülő *német-angol rendszer* és a külföldi állam felett is joghatóságot gyakorló *olasz-belga felfogás*. Az említett államok gyakorlata szolgált irányítóul a többi állam bíróságai számára is.

Természetszerűleg egységes felfogás hiányában a többi államok gyakorlata sem alakulhatott ki egyöntetűen. Közülük egyesek a német-angol, mások a belga-olasz álláspontot tették magukévá, vannak végül olyan államok is, amelyek kifejezetten egyik nézettel sem azonosították magukat. Ezekben az államokban ingadozó a gyakorlat és így a probléma még az egyes állami jogokon belül sem mondható mindenütt véglegesen megoldottnak.

A külföldi állam feletti joghatóság tárgyában csak egyes részletkérdésekre nézve alakult ki olyan szabály, amely ma már államközi jognak tekinthető. Így – nem tekintve most a *jure imperii* végzett állami cselekményeket, amelyeknek más állam joghatósága alóli mentessége vitán felül áll³ – határozottan felismerhető minden állam gyakorlatában az a szabály, hogy *az ingatlanokra vonatkozó dologi keresetek tekintetében a külföldi állam mentességet nem élvez*, továbbá, hogy *amennyiben önként aláveti magát a belföldi joghatóságnak, úgy az vele szemben gyakorolható*.

Azonban ezek az – általánosan elfogadott és így államközi jogszabálynak tekinthető – rendelkezések csak részletkérdésekre terjednek ki. Az államközi jog általános érvényű szabályára belőlük sem lehet következtetést vonni. Ami az ingatlanokra vonatkozó dologi keresetre irányadó államközi jogi szabályt illeti, itt is ugyanaz a probléma, mint az államközi egyezményeknél: annak kimondása, hogy az állam e téren alá van vetve más állam joghatóságának.

³ Csak mellékesen említhető meg az a meglehetősen egyedülálló és gyakorlatilag alá nem támasztott nézet, amely még az ilyen cselekmények terén is gyakorolhatónak látja a joghatóságot. (*Mérignhac: Traité de droit public international, 1905, I. köt. 262. 1.*)

azt jelenti-e, hogy általános szabály szerint nem volna annak alávetve, vagy pedig csak határozottan kialakult egyik rész-rendelkezése-e annak az általános szabálynak, mely szerint a joghatóság gyakorolható külföldi állam felett is. Mint az államközi egyezmények esetében, úgy itt is felelet nélkül maradt a kérdés. Az önkéntes alávetés kérdését illetőleg pedig az általánosan elfogadott szabály még kevésbé alkalmas arra, hogy belőle általános államközi jogszabályra lehessen következtetni. Erre csak akkor lenne mód, ha az önkéntes alávetést minden állam gyakorlata feltétlenül szükségesnek tartaná a joghatóság gyakorlásához. Az olasz-belga rendszerben azonban az alperes állam önkéntes alávetése jogilag irreleváns, és így ott azt nem is vizsgálják. Az a szabály pedig, amely csak annyit mond, hogy önkéntes alávetés esetén a joghatóság gyakorolható, egyaránt beleillik a német-angol és az olasz-belga rendszerbe is.⁴

Mint hogy sem a német-angol, sem az olasz-belga csoportba tartozó államok száma nem olyan túlnyomó, hogy az elméleti megoldások valamelyike mellett kialakulandó általános gyakorlat irányító kristályosodási pontjaként szerepeljen, kifejezett államközi jogszabály szokásjogi úton való kialakulásával számolni nem lehet. Ennek következtében a jogtudomány az államközi jognak más, már kifejlődött szabályaiból igyekezett magyarázat útján, az államközi jog álláspontját kikövetkeztetni. A jogtudománynak ez a munkája elsősorban az államszuverénitás és a területenkívüliség intézményéből kiindulva kereste az elméleti megoldást, és a mentességet kimondó szabályhoz jutott. Másfelől azonban az *imperium*-nélküli állami cselekményekre vonatkozó jogi szabályozást is kiindulópontul vette. Ebben az esetben a jogtudomány az előbbivel homlokegyenest ellenkező megoldáshoz jutott el. E szempontok mellett gyakorlati megfontolások is merültek fel az egyik vagy a másik irány álláspontjának támogatására.

A bíráló azonban kimutatta, hogy egyik kiindulópont megválasztása sem történt helyesen. Így mindkét felfogás

⁴ Az önkéntes alávetésnek tárgyunk szempontjából csak akkor volna jelentősége, ha az államközi jogszabály azt mondaná ki, hogy a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlásához az önkéntes alávetés *szükséges*. Ez esetben következtetni lehetne arra, hogy ennek hiányában a joghatóság gyakorlása nem lehetséges. Azonban a szabály csak annyit mond, hogy amennyiben az önkéntes alávetés megvan, a joghatóság gyakorolható, arról azonban nem szól, hogy mi a helyzet akkor, ha az önkéntes alávetés hiányzik.

gondolatmenete alapján véve téves. Ezért ezen az úton sem lehetett olyan szabályozáshoz eljutni, amely a problémát az egyik vagy a másik irányban véglegesen eldöntené. Természetesen fokozott mértékben áll ez a gyakorlati megfontolásokra, amelyek legfőljebb *de lege ferenda* jöhetnek figyelembe, jogforrásként azonban nem szolgálhatnak.

Igen sokan elköverték itt is azt az államközi jogtudományban más téren sem ismeretlen hibát, hogy a felvetett kérdés megoldását apriori szabályokat szem előtt tartva kísérelték meg és *de lege ferenda* szempontokat a fennálló tételes joggal összekeverve, sőt annak fölébe helyezve a független és minden kötöttségtől mentes vizsgálódást a maguk számára lehetetlenné tették. Természetes, hogy az ilyen módon létrejött eredmények nem megbízhatók. Hogy ez mennyire így van, azt ép az mutatja legvilágosabban, hogy a *jogtudomány is két, egymással teljesen ellentétes megoldáshoz jutott*. Az egyik megoldás szerint államközi jogi szabály volna az, hogy a joghatóságot külföldi állam felett polgári perben általában nem lehet gyakorolni, a másik megoldás szerint viszont ép az volna az államközi jog szabálya, hogy ez a joghatóság gyakorolható. Mindkét megoldás mellett szólnak bizonyos megfontolások, és tudományosan mindkettőt meg is okolták. Viszont amennyire igazolható az egyik nézet, ugyanannyival gyengíti ez a másikat, így mind a két álláspont egyformán és elfogadhatóan meg is dönthető. Ily helyzet mellett egyáltalában nem meglepő az a széleskörű vita, amelyet e téren a jogtudomány folytat, a nélkül, hogy az egyik vagy a másik felfogás hívei álláspontjuk helyességéről annak ellenzőit sikeresen meggyőzhették volna.

Minthogy az államközi jog határozott szabályai között olyan, amelyből akar az egyik, akár a másik álláspont helyessége magyarázat útján levezethető lenne, nincs, az államok pedig egymással homlokegyenest ellenkező gyakorlatot folytatnak, *mindkét álláspont szükségszerűen olyan jelenségek alá került, amelyeket nem tudott elfogadhatóan megmagyarázni*.

Nem tekintve az előző fejezet során tárgyalt elméleti nehézségeket, itt csak arra a gyakorlati ellenvetésre mutatunk rá, amely abból ered, hogy az államok gyakorlata e téren nem egységes. Így mindakét felfogás nagyszámú olyan állammal találja magát szemben, amelynek bíróságai vele ellenkező gyakorlatot folytatnak. Minthogy pedig álláspontját mindkét felfogás tételes jogszabályként tünteti fel, az ettől való eltérést – ha nem helyezkedik arra az egyszerű állápontra, hogy az eltérésekről egyáltalában nem

vesz tudomást – csak két módon magyarázhatja meg. Elfoglalhatja azt az álláspontot, hogy az általa jogszabálynak tartott szabályt nem követő államok gyakorlata *államközi jogellenes*,⁵ de felfoghatja az állítólagos jogszabálytól való eltérést *törvényrontó szokásjog* keletkezésének is.⁶ Az első esetben azonban be kellene állania az államközi jogi deliktum nyomán járó államközi jogi felelősség következményeinek. Ez azonban rendszerint nem szokott megtörténni.⁷ Ebből az következik, hogy az államok nem tekintik az irodalom egyik része által jogszabályként feltüntetett szabályt ténylegesen érvényesülő tételes államközi jognak. A másik felfogás viszont maga gyengíti állítólagos jogszabálya érvényességét azzal, hogy elismeri a vele ellenkező szokásjog fennállását is.

A fennálló tényleges helyzetnek mindezeknél fogva csak az az egyetlen helyes megoldás felel meg, amely szerint *nem szabálya az államközi jognak sem az, hogy a külföldi állam a belföldi polgári perbeli joghatóság alól ki van véve, sem az, hogy annak alá van vetve*. Az államközi jog nem írja elő sem azt, hogy a külföldi állammal szemben joghatóságot *nem lehet* gyakorolni, sem azt, hogy felette a

⁵ Allen: The position of foreign States before national Courts, 1933, 33. l.

⁶ *Provinciali*, id. m. 42. lap. *Meili*: Die völkerrechtliche Unzulässigkeit von Zivilklagen und Pfandungen gegen einen auswärtigen Staat, ZfVr, 1910, című munkájában a belga Cour de Cassation 1903 június 11-én kelt ítéletét említi csak meg, midőn a joghatóság alóli kivételt kimondó államközi jogszabályról szól. Szerinte ez az ítélet csak „Intermezzo vorübergehender richterlicher Entgleisung”. Hasonló álláspontot foglal el *Stauffenberg* (Die Rechtsstellung der russischen Handelsvertretungen, 1930, 88. l.), aki szerint törvényrontó szokásjog kialakulásáról nem lehet szó, mert egyes államok elszigetelt ellenkező gyakorlata nem vehető figyelembe.

⁷ E tekintetben érdekes összehasonlításra ad alkalmat a területenkívülséget kimondó államközi jogszabály megsértése esetén követett eljárás vizsgálata. Amennyiben egy állam bírósága a területenkívülség intézményére vonatkozó államközi jogszabályokat megsérti, beáll az államközi jogi felelősség. Természetesen az már további kérdés, hogy ennek a felelősségnek a konkrét esetben mi lesz a következménye. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy míg az olasz bíróságoknak az állammal szemben gyakorolt joghatósága miatt államközi jogi következmények nem következtek be, a területenkívülség intézményét megsértő egyik olasz bírósági ítéletet azonnal nyomon követte a diplomáciai tiltakozás. (*Morton*: Les privileges et immunités diplomatiques, 1927, 83. l.) Az természetesen nem változtat a helyzeten, hogy az érdekeltek az államközi jogi felelősség következményeinek a konkrét esetben ezt a legenyhébb formáját választották.

joghatóságot gyakorolni *kell*. Az államközi jog szerint minden államnak *szabadságában áll, hogy a joghatóságot külföldi állam felett gyakorolni kívánja-e vagy sem*.⁸

Az államközi jog csak a külföldi állam *jure imperii* végzett cselekményeinél korlátozza a joghatóság gyakorlását.⁹ A *jure gestionis* végzett állami cselekményeknél azonban ilyen korlátozást nem tartalmaz. Ennek következtében az egyes államoknak az államközi jog szerint szabadságukban áll annak eldöntése, hogy a külföldi állam felett egyáltalában kívánnak-e polgári perbeli joghatóságot gyakorolni és ha igen, milyen mértékben. Ilyen értelemben mondhatja *Spée*, hogy a belga bíróságok joghatósága voltaképp az egész világra kiterjed.¹⁰

A hágai Állandó Nemzetközi Bíróság a joghatóságra vonatkozó ezt az általános államközi jogi elvet az ú. n. *Lotus*-ügyben hozott ítéletével a következőkben mondta ki:

„... Mais il n'ensuit pas que le droit international défend a un Etat étranger d'exercer dans son propre territoire sa juridiction dans toute affaire où il s'agit de faits qui se sont passés à l'étranger et où il ne peut s'appuyer sur une règle permissive du droit international. Pareille thèse ne saurait être soutenue que si le droit international défendait, d'une manière générale, aux Etats d'atteindre par leurs tribunaux des personnes, des biens et des actes hors du territoire, et si, par dérogation à cette règle générale prohibitive, il permettait aux Etats de ce faire dans des cas spécialement déterminés. Or, tel n'est certainement pas l'état actuel du droit international. Loin de défendre d'une manière générale aux Etats d'éteindre leurs lois et leur juridiction à des personnes, des

⁸ Ezt a helyes álláspontot foglalják el: *Spruth*: Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, 1939, 59. l. *Droop*: Über die Zuständigkeit der inländischen Gerichte für Rechtsstreitigkeiten zwischen Inländern und fremde Staaten, Gruchot, Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts, 1882, 290. l. *Niboyet*: Les immunités de juridiction en droit français des Etats étrangers engagés dans des transactions privées, Rgdip, 1936, 525. l. *Siotto-Pintor*: Lo Stato estero e la giurisdizione, Riv. di dir. proc. civ. 1926, 104. l. *Heymann*, id. m. 156. l. *Böger*: Die Immunität der Staatsschiffe, 1928, 42. l. *Sloupnitzky*: Statut international de l'UDRSS Etat commercant, 1936, 271. l. *Miele*: In tema di giurisdizione dei tribunali italiani sullo Stato russo, Rivista, 1937, 219. l. *Cavaglieri*: I diritti fondamentali degli Stati nella società internazionale, 1906, 105. skv. l. *Tosi-Bellucci*: Le azioni giudiziarie contro gli Stati stranieri, 1909, 45. l. App. Genova, 1925 máj. 4. Riv. 1925, 540. l.

⁹ *Reu*: Die staatliche Zuständigkeit im IPR, 1938, 75. l.

¹⁰ *Spée*: De la compétence des tribunaux nationaux a l'égard des gouvernements et des souverains étrangers, Jdipr. 1876, 334. l.

biens et des actes hors du territoire, il leur laisse, a cet égard, une large liberté, qui n'est limitée que dans quelques cas par les règles prohibitives. Pour les autres cas, chaque Etat resté libre d'adopter des principes qu'il juge les meilleurs et les plus convenables."¹¹

Ezt az elvet az *Állandó Nemzetközi Bíróság* a büntető joghatóság gyakorlása tekintetében mondta ugyan ki, azonban az minden tekintetben alkalmazható a joghatóságra általában.

Az államközi jog a külföldi állam elleni joghatóság tekintetében csak a végrehajtási eljárásra nézve tartalmaz bizonyos korlátozásokat.

E korlátozások magyarázata azonban nem a joghatóságra irányuló szabályozásban, hanem más okokban rejlik.

Míg ugyanis az államközi jog a *jure gestionis* végzett állami cselekmények tekintetében a fentebbiek szerint korlátozásokat nem tartalmaz, addig a *jure imperii* végzett tevékenységi körben nem engedi meg más államok számára a joghatóság gyakorlását és kötelezőleg előírja, hogy a *jure imperii* végzett állami tevékenységi körbe más állam csak külön, államközi jogszabály alapján avatkozhat be.

A külföldi állam ellen a *jure imperii* végzett cselekmények alapján tehát a belföldi bíróság előtt eljárás nem indulhat. E szabály érvényesülését azonban nem zárja ki a külföldi állam *jure gestionis* cselekményei felett való joghatóság gyakorlása. Ezért az államközi jog a joghatóság gyakorlását külföldi állam felett polgári perekben elvileg nem tiltja.

A külföldi állam ellen polgári perben hozott marasztaló ítélet végrehajtása azonban már érintheti a külföldi állam jure imperii gyakorolt tevékenységi körét is. E végrehajtási eljárás során ugyanis fennáll annak lehetősége, hogy a külföldi államnak olyan vagyontárgyait foglalják le, amelyeknek a tulajdonos állam rendelkezéséből való – akár teljes, akár csak részleges – elvonása a *jure imperii* végzett tevékenységi körbe való beavatkozást jelentene. A közjogi használat céljából tartott állami vagyon feletti rendelkezés elengedhetetlen feltétele ugyanis megfelelő közjogi funkció ellátásának. Míg tehát a külföldi állam polgári perében gyakorolt joghatóság a külföldi állam *jure imperii* végzett tevékenységét nem zavarja, addig az ellene vezetett *végrehajtás* adott esetben már beavatkozást jelenthet ebbe a tevékenységi körbe is. Ép ezért a végrehajtási eljáráshoz a végrehajtást szenvedő állam külön beleegyezése szükséges

¹¹ *Publications*, A. 10, 19. Hasonló: *Publications*, B. 4, 23.

és az eljárás során a külföldi állam közjogi használatra rendelt vagyontárgyai ekkor sem foglalhatók le. Ezek a korlátozások valamennyi állam gyakorlatában megtalálhatók. Magyarázatuk azonban *nem a polgári perbeli joghatóság államközi jogi korlátozásában, hanem a jure imperii végzett állatni cselekmények mentességében keresendő.*¹²

2. Minthogy az államközi jog a külföldi állam elleni polgári perben gyakorolható joghatóság tekintetében az egyes államokat nem korlátozza, az államok e téren belső joguk megalkotásánál elvileg szabad mérlegelésük alapján járnak el. Ha tehát a külföldi állam feletti polgári perbeli joghatóságot az illető állam beleegyezése nélkül, sőt akaratára ellenére is gyakorolják, ez nem áll ellentétben az államközi joggal. Nem minősítheti tehát az alperes állam a joghatóság gyakorlását államközi deliktumnak és nem áll be a joghatóság gyakorlásáért az államközi jogi felelősség.

Természetesen ez csak a polgári perbeli joghatóságra vonatkozik. A végrehajtási eljárásra vonatkozó államközi jogi korlátozásoknak figyelmen kívül hagyása már alkalmas lehet az államközi jogi deliktum megvalósítására.

Ennek a felfogásnak megfelel az államoknak az a gyakorlata, amely a külföldi állam feletti polgári perbeli joghatóság olasz-belga részről való gyakorlásában államközi jogi deliktumot nem látott és ezért az államközi jogi felelősségre vonatkozó szabályokat nem alkalmazta.

A belső állami jogban a külföldi állam részére esetleg biztosított mentesség nem az államközi jogban, hanem a belső állami jogban találja alapját.

¹² A más államok *jure imperii* végzett tevékenységi körébe való beavatkozás tilalmát az intervencióra vonatkozó államközi jogi szabályozás tartalmazza. Intervenciónak csak külön államközi jogszabály alapján van helye. Az intervenció mindig az állami szuverenitás támadásában áll (*Teghze: Nemzetközi jog, 1930, 204. l.*), ép ezért a szuverenitásmentes *jure gestionis* állami cselekmények körébe a polgári perbeli joghatóság gyakorlásával való beavatkozás államközi jogilag intervenciónak nem tekinthető.

Az intervencióra vonatkozólag részletesebben l.: *Bernhard: On the principle of non-intervention, 1860. Geffken: Das Recht der Intervention, 1887. Cavaglieri: L'intervento nella sua definizione giuridica, 1913. Hodges: The doctrine of intervention, 1915. Heller: Die Frage der Zulassigkeit der völkerrechtlichen Intervention, 1915. Stowell: Intervention in international law, 1921. Walker: Die Intervention im Sinne des Völkerrechts und ihre prinzipielle Zulassigkeit, 1929. Stowell: La théorie et la pratique de l'intervention, 1933. Schmitt: Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte, 1941.*

Ennek a tételnek látszólag ellentmond a német és angol bírói gyakorlat, amely a külföldi állam elleni polgári pereket nem a belső állami jogra hivatkozva, hanem az államközi jog alapján állva szünteti meg.

A bírói gyakorlatnak ez az álláspontja azonban téves. Az államközi jogból ugyanis a külföldi állam polgári perbeli mentessége nem következik. Ezen az államközi jogi állásponton nem változtat az sem, ha az államközi jogközösségbe tartozó egyes államok ezt nem ismerik fel vagy ha fel is ismerik, de később még ismertető okokból az abból folyó lehetőségekkel élni nem kívánnak. Az angol-német rendszer olyan államközi jogi szabályt tétel fel, amely valójában nem áll fenn, és azzal, hogy következetesen és állandóan ehhez a valójában nem létező államközi jogi szabályhoz alkalmazza bírói gyakorlatát, voltaképp csak ösztönzést kíván adni az államközi életnek olyan általános szabály kialakítására, amely szabályt ő a maga részére máris kötelezőnek fogad el. Hogy azonban ez a magatartás valóban általános államközi jogi szabályhoz vezessen, ahhoz *általános elismerésre* van szüksége. Ez az általános elismerés azonban jelenleg még hiányzik.

Ha egyes államok államközi jogi szabálynak tartanak olyan szabályt, amely valójában nem az, legfeljebb rész-szerű államközi jog keletkezését segíthetik elő, azonban az általános államközi jogra nem irányadó, hogy az államközi jogközösségbe tartozó egyes államok általános érvényű államközi jogi korlátozásként tüntetnek fel olyan szabályokat, amelyek valójában nem azok.

Az angol és német gyakorlatban a külföldi államnak biztosított mentesség tehát *belső állami angol, illetőleg német szokásjogon nyugszik*.¹³

Mindebből következik, hogy az államnak az a magatartása, hogy a külföldi állammal szemben a joghatóságot csak bizonyos ügyletek tekintetében gyakorolja, más téren viszont nem, államközi jogilag irreleváns, ezért abból más állam a maga részére államközi alanyi jogokat nem igényelhet.

Tekintettel arra, hogy az államközi jog szerint az állam a külföldi állam feletti joghatóság terén az általa legmegfelelőbbnek tartott szabályozást alkalmazhatja, lehetőség van oly belső állami jog kialakulására is, melyben egyes ügyletekre nézve a joghatóság gyakorolható, más ügyletek terén viszont nem. (Franciaország.)

¹³ Niemeyer: Zur Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, DJZ, 1910, 105. skv. l. Heymann, id. m. 156. l.

A külföldi állam mentességét államközi jogi szabályként tekintve a francia gyakorlat nem volna megmagyarázható. Annak az elvnek alapján viszont, hogy a külföldi állam a *jure gestionis* cselekmények tekintetében a belföldi állam joghatóságának alá van vetve, szintén ellentétbe jutna a francia gyakorlat az általános elvekkel. E felfogások merevsége következtében ugyanis a két ellentét között átmenet nem képzelhető. Az angol-német rendszerben minden ügylet mentes a joghatóság alól, az olasz-belga rendszerben viszont kivétel nélkül egyik sem. A francia joggyakorlat-hoz hasonló hajlékony megoldásokra nem volna mód, ha akár az egyik, akár a másik felfogás a maga merevségében az államközi jog része volna. Az államközi jog megengedő szabályozásába azonban a francia és a hozzá hasonló gyakorlatot követő rendszerek is teljes egészükben ellentmondás nélkül beleilleszthetők.

Hogy az egyes államok az államközi jog megengedő szabálya által részükre biztosított lehetőséggel élni kívánjanak-e és ha igen, miként és minő mértékben, azt kizárólag maguk határozzák meg.

Az egyes államok belső állami joga akár a szubjektív, akár az objektív felfogás rendszerét teljes egészében magáévá teheti. Azok az elméleti vizsgálatok, amelyek a szubjektív és objektív elméletek felállította rendszert át vizsgálva azok tarthatatlanságát mutatták ki, nem jelentik ugyanis azt, hogy a rendszer pozitív tételes jogtartalom egyáltalában nem lehet. *Fogalmilag mind az egyik, mind a másik rendszer alkalmas arra, hogy valamely tételes jogrendszerben megvalósulva pozitív jogtartalommal lehessen.* A jogalkotásnak azok a fizikai, logikai és szociológiai korlátozásai, amelyek a tételes jog tartalmának megállapításánál a jogalkotót kötik, nem zárják ki azt, hogy akár a külföldi államnak a belföldi joghatóság alól való mentessége, akár annak a joghatóság alá való rendelése ténylegesen érvényesülve tételes jogi tartalommal legyen.

A VI. fejezetben adott bíráló csak arra mutatott rá, hogy a szubjektív, illetőleg az objektív felfogás által kidolgozott rendszerek a *fennálló államközi jogi szabályokból analógia útján nem vezethetők le, így egyikük sem része a tételes államközi jognak.* Ez a bíráló a két rendszert az államközi jog más irányú szabályaival egybevetve vizsgálta, így jutott el annak a megállapítására, hogy a jogrendszerben ellentétek volnának kimutathatók, ha akár az egyik, akár a másik felfogást az államközi jog tételes szabályaként tekintenők. Minthogy azonban a jogrendszer egységes és ellentmondások nélküli, szükségképpen el kellett

jutni ahhoz a megállapításhoz, hogy sem a külföldi államnak a belföldi joghatóság alóli mentessége, sem annak ellenkezője nem tételes államközi jogszabály. Nincs azonban akadálya annak, hogy a mentességre vagy az ennek ellenkezőjére nézve elméletileg elképzelhető szabályokat *ne mint államközi jogi, hanem mint belső állami jogi szabályokat tekintsük*. Ha pedig e szabályokat belső állami jogi eredetűeknek tartjuk, úgy a jogrendszer egységesen és ellentmondások nélkül lesz magyarázható.

Az államközi jogban a belső állami jogalkotó részére megvont keretek a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlására nézve *mind a szubjektív, mind az objektív rendszer pozitív jogtartalommal tételét megengedik*. Olaszország és Belgium az államközi jogban megadott lehetőségeket a lehető legteljesebb mértékben kihasználta. Már jóval mérsékeltebben vette azokat igénybe Franciaország. Németország és Anglia viszont az államközi jogban az egyes államok részére biztosított lehetőséggel csak a legszűkebb korlátok között élt.

3. Annak, hogy az egyes államok belső joga nem fejlődhetett ki egységes irányban, több oka van.

A) Az első ok, hogy az *állam feletti magánjogi bírászkodás gondolata még a belső állami jogokban sem honosodott meg mindenütt egyformán*.¹⁴

A közösség magánjogi tevékenységének történeti kialakulása során kezdetben hiányzott az állam külön jogi személyisége. Mindazokban a jogviszonyokban, amelyekben jelenleg az állam szerepel, abban az időben a fejedelem állt.¹⁵ Állam fölötti bírászkodásról tehát nem lehetett szó. Ebből az eredeti állapotból a későbbi fejlődés két ellentétes irányban haladt: az állam feletti bírászkodás gondolatát ma sem ismerő *angolszász* jogrendszer irányában, másfelől az állam feletti joghatóságot elismerő *kontinentális* jogrendszer felé.

Az eredeti állapottól legkevésbé az angolszász fel fogás távolodott el. Az angol jogban az állam ma sem jogi személy. A kontinentális rendszerekben ezzel szemben a történeti fejlődés során kialakult az állam külön jogi személyisége és természetesen felvetődött az a kérdés, hogy az államszemélyiség, amely a közösség magánjogi jogviszonyaiban a fejedelem helyébe lépett, alá van-e vetve egyáltalában a közönséges magánszemélyekkel szemben érvényesített állami joghatóságnak és ha igen, mennyiben.

¹⁴ Böger: Die Immunität der Staatsschiffe, 1928, 151. l.

¹⁵ Mayer: Deutsches Verwaltungsrecht, 1924, 27. l.

A mindenható állam és a magánszemély jogvédelmének eszméje között kialakult küzdelemből belső állami jogi téren az utóbbi került ki győztesen.

Az ennek során kialakult jogi helyzet azonban nem minden államban mutat egyforma képet.

Franciaországban nem határozott az állam feletti bírászkodás gondolata, a francia jog szerint az állam ellen támasztott magánjogi igény érvényesítése nagyrészt nem a polgári bíróságok, hanem a közigazgatási hatóságok előtt történik.¹⁶

Annak, hogy a francia felfogás szerint a bírói joghatóság ezekre az igényekre nem terjed ki, magyarázata az államhatalmak szétválasztásának klasszikus francia elvében keresendő. Az állam az egyesekkel magánjogi ügyleteit is közigazgatási szervei útján köti meg, tehát mindig a közigazgatás keretében cselekszik. Az ebből eredő vitákat ennél fogva elvileg szintén a közigazgatási eljárásban kell elintézni.

Más államokban – így Magyarországon is – ezzel szemben az állam jogi személyiségének kialakulása után további differenciálódás észlelhető: az állam személyisége kettéválik és kialakul az állam mint közhatalmi szervezet mellett az államnak, mint magánjogi alanynak külön személyisége. Ez utóbbit közönségesen a kincstár névvel jelölték meg. Ez az impériumot gyakorló államról különböző jogi személy ennél fogva a közönséges bíróság joghatósága alá akadály nélkül bekerülhetett és így kialakult az állami bírászkodás az állam magánjogi ügyletei felett.

A későbbi tisztultabb közjogi felfogás következtében ez a helyzet nem volt fenntartható. A mai szemlélet szerint az állam egységes és egész és ugyanaz a személy akkor is, ha nem mint impériumot gyakorló közhatalmi szervezet, hanem mint magánszemély lép fel. Az államszemélyiség oszthatatlanságának következtében a kincstár fogalma is változáson ment át. Ma a kincstár nem az államtól különböző jogi személy, hanem csak külön megjelölés az állam mint magánjogi jogalany számára. *A kincstár helyesen nem egyéb, mint az állam maga, magánjogi oldaláról nézve.*¹⁷

A kincstárnak az állam joghatósága alá helyezése, illetőleg az állam magánjogi ügyletei feletti bírászkodás intézménye e megváltozott szemlélet ellenére is fennmaradt.

Vannak tehát államok, amelyekben az állam feletti magánjogi bírászkodás ismeretlen. Más államokban az állam

¹⁶ Hauriou: Précis de droit administratif et de droit public, X. éd. 1921, 42. és 886. l.

¹⁷ Mayer, id. m. 49. és 119. l.

gyakorol ugyan saját magánjogi ügyelei felett joghatóságot, ez a joghatóság azonban nem bírói, hanem közigazgatási joghatóság. Az államok csak részben fogadták el belső állami jogilag is az állam magánjogi ügyelei feletti *polgári bírászkodás* gondolatát.

Azokban az államokban, melyek az állam magánjogi ügyelei feletti joghatóság gyakorlását akkor sem látják megengedhetőnek, ha a belföldi állam ellen a polgári per megindítható volna, nem lehetett szó arról, hogy kialakulhasson a külföldi állam feletti joghatóság gondolata. Ezek az államok ugyanis az állam feletti polgári bírászkodást *fogalmilag lehetetlennek* tartják. A francia rendszer mellett már megvan az elvi lehetősége a joghatóság gyakorlásának külföldi állammal szemben is. Ennek egészen általánossá válásáról azonban csak ott lehet szó, ahol az állam a saját magánjogi ügyelei feletti polgári bírászkodást is rendszeresen gyakorolja. Ez utóbbi felfogást legvilágosabban fejezi ki a belga *Cour de Cassation*, amikor kimondotta, hogy a külföldi állam nem tarthat igényt a belga jogterületen olyan mentességekre, amelyek a belga államot sem illetik meg.¹⁸

B) Az, hogy az állam felett általában gyakorolható joghatóság kérdésében az egyes államok belső jogilag sem jutottak egységes álláspontra, egyik – de nem egyetlen – oka volt annak, hogy a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében eltérések állanak fenn az egyes államok között.

Egy másik ilyen ok volt, hogy az egyes államoknak a felettük gyakorolható joghatóságra vonatkozó elvi felfogása *különböző érdekek hatása alatt áll*, amelyek különböző irányba terelték a jogszabályok fejlődését is.

Egységes jogfelfogás kialakulása többek között egységes érdekközösséget tételez fel. Természetes, hogy minden állam elsősorban saját érdekeinek érvényesítését tartja szembe előtt és magát jogszabállyal megkötni csak akkor hajlandó, ha a jogi megkötöttség érdekeinek megfelel. Az egyes államok érdekeinek a szolgálatára és a lehetőségek szerinti érvényesítésére hivatott tér az államközi politika, és ezeket az érdekmegnyilvánulásokat tükrözi vissza az államközi politika által létrehozott államközi jog is.¹⁹

A joghatóság kérdésében azonban nemcsak hogy az államközi jogi rendezés kialakulásának feltétele, az egységes államközi közfelfogás nem alakult ki, hanem az itt

¹⁸ Cass. 1903 június 11.

¹⁹ *Birkás*: Das Staatsinteresse als Grundlage des Völkerrechts, Berlin, 1933.

érvényesülésre törekvő érdekek még az egyes államok belső állami jogában is különböző fejlődési vonalakat mutatnak.

A külföldi állam feletti joghatóság terén érvényesülésre törekvő állami érdekek egyik legjelentősebbike az *állami függetlenség*.

Az államok közötti érintkezésben egyenlő és egymástól független államok vesznek részt. Ezt a függetlenséget az államközi jog biztosítja és védi. A függetlenség legáltalánosabb értelemben azt jelenti, hogy az állam tetszése szerint rendezheti be belső állami jogi rendjét, és saját akarata szerint végezhet bármilyen cselekményt, a nélkül, hogy ebbe más állam jogosult volna beavatkozni. Ez az abszolút értelemben felfogott függetlenség azonban nemcsak az államközi jogi, hanem minden államközi érintkezés lehetetlenségét vonná maga után és valóságos államközi anarchiával járna. A teljes értelemben vett függetlenségről tehát már csak azért sem lehet szó, mert minden államnak számolnia kell a többi állam fennállásának tapasztalati valóságával. Ebből a tényleges szükségszerűségből alakultak ki a függetlenség jogi korlátai.

Az állam tehát gyakorlatilag nem élvezzi az abszolút függetlenséget, hanem belső jogrendjének kialakításában, tevékenységének kifejtésében alkalmazkodnia kell az államközi jog megvonta keretekhez. Amennyiben ezt nem teszi, államközi jogi deliktumot követ el.

*Az állam függetlensége jogilag tehát csak az államközi jog keretein belül kifejthető tevékenységi szabadságot jelent.*²⁰

Érthető okokból valamennyi állam arra törekszik, hogy ezeket az államközi jogi kereteket lehetőleg tágítsa, hogy ezzel az államközi jog keretein belül érvényesíthető tevékenységi szabadsága az abszolút értelemben vett függetlenséget lehetőleg minél jobban megközelítse. Ez az oka többek között annak is, hogy az államközi jog a maga egészében aránylag fejletlen és nem tekinthető a jog legtipikusabb fájának.

Az államoknak az a törekvése, amely az abszolút függetlenség lehető legjobb megközelítésére irányul, érvényesül a joghatóság gyakorlása tekintetében is. Az államok a joghatóság alól való mentességüket különböző államközi jogi okokra hivatkozva védelmezték és amennyire lehetséges volt, igyekeztek elejét venni az ellenkező irányú fejlődésnek. Az államközi jogi elveken felül azonban ténylegességi, gyakorlati és célszerűségi szempontokat is tekin-

²⁰ L. a VI. fejezet 2. számú jegyzetét is.

tetbe vettek, midőn a joghatóság alóli mentességet és a külföldi állam beavatkozási lehetőségének kizárását hangsúlyozták.

A jogi és gyakorlati érvelések mögött azonban minden esetben ott állt az államoknak az a törekvése, amellyel a maguk részére lehetőleg korlátok nélküli tevékenységi kört igyekeztek biztosítani. Az államok a joghatóság alóli mentesség elvét védve az államközi jogrend védelmét helyezték az előtérbe. Valójában azonban egyoldalú hatalmi törekvéseiket szolgálták.

Míg a függetlenséghez kapcsolódó állami érdekek a külföldi államok joghatóság alóli mentessége mellett szólnak, addig egy másik, nem kevésbé jelentős állami érdek ép ellenkezőleg, ennek ellenkezőjét kívánja.

Ez az érdek a *forgalom biztonságához* fűződik.

Amíg az államok egymás közötti kapcsolata csak az államközi jogi érintkezés diplomáciai formáira szorítkozott, addig a külföldi állam részére biztosított polgári perbeli mentesség inkább elvi jelentőségű volt, lényegbevágó, gyakorlati következmények nélkül.

Mikor azonban az állam a *jure gestionis* végzett cselekményeivel behatolt az eredetileg csak a magánszemélyek részére fennálló tevékenységi területre, joghatóság alóli mentessége mind súlyosabb és súlyosabb nehézségek forrásává lett. Ha az állam a *jure gestionis* tevékenységi körben is mentességet élvez, *megkülönböztetett jogállása folytán a hasonló tevékenységet folytató nem állam-magánszemélyekkel szemben megokolatlan előnyökkel vesz részt a gazdasági küzdelemben*. Míg tehát az állam mentességénél fogva veszedelmes versenytársa lehet a hasonló tevékenységet folytató magánszemélyeknek, addig a vele magánjogi ügyletekbe bocsátkozó magánszemélyekkel szemben is előnyösebb helyzetbe kerül. Ügyleti ellenfele meg van fosztva ugyanis a saját bírósága előtti perlés jogától. Ez gyakorlatilag sokszor egészen a jogvédelem nélküli állapotig mehet. Ha ugyanis a külföldi állammal magánjogi ügyletet kötő fél az ügyletből eredő igényeit saját bírósága előtt nem érvényesítheti, akkor csak két út áll rendelkezésére: saját kormányának diplomáciai közbenjárása, vagy a külföldi állam perlése a külföldi bíróság előtt. Az első lehelőség azonban csak akkor foghat helyt, ha az ügyletkötő magánszemély kormánya a diplomáciai fellépést az állam magasabb politikai érdekeivel összeegyeztethetőnek tartja; de még ekkor sem vezet el minden esetben a kívánt eredményhez. A másik lehetőség pedig, t. i. a külföldi állam perlése a külföldi

bíróság előtt, sokszor oly aránytalan nehézségekkel és költségekkel jár, hogy gyakorlati értéke szerfölött csekély.²¹

Nem túlzás tehát *Phillimore* megállapítása, hogy a tengeri kereskedelmi hajózás állami kézbe kerültével ezrével közlekednek kereskedelmi hajók a világ minden részén, élvezve az általános kereskedelmi jog előnyeit, azonban *gyakorlatilag minden jogi felelősség nélkül*.²²

Míg tehát az állami függetlenséghez fűződő érdekek a jogfejlődést a mentesség irányában fejlesztik, addig az államközi kereskedelmi forgalom biztonságához kapcsolódó nem kevésbé erős állami érdekek ép az ellenkező irányban hatnak.

C) Érthető, hogy e párhuzamosan fennálló és egyidejű hatást kifejtő ellentétes érdekek küzdelme nem állapodott még meg és ép ezért nem is adhatja alapját olyan általános államközi érdekközösségnek, amely az egységes jogi meggyőződés és az egységes államközi jogi rend kialakulásának elengedhetetlen feltétele.

Míg ugyanis az állami függetlenség elvének megfelelő államközi jogi mentesség az *alperesként perbevont külföldi államra nézve kedvező*, addig az államközi forgalom biztonságának kívánalmi *a joghatóságot gyakorolni kívánó állam érdekét szolgálják*. Hogy tehát az egyes államok melyik nézet felé hajolva döntenek el az ellentétes érdekek küzdelmét, az nagy részben attól is függ, hogy az illető állam az államközi forgalomban e két szerep közül melyiket játssza több alkalommal.

Az egyes államok államközi gazdasági szerepe nem egyforma. Szempontunkból itt elsősorban az államközi kereskedelmi és fizetési mérlegek alakulása veendő tekintetbe. Ha e mérlegek huzamosabb időn keresztül passzív egyenleggel zárulnak, ennek következtében az állam az államközi kereskedelemben, illetőleg az államközi fizetési forgalomban többnyire mint *adós* szerepel. Ily minőségében pedig fennáll a lehetősége annak, hogy külföldön más állam bíróságai előtt ellene magánjogi kereseteket indítanak. Az ilyen gazdasági helyzetben lévő állam elsősorban az alperesi szerep oldaláról tekinti a joghatóság kérdését és természetesen inkább a felé az álláspont felé hajlik, amely az állammal szemben gyakorolható külföldi joghatóságot nem ismeri el. Egészen mások az olyan állam szem-

²¹ *Bar*: Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, 1880, II. köt. 684. l. *Matsunami*: Immunity of State ships, 1924, 108. l.

²² *Phillimore*: Immunité des Etats au point de vue de la juridiction ou de l'exécution forcée, Cours, 1925, III. 470. l.

pontjai, amely az államközi kereskedelmi és fizetési forgalomban inkább mint *hitelező* lép fel. Az ilyen állam kevésbé van kitéve annak, hogy külföldön beperlik, viszont gyakrabban kerül abba a helyzetbe, hogy az ő bíróságai előtt szerepel alperesként a külföldi állam. Számára ennél fogva előnyösebb, ha azt az álláspontot fogadja el, amely szerint a forgalom biztonságához fűződő érdekek előbbrevalók, tehát a joghatóságot külföldi állam felett is gyakorolni lehet.²³

D) A különböző államok gyakorlatának irányításához az eddig említett okokon felül még más tényezők is hozzájárultak. Ilyen tényező pl. az a körülmény, hogy a szóbanforgó állam *államközi kereskedelmi és fizetési forgalma főképp milyen államok felé irányul*. Azok az államok, amelyek a mentesség alapján állanak, a külföldi állam mentességét államközi jogszabályban gyökerezőnek tartják. Az ellenkező felfogást követő államok gyakorlata szintén államközi jogi alapokra hivatkozik. Megvolna tehát annak a lehetősége, hogy vagy az egyik, vagy a másik államcsoport gyakorlata államközi jogszabályok kialakulásának vesse meg az alapját. E szabályok kialakulása a fentebb említett nehézségeken kívül természetesen abba a további akadályba is ütközik, *hogy mind a német-angol, mind az olasz-belga felfogást követő államok egyforma gazdasági erővel és államközi súllyal rendelkeznek* és ennek következtében kevés annak a valószínűsége, hogy akár az egyik, akár a másik álláspont általánossá válásával az ellenkező gyakorlat eltűnésére és egységes államközi jogszabályok kialakulására komolyan számítani lehessen. Mindazonáltal fennáll annak a lehetősége, különösen a kisebb államokra nézve, hogy az e téren kialakuló gyakorlatuk irányát az is döntően befolyásolja, hogy a velük állandó gazdasági érintkezésben lévő államok többsége melyik nézetet követi.

²³ Gazdasági okok terelték a francia joggyakorlatot abba az irányba, amely szerint a külföldi állam kereskedelmi ügyletei a joghatóság alól nincsenek kivéve. Az állami monopóliummá tett szovjet-orosz külkereskedelemnek az európai piacokon való megjelenése Németországot is Franciaországhoz hasonló helyzet elé állította. Németország azonban egyéb okokból nem akart letérni az általános mentesség elvéről és a szovjet-orosz közgazdasággal kötött ügyleteknek joghatósága alól kikerülése ellen oly módon védekezett, hogy a szovjet-orosz külkereskedelmi képviselőket nem minősítette állami szerveknek, hanem önálló jogi személyeknek és így az általuk kötött ügyletekre az állami mentesség különben elismert elvét nem alkalmazta. Ez a német eljárás szintén szemléltetően mutatja a gazdasági okoknak a jogfejlődésre gyakorolt hatását.

4. A külföldi állam mentességét elismerő és az ezt tagadó két fő felfogás közötti viszonyt vizsgálva azonban *bizonyos fejlődési irányok mégis megállapíthatók.*

A két felfogás közül történetileg a mentesség elve alakult ki először. Ennek oka, hogy az e nézet alapjául szolgáló államközi jogi elvek az államközi jog legrégebb és legáltalánosabban elismert szabályai közül valók. Ehhez hozzájárult még az is, hogy az állami függetlenség kívánalmi minden állam politikájában minden időben elsőrendű szerepet játszottak és játszanak ma is. Ezek a politikai törekvések magától értetődően a mentesség elvét általános gyakorlattá és így államközi jogszabállyá kívánták tenni.

Ennek a gyakorlatnak az alapjai a XIX. század elejére, a külföldi állam feletti joghatóság kérdésének első felmerülésére nyúlnak vissza és több államban, így elsősorban Németországban és Angliában a mai napig sem változtak meg.

Csak később jelentkeztek azok a gazdasági jellegű okok, amelyek szakítani kívántak a mentességi elvvel.

E később fellépő okok következtében egyes államok korábbi álláspontjukat megváltoztatták és ezzel ráléptek arra az útra, amely a mentesség elvét tagadó szokásjogi szabályok kialakulásához vezetett. A változás a XIX. század végére és a XX. század elejére tehető. A belga joggyakorlatban ez a jelen század elején beállott változás és ezzel az egész fentebb leírt fejlődési vonal határozottan kimutatható. Hasonló a helyzet Franciaországban is, ahol a külföldi állam részére eredetileg minden irányban biztosított mentességet ma már a kivételeknek egész sora töri át. A németalföldi joggyakorlat most van a változás, az újabb felfogás felé áttérés állapotában. A külföldi állam feletti joghatóság terén szélesebb körű gyakorlattal rendelkező államok közül csak Olaszországban nem volt a külföldi állam mentességén alapuló kezdeti gyakorlat kimutatható. Ennek talán az is magyarázata lehet, hogy az olasz bíróságoknak idevágó legrégebb ismert döntései a többi állammal ellentétben, aránylag későbbi időkből (a többi állam XIX. századeleji gyakorlatával szemben a XIX. század utolsó éveiből) valók.

Az ellenkező fejlődési irány, t. i. az, hogy egy állam gyakorlata a külföldi állam feletti joghatóság gyakorlásából a mentesség felé fejlődött volna, egy esetben sem volt kimutatható.

Helyesen mutatott rá tehát *Heymann*, hogy a *fejlődés határozottan a külföldi állam polgári perbeli mentességét*

*korlátozó irányba halad.*²⁴ Ugyanezt állapította meg a Hágában, 1937-ben tartott második nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus is.²⁵

A külföldi állam polgári perbeli helyzetére vonatkozó felfogások tehát nem mutatják korántsem azt a zavaros és áttekinthetetlen képet, amelyet az egyes államokban hozott különböző bírói határozatok összeállítása első tekintetre a szemlélő elé tár. Az erre vonatkozó jogfelfogás jelenleg átmeneti állapotban van.²⁶ A külföldi állam részére mentességet biztosító felfogás több államban még ma is érvényben van. A német-angol jog és az ezeknek hatása alatt álló középeurópai, illetőleg angolszász jogrendszerek a külföldi állam elleni joghatóságra vonatkozó eredeti felfogásuktól mind a mai napig nem tértek el, noha e felfogás ellenzői mind a német, mind az angol irodalomban megtalálhatók. Más államokban viszont ez az eredetileg mindenütt meglévő felfogás a már ismertetett okokból megváltozott.

A svájci legfelsőbb bíróság egy alkalommal kimondotta, hogy a külföldi állam polgári perbeli mentessége az olasz és az újabb francia gyakorlat miatt az államközi jog szabályának már nem tekinthető.²⁷ Ezzel szemben a Reichsgericht arra mutatott rá, hogy az ellenkező felfogás még nem államközi jogszabály.²⁸ Ezek a döntések is kifejezik azt a szemléletet, amely a külföldi állam polgári perbeli mentességére vonatkozólag a feltétlen mentesség elvétől mindig jobban távolodó fejlődési irányt lát.

5. Erre a fejlődési irányra rámutatással *korántsem akarjuk azt állítani, hogy valamennyi állam gyakorlata meg*

²⁴ Heymann: Zur Frage der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten, ArchZPrax, 1925, 149. l.

²⁵ Bulletin trimestriel de la société de législation comparée, 1937, 579. l.: „Le congrès constate que la tendance générale actuelle est de restreindre, sinon de supprimer, les immunités de juridiction des Etats étrangers dans des transactions privées.”

²⁶ Cereti: Su l'esenzone degli Stati esteri dalla giurisdizione, Riv. 1937, 82. skv. l.

²⁷ Schw. Bundesgericht, 1930 márc. 26. JW, 1931. 765. l.: „Die Exemption ausländischer Staaten von der inländischen Gerichtsbarkeit sei zwar insofern anerkannt, als Ansprüche im Streite liegen, die aus einem vom ausländischen Staate in Ausübung der ihm zustehenden Hoheitsgewalt vorgenommenen Akte hergeleitet werden, diese Einigkeit bestehe dagegen keineswegs mehr insoweit, als der Streit ein vom fremden Staat eingegangenes privatrechtliches Verhältnis betrifft.”

²⁸ RG, 1921 dec. 10. JW, 1922, 160. l.: „Die Entwicklung ist nicht derartig allgemein in die Erscheinung getreten, dass daraus eine rechtswirksame Änderung des völkerrechtlichen Grundsatzes entnommen werden könnte.”

fogja tenni azt az utat, amelyet egyes államok már megtettek. Ez csak a politikai és gazdasági érdekek azonossága mellett volna lehetséges. Megállapításaink nem jelentik azt sem, hogy a külföldi állam polgári perbeli mentességének végleges és teljes elvetése *de lege ferenda* helyesebb és az ezzel ellenkező állapot kezdetlegesebb és meghaladott volna. A fejlődés irányára rámutatva csak a változások megállapítása volt a feladatunk. Ettől pedig lényegesen különbözik az értékelés kérdése. A jogszabályok tartalmának értékelését annál inkább is mellőznünk kellett, mert ez csak azoknak az érdekeknek értékelése alapján volna elvégezhető, amely érdekek az ide vonatkozó joganyag kialakulásában vezető szerepet játszottak. Egyes államokban talán helyesebb volt a mentességi elv mellett megmaradni, mert az állam politikai és gazdasági érdekei ezt kívánták. Másol viszont ugyanezeknek az érdekeknek ép az ellenkező álláspont felel meg jobban.

A különböző érdekek hatásaira jellemzően mutat rá a shanghai *Provisional Court* a következőkben: „A kérdés elbírálásánál két ellentétes érdek játszik szerepet. Egyfelől az igazságszolgáltatás érdeke, amely arra irányul, hogy mindenki egyformán jogvédelemben részesüljön, másfelől pedig az államok közötti barátságos viszony fennállásához és fennmaradásához fűződő érdek. Ez utóbbi az előbbinél kétségtelenül nagyobb jelentőségű és minthogy azt a magánszemélyek érdekeivel összeegyeztetni nem lehet, a magánérdeknek a közérdek előtt meg kell hátrálnia. Az erkölcsi felfogás talán azt kívánná, hogy hasonló esetekben az állam is vesse alá magát a helyi bírászkodásnak, ép úgy, mint a többi magánszemély. A bíróságoknak azonban az a feladata, hogy a jogot alkalmazza, nem pedig az erkölcsi szabályt, és a jogot is úgy, amint az hatályban van, nem pedig úgy, amint az helyes volna.”²⁹

Ez a határozat helyesen látja meg, hogy mint minden jogszabályt, úgy a külföldi állam elleni joghatóság szabályait is csak az erkölcsi szabályok alapján lehet értékelni. Kérdés azonban az, hogy feltétlenül megáll-e a fenti ítéletnek az az – igaz, hogy csak nagy vonalakban tett és határozatlan – megállapítása, hogy az erkölcsi szabályok alapján a joghatóság alóli mentesség nem igazolható. Ha ez így volna, akkor az e téren észlelhető és fentebb leírt fejlődés valóban nemcsak egyszerű időbeli egymásután, hanem egyúttal tökéletesebb, helyesebb jogállapot felé való haladást is jelentene. Nem hallgathatjuk azonban ezzel szemben

²⁹ D. C. 394. 1.

el azt az aggályunkat, hogy *a joghatóság alóli mentességet ellenző álláspontnak ez az értékelése erősen egyoldalú magánjogias szemlélet eredménye. De viszont ugyanilyen egyoldalú volna az a megállapítás is, amely az ellenkező felfogás feltétlen helyességét vitatná.* Az államközi forgalom biztonságához és az egyes magánszemélyek számára lehetőleg biztosítandó jogvédelemhez fűződő állami érdekekkel szemben az állami egyenlőséghez és függetlenséghez kapcsolódó állami érdekek többnyire kétségtelenül előbbrevalók. Általánosságban azonban ennél messzebbre menő megállapításokat már nem volna helyes tenni. Ép ez az oka annak, hogy a külföldi állam feletti joghatóság kérdésében egységes államközi jogi álláspont és egységes államközi jogszabály nem fejlődött ki. Ilyenformán a mai felfogások különbözőségének bizonyos vonatkozásokban kétségtelenül hátrányos volta mellett a mai jogállapotnak megvan az az előnye, hogy minden állam sajátos viszonyaihoz egyaránt igyekszik alkalmazkodni, kielégítvén olyan államok érdekeit is, amelyek eltérő viszonyaiknál fogva egészen különleges szabályozást igényelnek.

Kétségtelen, hogy az államközi forgalomra nagy könnyítést jelentene, ha a külföldi állam feletti joghatóság szabályai egységesek volnának. Azonban ettől az egységesítéstől nagy eredményt várni túlzás volna. Igaz ugyan, hogy a jelenlegi jogállapot mellett a konkrét esetek eldöntése igen nagy részben attól függ, hogy a kereset melyik állam bírósága elé kerül. A német bíróság pergátló körülményt észlel ott, ahol az olasz bíróság a keresetnek talán teljes egészében helyt adott volna. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy *a helyzet nem változnék, ha valamennyi állam teljesen azonos álláspontra helyezkedett volna is.* Az adott jogviszonyra irányadó anyagi magánjogi szabályok különbözősége mellett ugyanis az érdemi döntés az ítélkező bíróság állami hovatartozásától függően még akkor is más-más lesz, ha a joghatóság, általában a perjogi feltételek tekintetében egységes is valamennyi állam belső állami joga. Ennek következtében a joghatóságra vonatkozó szabályok egységesítésére irányuló törekvés eredményessége meglehetősen kétségesnek látszik.

6. Ezeket a megfontolásokat szem előtt tartva kell megítélni azokat a törekvéseket, amelyek a külföldi állam ellen indított polgári pereknek *államközi bíróságok elé utalására* irányulnak.³⁰ Ezek az elgondolások a külföldi állam elleni

³⁰ *Bar:* Die Errichtung eines standigen internationalen Gerichtshofes für Klagen von Privatpersonen gegen fremde Staaten, ZfV, 1913, 429. l. – *Wehlberg:* Ein internationaler Gerichtshof für Privatklagen, 1911. – *Prudhomme:* Determination de la juridiction compétente à l'égard des litiges nés à l'occasion des contrats conclus entre Etats et ressortissants d'un autre Etat. Darras, 1926, 304. l.

polgári perek egységes elbírálását akként látják megvalósíthatónak, hogy az ilyen pereket vagy a hágai *Állandó Nemzetközi Bíróság*, vagy egy e célból újonnan felállítandó államközi bíróság elé utalják.

Nem tekintve az ép napjainkban erősen fokozódó azt az idegenkedést, amellyel az államok az államközi bíróságok igénybevételével szemben viseltetnek, a külföldi állam elleni polgári pereknek államközi bíróság elé utalása sem vezetne a kívánt eredményhez. Az államközi bíróságok felállítása ugyanis azért volna kívánatos, mert ezzel állítólag elérhető volna, hogy az egyes államok belső jogrendszerei alapján lehetséges ellentétes elbírálás helyébe az egységes elintézés lépne.

Ez azonban korántsincs így. A felállítandó államközi bíróságtól már csak azért sem volna a jogegység megvalósítása elvárható, mert *ép az államközi jog mai állapotából következik, hogy az államközi bíróság gyakorlata ebben a kérdésben szintén nem lehetne egységes*. Ha ugyanis a bíróság csak az államközi jog szabályait alkalmazná, megoldáshoz nem jutna. Ha viszont az egyes államok belső állami jogát venné irányadóul, akkor viszont nem alakíthatná ki a jogegységet. Általános jogelvek alkalmazásáról – ilyenek nemlétében – szintén nem lehet szó. Hozzávéve még azokat a nehézségeket, amelyek abból erednek, hogy az idetartozó jogviszonyokban nem is államközi jogalanyok, hanem részben magánszemélyek állnak, végül az államközi bíróságok ítéleteinek végrehajthatósága terén felmerülő nehézségeket, érthető, hogy az államközi bíróságok felállítása a kérdés egységes megoldását semmivel sem vinné előbbre.

INHALTSÜBERSICHT.

Die Gesetzgebung, Verwaltung und Rechtsprechung gehören zu den wesentlichen Zügen des Staatsbildes. Der heutige Staat beschränkt aber seine Tätigkeit nicht nur auf die Ausübung der sog. Hoheitshandlungen, sondern tritt auch ins Gebiet der nichthoheitsrechtlichen Handlungen ein, indem er Handlungen in beachtenswerter Anzahl vornimmt, die nicht unmittelbar zur Erreichung hoheitsrechtlicher Ziele dienen und ausschliesslich von dem Staat ausgeführt werden können (Staatshandlungen jure imperii), sondern an erster Stelle auf die bessere und wirksamere Befriedigung verschiedener gemeinschaftlicher Bedürfnisse gerichtet sind, deren Ausübung aber auch Privatpersonen freisteht (Staatshandlungen jure gestionis). Als Beispiele dieser Staatstätigkeit sind besonders die Aufrechterhaltung verschiedener Betriebe des öffentlichen Verkehrs (Staatseisenbahnen, Staatsschiffahrt, staatlicher Luftverkehr), die Ausübung des Aussenhandels, u. dgl. m. zu erwähnen.

Da die hoheitsrechtlichen Staatshandlungen meistens öffentlich-rechtlich, die staatlichen Privathandlungen aber im allgemeinen zivilrechtlich geregelt sind, finden bei der Bezeichnung der verschiedenen Gebiete der staatlichen Tätigkeit auch die Ausdrücke „öffentlich-rechtliche“, „staatsrechtliche“ und „privatrechtliche“, „zivilrechtliche“ Anwendung. Dies sei aber nur unter dem Vorbehalt zulässig, dass es sich hier trotz der Ausdrucksweise nicht um eine gesetzesrechtliche und dadurch örtlich und zeitlich bestimmte Abgrenzung, sondern um eine von dem Gesetzestext einzelner Staaten unabhängige Trennung beider Tätigkeitsgebiete des Staates handelt.

Während die Ausübung der Hoheitshandlungen zu den wesentlichen Erscheinungsformen des gemeinschaftlichen Rechtslebens gehört, und daher mit dessen Entstehen zeitlich zusammenfällt, treten die nichthoheitsrechtlichen, die sog. zivilrechtlichen Staatshandlungen erst im Laufe der späteren Entwicklung zur Erscheinung.

Es ist dabei noch zu bemerken, dass die letztere Art der Staatstätigkeit häufig über die ort- und zeitbegrenzte Gültigkeit der staatlichen Rechtsordnung hinausreicht und daher oft Anknüpfungspunkte mit fremden Rechtsordnungen aufweist. Die einwandfreie Lösung der hiedurch entstandenen Rechtsfragen erfordert daher nicht selten auch eine Stellungnahme des Völkerrechts.

Unter diesen völkerrechtlichen Fragen ist als eine der bedeutendsten die Frage der Gerichtsbarkeit über die Zivilrechtlichen Staatshandlungen zu erwähnen.

Unter Gerichtsbarkeit ist die rechtliche Möglichkeit der rechtsgültigen gerichtlichen Entscheidung des Staates – anderen Staaten gegenüber –, Recht und Pflicht des Staates, in einer Angelegenheit die rechtsgültige gerichtliche Rechtspflege auszuüben, zu verstehen. Demgemäss, ob der Grund der Rechtsgültigkeit dieser Entscheidung anderen Staaten gegenüber sich lediglich im Inlandsrecht befindet, oder auch im Auslandsrecht zur Anerkennung gelangt, kann von einer absoluten und von einer relativen Gerichtsbarkeit gesprochen werden. Dem allgemeinen Wortgebrauch, entsprechend wird der Ausdruck „Gerichtsbarkeit“ in dieser Abhandlung im absoluten Sinne, d. h. ohne Rücksicht darauf, ob die im Inland getroffene Entscheidung auch im Ausland anerkannt wird, verwendet.

Es ergibt sich die Frage, ob der auswärtige Staat auf Grund seiner zivilrechtlichen Tätigkeit vor den inländischen Gerichten belangt werden könne.

Die Beantwortung dieser Frage liegt an erster Stelle dem Völkerrecht ob. Nach der Feststellung der entsprechenden völkerrechtlichen Grenzen sind aber die für die Entscheidung massgebenden unmittelbaren Rechtssätze in den einzelnen Inlandsgesetzen zu finden.

Die Stellungnahme des Völkerrechts wäre vorerst aus den entsprechenden völkerrechtlichen Verträgen abzuleiten. Die vereinzelt Bestimmungen dieser Verträge geben aber für die Feststellung der allgemeinen völkerrechtlichen Regelung keinen Anhaltspunkt. Unter diesen Umständen ist die völkerrechtliche Gewohnheit in Betracht zu ziehen, so wie sie in den gerichtlichen Entscheidungen verschiedener Staaten zum Ausdruck kommt. Die Übersicht der einzelnen inländischen Rechtsprechungen gibt aber kein einheitliches Bild: während einige Staaten (Deutsches Reich, England) die Ausübung der Gerichtsbarkeit über fremde Staaten für völkerrechtlich unzulässig halten, kann der auswärtige Staat in anderen Staaten (Italien, Belgien) ohne Rücksicht auf das Völkerrecht vor den inländischen Gerichten belangt werden. Von dem Entstehen

einen einheitlichen Gewohnheitsrechts kann daher keine Rede sein. Auch die Rechtswissenschaft hat die Frage nicht einheitlich beantwortet; im Gegenteil, es bildeten sich zwei grundverschiedene Richtungen auch in der Wissenschaft aus: die eine sieht den Kernpunkt der Frage im Subjekt der Handlung, d. h. in der Staatsperson (subjektive Richtung), für die andere gilt dagegen die objektive Eigenschaft der Handlung (objektive Richtung) als massgebend. Die subjektive Richtung leitet aus der Staatshoheit die Befreiung des Auslandsstaates von der inländischen Gerichtsbarkeit ab, während die objektive Richtung aus der nicht hoheitsrechtlichen Wesensart der betreffenden Handlungen auf deren Unterworfenheit unter die inländische Gerichtsgewalt schliesst.

Beide Richtungen der Wissenschaft erscheinen als nicht völlig ungerecht fertigt. Die subjektive Richtung wurde auf die Völkerrechtliche Unabhängigkeit und Gleichheit der Staaten aufgebaut, und wurde ausserdem auch mit der Analogie der Exterritorialität, mit der Untrennbarkeit der einheitlichen Staatsperson und mit der praktischen Unmöglichkeit der Trennung von hoheitsrechtlichen und nichthoheitsrechtlichen Staatshandlungen begründet. Die objektive Richtung stützt sich dagegen auf die zivilrechtliche Wesensart der nicht-hoheitsrechtlichen Staatshandlungen, die mit der Befreiung von der inländischen Gerichtsgewalt in Widerspruch steht, und daneben auch auf praktische Gründe der Zweckmässigkeit und der Billigkeit.

Dass die Meinungen der Rechtswissenschaft auch jetzt, wie zuvor, noch immer völlig auseinander gehen, findet seine Begründung darin, dass beide Richtungen zu einer einheitlichen völkerrechtlichen Lösung zu gelangen versuchten, und dabei verkannten, dass der heutige Stand der Rechtslage die einheitliche Beantwortung der Frage nicht ermöglicht. Eine einheitliche Stellungnahme des Völkerrechts ist weder aus der Gleichheit und Unabhängigkeit der Staaten oder aus der rechtlich nicht einwandfreien Analogie der Exterritorialität, noch aus der Untrennbarkeit der Staatsperson oder aus der Zivilrechtlichen Regelung der betreffenden Staatstätigkeit abzuleiten; praktische Erwägungen über Zweckmässigkeit, und Billigkeit sind bei der Feststellung des geltenden Rechts ohnehin ohne Bedeutung. Und alle Bestrebungen zur Feststellung der einheitlichen Stellungnahme scheitern an der Tatsache, dass die Rechtsprechung der einzelnen Staaten sich nicht einheitlich ausgebildet hat.

Da kein Anlass besteht, diese bestehende Rechtslage

als eine völkerrechtswidrige zu bezeichnen, erscheint nur eine einzige Lösung mit dem geltenden Völkerrecht im Einklang, u. zw. die wonach der auswärtige Staat von der inländischen Gerichtsbarkeit völkerrechtlich weder befreit, noch ihr unterworfen ist: das Völkerrecht überlässt es jedem Staate, sein Inlandsrecht in dieser Hinsicht nach Belieben zu gestalten.

Die dem auswärtigen Staat gegebenenfalls zuerkannte Befreiung von der inländischen Gerichtsbarkeit beruht daher ausschliesslich auf dem Inlands-, aber nicht auf dem Völkerrecht.

Es sind verschiedene Umstände, die der Entwicklung einer einheitlichen völkerrechtlichen Regelung im Wege stehen. Die Ausübung der Gerichtsgewalt über den Staat überhaupt und also auch über den Auslandsstaat ist noch mehreren Rechtsordnungen fremd (angelsächsische Rechtssysteme). Auch die verschiedenen Belange der einzelnen Staaten benötigen eine uneinheitliche Regelung. (Die Gesichtspunkte eines vorwiegend Gläubigerstaates weichen von denen eines vorwiegend Schuldnerstaates ab.) Die Bestrebungen zur Sicherung der staatlichen Unabhängigkeit erfordern die Befreiung von der ausländischen Gerichtsbarkeit, die Verkehrssicherheit dagegen das Gegenteil. Solange aber die nebeneinanderstehenden staatlichen Belange völlig entgegengesetzte Wirkungen ausüben, kann von der Möglichkeit einer einheitlichen Völkerrechtsregelung keine Rede sein. Sogar aus der Tatsache, dass die Aberkennung der Befreiung immer mehr und mehr in der Entwicklung der Rechtsprechung anerkannt wird, kann nicht gefolgert werden, dass die zukünftige einheitliche völkerrechtliche Regelung die allgemeine Unterworfenheit des ausländischen Staates unter die inländische Gerichtsgewalt anerkennen werde. Und es ist noch immer eine offene Frage, ob eine einheitliche völkerrechtliche Regelung auf diesem Gebiet zu erwünschen, sogar anzustreben sei.